

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÜNEY KAFKASYA'DAKİ NORMATİF GÜCÜ: ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tutku DİLAVER

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Ankara, 2020

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÜNEY KAFKASYA'DAKİ NORMATİF GÜCÜ: ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tutku DİLAVER

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
KAFKASYA ÇALIŞMALARI PROGRAMI

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Ankara, 2020

ONAY SAYFASI

Tutku Dilaver tarafından hazırlanan "Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya'daki Normatif Gücü: Ermenistan ve Gürcistan Örneği" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oybirliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kafkasya Çalışmaları Anabilim Dalı'nda Doktora / Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza

Tez Savunma Tarihi: 29.01.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kafkasya Çalışmaları Anabilim Dalı'nda Doktora / Yüksek Lisans Tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

…….

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 29 Ocak 2020

İmza

Tutku Dilaver

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın yürütülmesi esnasında desteklerinden ve gösterdiği sabırdan ötürü danışmanım Sayın Doç. Dr. Yıldız Deveci Bozkuş'a teşekkür ederim.

Eğitim hayatım boyunca beni hep destekleyen ve cesaretlendiren sevgili annem Suna Dilaver'e ve canım babam Ahmet Dilaver'e yaptıkları tüm fedakârlıklar için çok teşekkür ederim.

Bu çalışmanın yürütüldüğü dönemde bana anlayış gösteren ve destekleyen AVİM Başkanı Sayın Alev Kılıç'a, çalışmam hakkındaki önerilerini benden esirgemeyen çalışma arkadaşım Mehmet Oğuzhan Tulun'a ve tüm AVİM çalışanı arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamın son aşamasında ve jüri öncesinde değerli görüşleriyle katkıda bulunan Sayın Prof. Dr. Barış Özdal'a da teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak, çalışmamı yürütürken beni sürekli destekleyen ve güzel dilekleriyle yanımda olan sevgili arkadaşım Elif Firuze Oklu'ya ve kendi eğitimi için gittiği Japonya'dan bile desteğini esirgeyemeyerek, yanımda olan arkadaşım Vuslat Nur Şahin'e en derin teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Ian Manners tarafından ortaya atılan Normatif Güç kuramı kısaca normal olanı belirleme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Manners'a göre AB, ilişki kurduğu ülkelere, kendi değerler sisteminin de temelinde yer alan insan hakları, demokrasi, hukukun üstünlüğü gibi evrensel normları yerleştirmekte ve böylece onları Avrupalılaştırmaktadır.

2007 yılında meydana gelen beşinci genişleme dalgası sonrasında Güney Kafkasya bölgesinin AB ile komşu olmasına neden olmuştur. Bu çerçevede, Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı önce Komşuluk Politikaları içine dâhil edilmiş, ardından 2009 yılında ilan edilen Doğu Ortaklığı girişiminin parçası olmuşlardır. Böylece Güney Kafkasya bölgesinde yer alan ülkelerle AB arasında Ortaklık Antlaşmaları imzalanması için çalışmalara başlanmıştır. Nitekim 2014 yılında Gürcistan'la, 2017 yılında ise Ermenistan'la Doğu Ortaklığı Antlaşmaları imzalanmıştır.

Doğu Ortaklığı Antlaşmaları, içerdikleri hükümler nedeniyle, Manners'ın Normatif güç kuramında tanımladığı normali belirleme yetisine sahip anlaşmalardır. AB bu antlaşmalar aracılığıyla ortak ülkelere, kurumsal ve biçimsel olarak yayılmayı, kendi norm ve değerlerini aktarmayı hedeflemektedir.

Bu çalışma, Gürcistan ve Ermenistan özelinden yola çıkarak AB'nin Güney Kafkasya ülkelerine yönelik politikalarının normatif güç ile ilişkisi ile etkileri ve boyutunun ne olduğu sorusuna odaklanmıştır. Bu bağlamda uygulanan politikaların her iki ülkede eşit ağırlığa sahip olup olmadığı, Ortaklık Anlaşmaları ve ilerleme raporları aracılığıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında literatür taraması yapılmış öncelikle normatif güç kuramı hakkında bir çerçeve çizilmiştir. Ardından AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'la imzaladığı antlaşmalar incelenmiş, resmi politika belgeleri değerlendirilerek normatif gücü test edilmiştir.

Çalışma sonucunda AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'la imzaladığı antlaşmaların benzer hükümler içermesine rağmen, uygulamada benzer sonuçlar doğurmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Normatif Güç, Gürcistan, Ermenistan, Avrupa Birliği, Güney Kafkasya*

ABSTRACT

Normative power approach by Ian Manners can be defined as a capability to identify what is normal in short. According to Manners, Europe instill universal norms such as human rights, democracy and rule of law which lies under its ethos into the countries that entered to relations with it, and Europeanized them.

After the fifth enlargement on 2007, EU became the neighbor of South Caucasus region. In this context, Azerbaijan, Armenia and Georgia, South Caucasus States were included in the Neighborhood Policy and became a part of Eastern Partnership declared after 2009. By this way, efforts to sign Partnership Agreements between the South Caucaus states and EU have begun. After all, Georgia signed that agreement in 2014, and Armenia signed it in 2017.

Eastern Partnership Agreements has the capability of identifying what is normal as Manners described because of its provisions. EU aims with these agreements to transfer its norms and values through institutional and formal contagion to partner countries.

This study focused on the question of the relationship between normative power and the effects and dimensions of EU policies towards South Caucasus countries, starting specifically from Georgia and Armenia. In this context, it has been tried to assess whether the implemented policies have equal weight in both countries through Partnership Agreements and progress reports.

In the scope of the study, literature was searched and firstly a framework was drawn about normative power theory. Afterwards, the treaties signed by the EU with Georgia and Armenia were examined and the normative power was tested by evaluating official policy documents.

As a result of the study, it is seen that although the agreements signed by the EU with Georgia and Armenia contain similar provisions; but they did not produce similar results in practice.

Keywords: *Normative Power, Georgia, Armenia, European Union, South Caucasus*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI ii
İNTİHAL/BEYAN iii
TEŞEKKÜR SAYFASI iv
ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ix
ŞEKİLLER DİZİNİ xii
TABLOLAR DİZİNİ xiii
1. GİRİŞ 1
2. AVRUPA BİRLİĞİ VE NORMATİF GÜÇ 7
2.1. Normatif Gücün Kuramdaki Yeri 7
2.2. Avrupa Birliği Açısından Normatif Gücün Önemi 13
2.3. Bir Normatif Güç Enstrümanı olarak Avrupa Komşuluk Politikaları 18
2.4. Güney Kafkasya'nın Konumu 22
2.4.1. Dağlık Karabağ Çatışması 25
2.4.2. Güney Osetya Sorunu 27
2.5. Güney Kafkasya'nın Avrupa Birliği İçin Önemi 27
2.6. Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikaları 28
2.7. Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde AB'nin Kafkasya'ya Bakış Açısı 37
2.8. Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Girişimi ve Güney Kafkasya 41
3. AB'NİN NORMATİF GÜÇ UYGULAMALARI: GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN 47
3.1. Avrupa Komşuluk Politikası İlerleme Raporları 49
3.1.1. 2007-2015 AB - Gürcistan Avrupa Komşuluk Politikası İlerleme Raporları 50
3.1.2. 2007-2015 AB - Ermenistan Avrupa Komşuluk Politikası İlerleme Raporları 59

3.2. Avrupa Komşuluk Aracı Çerçeve Belgeleri 68

3.2.1. 2014-2017 Ermenistan Avrupa Komşuluk Aracı Gürcistan Tek Destek Çerçevesi 69

3.2.2. 2014-2017 Gürcistan Avrupa Komşuluk Aracı Ermenistan Tek Destek Çerçevesi 70

3.2.3 Avrupa Komşuluk Aracı Tek Çerçevelerinin Karşılaştırılması 72

4. DOĞU ORTAKLIĞI ANLAŞMALARI 75

4.1. 2015 AB-Gürcistan Doğu Ortaklığı Anlaşması (Ortaklık Anlaşması) 77

4.2. 2017 AB-Ermenistan Doğu Ortaklığı Anlaşması (Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması) 87

5. SONUÇ: ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN'A KARŞI AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ 96

6. KAYNAKÇA 103

ÖZGEÇMİŞ 115

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı

AKÇT : Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

AKP : Avrupa Komşuluk Politikası

AKA : Avrupa Komşuluk Aracı

AKOA : Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı

ASİ : Avrupa Siyasi İşbirliği

AT : Avrupa Toplulukları

BM : Birleşmiş Milletler

EURATOM : Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu

EUROJUST : Avrupa Birliği Yargı İşbirliği Birimi

EUMM : Avrupa Birliği İzleme Misyonu

IDP : Yerinden edilen insanlar

INOGATE : Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı

IMF : Uluslararası Para Fonu

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

KGOA : Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması

OİA : Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları

ODGP : Ortak Dış ve Güvenlik Politikası

PACE : Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi

SSC : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

TACIS : Bağımsız Devletler Topluluğu'na ve Gürcistan'a Yönelik Teknik Yardım

TANAP : Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

TAIEX : Teknik Destek ve Bilgi Değişim Programı

TRACECA : Avrupa- Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

YY. : Yüzyıl

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1 Güney Kafkasya'nın Konumu……..23

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1 Azerbaycan Eylem Planı Öncelikli Alanlar……..….33

Tablo 2 Ermenistan Eylem Planı Öncelikli Alanlar…….…...34

Tablo 3 Gürcistan Eylem Planı Öncelikli Alanlar……...35

Tablo 4 AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'da Desteklediği Alanların Karşılaştırılması……..73

Tablo 5 AB Gürcistan Ortaklık Anlaşmasına göre Siyasi Diyaloğun Amaçları…….…….79

Tablo 6 Ermenistan KGOA'ya göre Siyasi Diyaloğun Amaçları……90

1. GİRİŞ

Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ardından ekonomik ve siyasi olarak ciddi olarak yıpranan Avrupa, kalıcı barışın tesis edilmesi ihtiyacı içerisine girmiştir. Sovyetler Birliği'nin Avrupa'daki güvenlik ve barış ortamını tehdit ettiğine yönelik algının giderek kuvvetlenmesi Avrupalı devletleri harekete geçirmiş ve Mayıs 1951'de Paris'te, *Altılar* olarak da anılan, Batı Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) kuran antlaşma imzalanmıştır (Akdemir, 2016). Bu antlaşma bugün Avrupa Birliği (AB) olarak adlandırılan yapının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

AB'nin ulusüstü kimliği, Birliğin kurucu antlaşmalarında tanımlı normlar bütününden oluşmaktadır. İnsan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri kendi değerler sisteminin temel taşları haline getiren AB, Ian Manners'a göre normatif bir güç olma özelliği taşımaktadır (Manners, 2002, s. 238). Manners normatif gücü uluslararası ilişkilerde norma uygun olanı şekillendirme veya değiştirme kabiliyeti olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamda AB, Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde ikili ilişkiler kurduğu ülkelere, ilgili normları benimsetme politikası izlemektedir.

Güney Kafkasya bölgesi, 2004 yılında Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Malta ile Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya'nın birliğe üye olmalarıyla birlikte, AB'nin en yakın komşularından biri haline gelmiştir (AB Genişlemesi, 2017). Bu nedenle Birlik, yeni komşuluk politikasını oluşturmuş, bölgedeki ülkeler olan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı bu politika içerisinde dâhil etmiştir.

Ancak 2013 Ukrayna Krizi ve 2014 Kırım'ın İlhakı gibi yakın çevresini istikrarsızlaştıran hadiseler sonrasında AB doğusunda kalan yakın komşularına, dolayısıyla Kafkasya bölgesine, özel bir önem atfetmeye başlamıştır (Kutlu & Hürsoy, 2018, s. 177). Sürdürülebilir barış ve güvenlik inşası için komşu ülkelerde demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler gibi değerlerin yerleştirilmesi gerektiği inancı, AB'nin uluslararası ortamda üstlendiği rolde değişime neden olmuştur. AB, kendi

örgütlenme modelinden yola çıkarak önce aday ülkelere daha sonra da komşu ülkelere Manners'ın normatif güç adını verdiği bazı politikalar uygulamaya başlamıştır.

Doğu Ortaklığı girişimi de bu özel ilginin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; Ukrayna, Moldova, Belarus, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Doğu Ortaklığı ülkeleri olarak kabul edilmiştir. AB'nin yakın komşuları olan bu ülkelerde istikrar ve demokrasinin sağlamlaştırılması, AB'ye göre, hayati bir önem taşımaktadır. Doğu Ortaklığı girişimiyle imzalanan Ortaklık Anlaşmaları, ortak ülkelerde AB değerlerinin yerleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan ortaklı anlaşmalarının Manners'ın normatif güç yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür.

Bu çalışmada normatif güç yaklaşımı çerçevesinde AB'nin Güney Kafkasya ülkeleri üzerindeki normatif gücünü değerlendirmek etmek amacıyla, AB ile ortaklık anlaşması imzalayan iki ülke olarak, Gürcistan ve Ermenistan'a uyguladığı politikalar ve bahsi geçen anlaşmalar incelenecektir. Bu kapsamda, Birliğin bu iki ülkede yerleştirmeye çalıştığı değerler arasındaki benzerlikler ve varsa farklılıklar tespit edilecektir. Böylece AB'nin normatif gücünün etkisi ve boyutu araştırılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ilk önce normatif güç yaklaşımı açıklanarak, kuramsal çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Kuramsal çerçevenin oturtulmasının ardından ise AB'nin normatif güçle ilişkisi değerlendirilecektir. Bu kapsamda AB'nin normatif güç kullanımları ve araç olarak neler kullandığı sorusunun cevabı aranacaktır.

Çalışmanın üzerine odaklanmayı seçtiği alan Güney Kafkasya bölgesidir, zira AB'nin Doğu Ortaklığı girişiminden sonra Gürcistan ve Ermenistan'la ortaklık anlaşmaları imzalaması, bölgeyi bu araştırma açısından uygun hale getirmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde AB'nin normatif güç uygulamaları değerlendirilecektir. Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Gürcistan ve Ermenistan üzerine hazırlanan raporları değerlendirmek, çalışmanın ikinci ayağını oluşturan Doğu Ortaklığı çerçevesinde uygulanan normatif politikaların anlaşılması açısından iyi bir zemin oluşturacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Ermenistan ve Gürcistan'ın imzaladığı Doğu Ortaklığı anlaşmaları incelenerek AB'nin bu ülkelerdeki normatif gücü test edilecektir. Doğu Ortaklığı anlaşmaları değerlendirilirken, AB'nin hazırladığı raporlardan da bahsedilerek anlaşmaların sonuçlarıyla ilgili genel bir fikir verilecektir.

Ana Problem

Bu çalışmanın cevap aradığı soru Avrupa Birliği'nin uyguladığı politikalar sonucunda Gürcistan ve Ermenistan özelinden yola çıkarak AB'nin Güney Kafkasya ülkelerine yönelik politikalarının normatif güç ile ilişkisi ile etkileri ve boyutunun ne olduğudur.

AB çevresinde bölgeyi istikrarsızlaştıran olayların meydana gelmesi ve Çin'in Kuşak ve Yol projesi nedeniyle bölgeye olan ilgisinin artması, AB'nin Güney Kafkasya bölgesindeki varlığını arttırma ihtiyacı hissetmesine neden olmuştur. AB'nin kendi güvenliğini sağlama ihtiyacı ve sürdürülebilir barış ortamına katkı yapma isteği Doğu Ortaklığı adı verilen girişimin doğmasına neden olan nedenlerden biridir.

Doğu Ortaklığı girişimi kapsamında ortak olarak anılan ülkelerle bir takım anlaşmalar imzalanmaktadır. Ortaklık Anlaşmaları olarak adlandırılan bu anlaşmalar, AB'nin söz konusu ülkelerdeki normatif güç olarak değerlendirilebilecek politikalarını etkilemektedir. Bu kapsamda, AB'nin Güney Kafkasya'da anlaşma imzaladığı Gürcistan ve Ermenistan üzerinden bölgedeki gücünü ölçme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Alt Problem

Bu çalışmada ana probleme bağlı olarak AB'nin Güney Kafkasya ülkelerine uyguladığı normatif güç yaklaşımıyla ilişkilendirilebilecek politikalarının her ülke için aynı olup olmadığı sorgulanmaktadır. Örnek olarak seçilen Gürcistan ve Ermenistan üzerinde uygulanan normatif güç yaklaşımına göre politikaların eşit ağırlığa sahip olup olmadığına cevap aranacaktır. Nitekim AB'nin her iki ortak ülkeye karşı uyguladığı politikaların değerlendirilmesi, AB'nin bölgedeki politikalarının şekillenmesine etki eden unsurlarını da anlamaya yardımcı olacaktır.

Çalışmanın Argümanı

Bu çalışmanın temel argümanı Avrupa Birliği'nin Kafkasya bölgesindeki ülkelerle imzaladığı anlaşmaları bir normatif güç aracı olarak kullanarak o ülkeleri Avrupalılaştırdığı, ancak bu uygulamaların her ülkede eşit olmadığıdır.

AB, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgeye yönelik ilgisini 2003 yılına kadar belirli bir seviyede tutmuş ve bölgeyi Orta Asya ile bir bütün olarak ele alarak politikalarını sürdürmüştür. Ancak 2003 yılında ilan edilen Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde AB bölgeyi komşusu olarak görmeye başlamış, ardından 2009 yılında ilan edilen Doğu Ortaklığı girişimi ile bölgedeki ülkelere özel hazırlanan anlaşmalar yoluyla politikalarını belirlemeye başlamıştır. Bu kapsamda önce Gürcistan'la daha sonra Ermenistan'la Doğu Ortaklığı Anlaşmaları imzalanmıştır.

AB'nin bölgedeki ülkelerle imzaladığı anlaşmalar Ian Manner'ın ortaya koyduğu Normatif güç yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu çerçevede AB tarafından her iki ülkeye uygulanan politikaların eşit etkilere sahip olmadığı; AB'nin şartlara bağlı olarak ortak ülkelere uyguladığı politikalarının ağırlıklarının değiştiği düşünülmektedir.

Yöntem

Bu çalışma yürütülürken öncelikle kuramsal bir çerçeve çizilerek, normatif güç yaklaşımı açıklanacak ardından bu yaklaşımla AB'nin politikaları arasında bir bağlantı kurulması sağlanacaktır. Bunun için normatif güç yaklaşımıyla ilgili geniş çaplı bir literatür taraması yapılacaktır. Ardından AB'nin Güney Kafkasya ülkelerine yönelik politikaları resmi belgeler ve literatürdeki çalışmalar aracılığıyla değerlendirilecektir. Bu amaçla çalışmanın birinci kısmında Güney Kafkasya'daki üç ülke de yani Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da incelenecektir. Ancak Azerbaycan'ın henüz AB ile Doğu Ortaklığı Anlaşmasını imzalamamış olması, çalışmanın örnekleminin Gürcistan ve Ermenistan olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle çalışmanın üçüncü bölümünden itibaren Azerbaycan'dan bahsedilmeyerek yalnızca Gürcistan ve Ermenistan Ortaklık Anlaşmalarına yer verilecektir. Diğer bölümlerde olduğu gibi bu bölümde de AB ile bu iki ülke arasındaki resmi belgeler ve uygulama raporları değerlendirilerek, AB'nin normatif güç politikalarının hangi ölçüde etkili olduğuna bakılacaktır.

Literatüre Katkı

Bu tez çalışması Ian Manners'ın normatif güç yaklaşımı çerçevesinde bir değerlendirme yaparak, AB'nin Güney Kafkasya'daki normatif gücünü değerlendirme amacı taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın giriş kısmında normatif güç yaklaşımına bir

çalışma yürütülmüştür. Normatif güç yaklaşımıyla ilgili Ian Manner'ın normatif güç yaklaşımıyla ilgili yayınladığı makaleler temel olarak alınmıştır. Bu bağlamda normatif güç yaklaşımına yönelttiği kavramsal eleştirilerle katkıda bulunan Diez'in (2005, 2007, 2004) gerçek bir normatif gücün önceden belirlenmiş hedefleri olması gerektiğine dikkat çeken Tocci'nin (2007, 2008) ve AB'nin ılımlı bir politika izleyerek normatif gücünü uygulayabileceğini ifade eden Haukkala'nın (2011) çalışmalarından yararlanılmıştır. Ancak diğer yandan, normatif güç yaklaşıma eleştiril bir bakış açısı getiren ve yaklaşımının arkasında AB'nin gizli bir gündemi olabileceğine yönelik değerlendirmeler yapan Sjursen (2006), Skolimowska (2015) ve Pollock (2015) gibi isimlerden de yararlanılmıştır. Bu çalışmanın amacı normatif güç yaklaşımına dair teorik bir katkı sağlamak değildir. Ancak AB'nin Güney Kafkasya'daki politikaları açısından bir değerlendirme yapılarak, dolaylı yoldan da olsa normatif güç kuramına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Bu çalışma, AB ile Güney Kafkasya'daki doğu komşuları arasında imzalanan anlaşmaları inceleyen diğer çalışmalardan farklı olarak, AB'nin bölgedeki politikalarının ve normatif gücünün Gürcistan ve Ermenistan'a yönelik politikalar üzerinden, çıktılarıyla birlikte değerlendirmesini yapmayı amaçlamaktadır. Bu konu üzerine literatür taraması yapılırken konuyla ilgili bazı kitaplara, makalelere ve lisansüstü çalışmalara rastlanmıştır.

Bu konuda literatürde yer alan kaynaklardan en önemlisi R. Whitman'ın Normative Power Europe (2011) isimli kitabıdır. Kitap içerisinde AB'nin Kafkasya'ya uyguladığı politikalara dair E. Stewart genel bir çerçeve çizmiş ve AB'nin Güney Kafkasya'daki normatif gücünü değerlendirmiştir. Bir diğer önemli kaynak ise Karikmae'nin (2016) Doğu Ortaklığı Politikalarının uygulanışı ve boyutları üzerine yayınladığı kitaptır. AB ile Gürcistan arasındaki ilişkinin gelişimi ve Ortaklık Antlaşması imzalandıktan sonra ikili ilişkilerde anlaşmanın etkilerine dair değerlendirmelere yer verilmektedir.

2012 yılında İstanbul Üniversitesinde Samet Özgündüz'ün bir yüksek lisans çalışması olmuş ve kendisi normatif bir güç olarak Avrupa Komşuluk Politikasını Güney Kafkasya ülkeleri örnekleminde incelemiştir. Özgündüz'ün çalışması normatif güç yaklaşımının Kafkasya genelinde değerlendirilmesi açısından önemli bir çalışmadır. Bu çalışma Özgündüz'ün çalışmasının ötesine geçerek, katkı sağlayabilecek şekilde Gürcistan'ın 2015 yılında imzaladığı Ortaklık Anlaşması ile Ermenistan'ın 2017'de

imzaladığı Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşmasını kapsamakta ve normatif güç yaklaşımı etrafında detaylı bir değerlendirmesini içermektedir.

2015 yılında Dokuz Eylül Üniversitesinde Erdi Kutlu AB'nin Doğu Komşularına yönelik politikalarını inceleyen bir yüksek lisans tezi yazmıştır. Ancak Erdi Kutlu'nun çalışması normatif güç yaklaşımı etrafında değerlendirme yapmamaktadır.

Bir diğer yandan 2016 yılında Ankara Üniversitesinde AB'nin Ortaklık Anlaşmalarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Jonida Begaj'a ait bir Hukuk anabilim dalı doktora tezi bulunmaktadır. Bu tezde tüm Ortaklık Anlaşmaları detaylı olarak incelenmiş ve hukuksal çerçevede değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu yönüyle Begaj'ın çalışması uluslararası ilişkiler literatürüne katkı sağlamakla birlikte daha çok hukuk literatürüne kazandırılmış bir çalışmadır.

Bu çalışmada ise Ermenistan ve Gürcistan özelinde AB'nin normatif gücü değerlendirilmeye, Doğu Ortaklığı Anlaşmaları yoluyla AB'nin söz konusu ülkelerdeki normatif gücü ile bu gücün etkilerine dair karşılaştırmalı bir sonuca varılmaya çalışılacaktır. Literatürde Gürcistan Ortaklık Anlaşmasının daha çok incelendiği, Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşmasının ise imzalanma tarihinin yakın olması nedeniyle daha az incelendiği görülmüştür. Emerson ve Kovziridze'nin (2016) AB-Gürcistan İlişkilerinin Derinleştirilmesi başlıklı kitabı, AB ile Gürcistan arasında imzalanan Ortaklık Anlaşmasını bölüm bölüm özetlemekte ve anlaşılması zor metni daha anlaşılır bir biçimde aktarmaktadır. Bu açıdan Emerson ve Kovziridze'nin kitabı çalışmanın örneklem kısmı için oldukça önemli bir yere sahiptir. Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Antlaşması konusunda ise daha çok akademik makalelerden yararlanılmıştır. Kostanyan ve Giragosian (2017) ile Grigoryan'ın (2017) anlaşmaya ve yürürlüğe girmesinden sonra AB ile Ermenistan ilişkileri üzerindeki etkilerine dair yazdıkları değerlendirme yazıları bu makalelerden en önemlileridir.

Bu çalışma sonunda elde edilecek verilerin, mevcut literatürde özellikle Ermenistan'ın imzaladığı Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşmasının incelenmesi konusundaki boşluğu doldurması beklenmektedir. Ayrıca AB'nin Güney Kafkasya'daki politikalarının normatif güç boyutunun ve bir araç olarak kullandığı Doğu Ortaklığı kapsamında imzalanan anlaşmaların etkilerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirerek, bu alandaki eksikliğin de giderilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ VE NORMATİF GÜÇ

Avrupa Birliği'nin yapısı ve politika uygulamaları literatürde her zaman ilgi çeken bir konu olmuştur. AB'nin 2007 yılında beşinci genişleme dalgasını tamamlaması, Birliği Kafkasya, Akdeniz ve Orta Doğu bölgeleriyle ile komşu haline getirmiştir (Samur, 2005, s. 170). Bu bölgeler, AB'nin güvenlik algısı açısından tehdit olarak görülebilecek çatışmaların bulunduğu alanlardır. Özellikle 2013 Ukrayna Krizi ve 2014 Kırım'ın İlhakı AB için bu tehdit algısının daha da güçlenmesine neden olmuştur (Kutlu & Hürsoy, 2018, s. 177). Dolayısıyla AB'nin doğu komşularına verdiği önem artmış ve bu bölgelere uyguladığı politikaları tekrar gözden geçirme ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

AB'nin komşularına karşı uyguladığı politikalar, AB'nin kendi değerleri üzerinden şekillenmektedir. AB *geniş komşuluk* belgesinin temelinde demokrasi, insan hakları ve özgürlükler gibi bir takım normlar bulunmaktadır (Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, 2003). AB'nin politikalarını dayandırdığı ana metinler olan bu belgelerden yola çıkılarak, AB'nin komşu ülkelere uyguladığı gücün niteliği hakkında literatürde tartışmalar olduğu görülmektedir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında literatürdeki diğer tartışmalara da yer verilerek, normatif güç hakkında genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacak ardından AB'nin normatif güç uygulamalarına yer verilecektir.

2.1 Normatif Gücün Kuramdaki Yeri

Uluslararası ilişkiler literatüründe aktörlerin davranışlarını açıklamak için kullanılan en temel kavramlardan bir tanesi güçtür. Genel anlamda kaotik bir yapıya sahip olduğu belirtilen uluslararası arenada aktörlerin farklı davranışlarının olması, farklı şekillerde güç tanımlamalarının yapılmasına neden olmuştur.

Modern uluslararası ilişkilere dair yapılan en önemli tanımlama Realist teorinin kurucusu Hans Morgenthau'ya aittir. Morgenthau gücü, uluslararası politikanın hem aracı hem de amacı olarak nitelendirmektedir (Morgenthau, 1948, s. 13-20). Nitekim Morgenthau'nun bu tanımlaması ışığında realist teorisyenler, devletlerin kendi çıkarlarını korumak ve diğer devletlerin kararlarını etkileyebilmek için güç sahibi olmak istediklerini savunmuşlardır (Çelikpala, 2005). Realizmi takiben Neo-realist teori güç kavramını

uluslararası ilişkilerin doğasına içkin kılarak, sistemde var olabilmek için devletlerin yapmaları gerekenleri yapmasına yarayan bir araç olarak tanımlar (Özen & Bozdağlıoğlu, 2004, s. 62). Neo-realizme göre de *askeri güç* yani Morgenthau'nun tanımladığı şekliyle *sert güç* devletlerin en önemli aracıdır.

Neo-liberalizmin önemli temsilcilerinden Joseph S. Nye (2004) ise uluslararası ilişkilerde güç kavramını sert güce kıyasla açıklamakta ve yumuşak güç kavramını ortaya atmaktadır. En kısa haliyle *yumuşak güç*, istenen sonucun elde edilmesi amacıyla bir devletin başka devlet tercihlerini etkileyebilme kabiliyetidir (Nye Jr., 2004, s. 11-14). Nye'a göre yumuşak güç uygulamasında herhangi bir ekonomik, siyasi ya da askeri yaptırım uygulanmamakta; kültür, politik değerler ve dış politika gibi unsurlar aracılığıyla çekicilik yaratılmaktadır.

Uluslararası ilişkiler literatüründe etkileri hala sürmekte olan bu iki önemli güç tanımlamasının yanı sıra başka tanımlamalar da yapılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası konjonktürde, AT/AB gibi kendisine özgü (*sui generis*) bir yapının sisteme dahlinden sonra yeni güç tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin François Duchene 1973'te *sivil güç* yaklaşımını öne sürmüş, bu kavramı bir aktörün başka bir aktörün tercihlerini askeri unsurlar içermeyen araçlarla etkilemesi olarak tanımlamıştır (Aksoy & Uğur, 2016, s. 215). Bu bakımdan, Avrupa Topluluğunu askeri güç bakımından zayıf ancak ekonomik güç bakımından kuvvetli olarak tanımlamıştır.

Bu tezi esas ilgilendiren güç yaklaşımını ise 2002'de Ian Manners yapmıştır. *Normatif güç* yaklaşımı, eleştirel sosyal teorinin bir parçasıdır. Bu yaklaşım; tarihsel materyalizm, post-yapısalcı yaklaşımlar, Frankfurt okulu, feminist yaklaşım ve post-kolonyal teoriden etkilenerek şekillenmiştir. Bu nedenle normatif güç yaklaşımı, sentez bir güç yaklaşımı olarak oluşturulmuştur.

Manners (2002), Duchene'nin sivil güç teorisinde farkında olmadan *idée force* adıyla normatif gücün temellerini attığından bahsetmektedir. Ayrıca eleştirel teorinin temsilcilerinden Johan Galtung'un da kendi çalışmalarında bu kavramı *düşünsel güç* olarak tanımladığını aktarmaktadır. Manners ise bu kavramı formülize ederek, normatif güç adını vermektedir. Normatif güç en basit anlamıyla, uluslararası ilişkilerde "normal" olanı (yani olağan ve makul kabul edileni) şekillendirme yetisidir. Manners'ın yaklaşımına göre

AB'ye, ne tam anlamıyla bir askeri güç, ne bir sivil güç, ne de bir ekonomik güç denebilmektedir (Manners, Normative Power Europe, 2002, s. 243-248).

Literatürde sivil güç kavramı ile normatif güç kavramının farklılığına dair tartışmalar bulunmaktadır. Manners normatif güç anlayışını ortaya koyduğunda, Thomas Diez başta olmak üzere pek çok akademisyen normatif güç ile sivil güç arasındaki farklılığı sorgulamıştır (Diez, Constructing the Self and Changing Normative Power, 2005). Manners'a göre sivil güçten farklı olarak normatif bir güç uluslararası ve evrensel ilkelere göre hareket etmekte ve normal olanı tanımlamaktadır. Tam da bu noktada belirtmek gerekir ki Manners'ın bakış açısında, normatif gücün, yumuşak güçten de önemli bir farkı bulunmaktadır. O da yumuşak gücün devleti merkeze alarak, yumuşak gücü ulusal dış politika aracı olarak kullanmasıdır. Oysa Manners'a göre normatif güç daha önce belirtildiği gibi ulusal bir dış politika yerine *sui generis* bir dış politika aracıdır (Diez & Manners, 2007). Normatif gücün meşruiyetini sağlayan ilkeler, evrensel ilkelerdir. AB bu evrensel normları; müktesebatı, kurucu anlaşmaları ve politika belgeleri gibi araçlarla içselleştirmiştir. Nice Zirvesinde imzalanan İnsan Hakları Bildirgesi, 2003 yılında ortaya konulan öncelikler listesi bu belgelere birer örnektir. Manners'a göre AB, İnsan Hakları Bildirgesini imzalayarak, uluslararası arenada belirleyici bir rol alma isteğini ortaya koymuştur (Manners, Normative Power Europe, 2002). Diğer yandan 2003 yılında kabul edilen öncelikler belgesi AB'nin normatif değerler sisteminin bir yansımasıdır. AB, çatışmaların önlenmesini ve sürdürülebilir barış ortamının sağlanması hedefine yönelik hareket etmeyi öncelikleri olarak belirlemiştir (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003).

Manners, 2002'de yazdığı makalesinde normatif güç olarak AB'nin, Birliğin kurucu belgelerinden doğan, beş temel normu olduğunu söylemektedir. Bunlar; barış (Schuman Deklerasyonu), özgürlük (Amsterdam Antlaşması), demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerdir. Bu temel 5 normun yanında ikincil normlar da bulunmaktadır. Bunlar; sosyal ilerleme, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetişimdir. (Manners, Normative Power Europe, 2002)

Manners'a göre normların uygulanması esnasında, askeri güç büyük ölçüde yoktur. AB'nin uluslararası arenadaki rolü, söylemleri ya da fiillerinden çok ne olduğuyla ilgilidir (Manners, 2006). Bu amaçla Manners AB'nin bir normatif güç olup olmadığının birtakım

araçlarla sorgulamaktadır. *İstemsiz etkileme* (*contagion*), *bilgisel yayılma* (*informational diffusion*), *süreçsel yayılma* (procedural diffusion), *aktarım* (*transference*), *aleni yayılma* (overt diffusion) ve *kültürel sızma* (cultural filter) adı verilen araçlarla AB'nin normatif gücü değerlendirilebilmektedir (Whitman ve Manners, 2013, s. 191-195).

Bu araçların biraz açıklanması normatif yaklaşımın test edilebilmesi açısından önem teşkil etmektedir. İlk olarak istemsiz etkileme, AB'nin kolonyal geçmişi ile bağlantılıdır ve tarihi ilişkilerden ötürü diğer taraflara bazı değerlerinin istemsiz bir şekilde aktarılması anlamına gelmektedir. İkinci araç olan bilgisel yayılma, özellikle üyelik müzakereleri ve ortaklık anlaşmaları sırasında karşı tarafın değerler bazında AB'yi anlayabilmesidir. Manners'a göre normatif güç meşruiyetini diğer tarafın ilgili normları kabul etmesinden almaktadır. Üçüncü araç olan süreçsel yayılma, karşılıklı kurumsal ilişkiler yani siyasi ortaklık çerçevesinde AB'nin *değerler çevirisini* (*value translation*) temsil etmektedir. Bu yayılmada diğer tarafın kurumlarının AB değerlerine yakınlaştırılması gözlemlenmektedir. Dördüncü araç, aktarım, insani ve teknik yardım gibi anlaşmalar aracılığıyla Avrupa kurumları ile halk arasında bütünleşmedir. Manners aktarıma örnek olarak AB'nin Erasmus ve Sokrates gibi eğitimde değişim programlarını göstermektedir. Beşinci test aracı olan aleni yayılma, AB'nin başka ülkelerdeki fiziki varlığı ile ilgilidir. Bunun örneği ise delegasyonlardır. AB delegasyonlar aracılığıyla başka ülkelerde bulunmakta ve o ülkelerdeki sivil toplum kuruluşları, politika yapıcılar vb. kurumlarla yakın ilişkiler kurmaktadır. Son olarak kültürel sızma, üye ülkeler bazında Kopenhag kriterlerine uyum sağlanması, taraf ülkeler bazında AB'nin temel ve ikincil normlarına uyum sağlanmasıdır (Whitman ve Manners, 2013, s. 191-195).

Manners'ın normatif güç yaklaşımı tanımlamalarına bir ek Natalie Tocci tarafından yapılmıştır. Tocci, "gerçek bir normatif güç politikasının önceden belirlenmiş ve ilan edilmiş yani öngörülmüş etkilere sahip olması gerektiğini" savunmaktadır" (Tocci, 2007, s. 11-15). Manners'a göre de normatif bir uygulamanın sonuçlarına bakıldığında amacına uygun sonuçlar alınamadıysa, o uygulama başarısız olarak nitelendirilebilir.

Manners'ın normatif yaklaşımı bu yönleriyle uluslararası ilişkiler literatüründe pek çok tartışmaya neden olmuştur. İlk olarak Thomas Diez tarafından yöneltilen eleştiriler, normatif güç yaklaşımının Manners tarafından geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Diez, Manners'ın normatif güç tanımlamasının, klasik anlamda güç değil de bir

aktör tanımlamasına benzediğinden bahsetmektedir. (Diez, 2005) Kaldı ki Manners bu eleştirinin sonrasında, 2013 yılında yayınladığı makalesinde, bu eleştiriyi de göz önüne alarak normatif gücün iki tanımlamasına yer vermiştir. Bunlardan biri normatif *pouvoir* (normatif kuvvet) diğeri ise normatif *puissance* (normatif erk)'tir. Normatif *pouvoir*, gücün normatif haline, yani normali belirleme yetisine verilen isimdir. Normatif *puissance* ise küresel güç, bölgesel güç gibi bir aktör tanımlamasıdır (Manners, 2013). Emilian Kavalski bu ayrımı normların gücünü kullanarak bir diğerini etkileme kapasitesine sahip olmak şeklinde tanımlamıştır (Kavalski, 2013). Manners'ın makalelerinde tanımladığı normatif gücün, *pouvoir* veya *puissance* olarak ayırt edilmesiyse pek kolay değildir. Manners genellikle bu iki kavramı birbirine içkin bir şekilde ele almaktadır.

Diez'in bir diğer eleştirisi, normatif güç yaklaşımının sivil güç kuramıyla oldukça benzer bir çerçeveye sahip olduğudur. Ona göre ABD gibi küresel aktörler ve hatta tarihi imparatorluklar normlarını aktarırken, AB ile aynı şekilde davranmışlardır. Ancak Diez daha sonra bu eleştirisinde haksız olduğunu kabul etmiştir (Diez & Manners, 2007): ABD'nin artık normatif bir güç olarak tanımlanamayacağını fakat geçmişinde buna benzeyen uygulamalara sahip olduğunu söylemiştir. Ayrıca Manners normatif gücün, ulusal çıkarlardan ziyade, aktörün dışsal değerlerinden, evrensel normlardan kaynaklandığını savunur (Manners, 2006). Bu durumda ABD'nin ve tarihi imparatorlukların uluslararası arenadaki davranışları içsel motivasyonlardan kaynaklandığından dolayı normatif özelliğe sahip değildir.

Thomas Diez ve Ian Manners'ın normatif güç yaklaşımı üzerine tartışmalarının yanında, başka değerlendirmeler de bulunmaktadır. Helene Sjursen ve Richard Youngs gibi akademisyenler, AB'nin normatif gücü hakkında yaklaşımın değinmediği ya da eksik bıraktığı yönlere dair yorumlar yapmışladır. Örneğin, Sjursen, AB'nin askeri güç kurma konusundaki adımları ve ODGP çerçevesinde bir sütun olarak Avrupa Güvenlik ve Savunma Stratejisinin yer alması gibi durumların AB'nin normatif iddialarına zarar getirebileceğini hatırlatmaktadır (Sjursen, 2006). Manners, Sjursen'in kaygılarının hassasiyetle incelenmesi gerektiğini savunurken, AB'nin normatif gücü ile AB'nin bir savunma politikası olması durumlarının temelde normatif güç yaklaşımına bir zarar getirmeyeceğinden bahsetmektedir.

Youngs ise, AB'nin normatif gücünün ardında gizli bir gündem olduğundan bahsetmektedir. AB dış politikasında, insan hakları söylemlerinin bir araç olarak kullanıldığını iddia etmektedir (Youngs, 2004). Anna Skolimowska da buna katılarak, AB'nin dış politikasındaki *iyilik için güç* (*force for good*) anlayışının sorunlu olduğuna dikkat çekmektedir. Skolimowska, 2010 yılında başlayan Arap Baharı süreci üzerinden yaptığı değerlendirmesinde, AB'nin bir yandan demokrasi ve insan haklarının destekleneceği yönünde söylemler geliştirdiğini ancak uygulamada Avrupa'ya yönelen göç hareketlerinin önlenebilmesi amacıyla otoriter rejimlerin desteklendiğini dile getirmektedir (Skolimowska, 2015). Nitekim Cebeci AB'nin 2016 Küresel Stratejisinde yer alan "ilkeli pragmatizm" mantığının, yani AB'nin temel aldığı ilkelerle çıkarlarının birlikte ele alınması politikasının, otoriter rejimlerin daha da güçlenmesine neden olabileceği yorumunda bulunmaktadır (Cebeci, 2018, s.167).

AB'nin dış politika uygulamalarına yöneltilen eleştirilerle bağlantılı olarak, Patricia Baver, AB'nin normatif güç söylemine karşılık, uygulamadaki çıktıların zayıf kaldığından bahsetmektedir (Baver, 2015). Baver'in, Skolimowska'nın ve Cebeci'nin tespitleri beraber düşünüldüğünde AB'nin dış politikasındaki tutarsızlıkların normatif iddialarını zayıflattığı yorumu yapılabilmektedir. Manners'ın yaklaşımına göre ise AB'nin dış politika uygulamalarıyla edindiği deneyimler, normatif güç yaklaşımının sürekli gelişimine katkı sağlamaktadır. Diğer yandan AB'nin dış politikasını etkileyen tek bir değişkenden bahsetmek mümkünde değildir. Birliğin ortak politika üretiminde üye devletlerin farklı görüşlere sahip olması, üçüncü tarafların (ABD, Rusya, Çin gibi) dahli gibi konular dış politika uygulamalarını zorlaştırmaktadır (Manners, 2010). Bu nedenle bazı akademisyenler AB'nin normatif gücünün genişleme politikaları çerçevesinde daha kararlı bir şekilde uygulanabildiğini savunmaktadırlar (Pollack, 2015). Bu durum, AB komşuluk politikası çerçevesinde olan ülkelere herhangi bir üyelik vaadi bulunmaması nedeniyle normların uygulanmasında zorluk yaşanabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ancak Manners'a göre Bağımsız Devletler Topluluğu'na mensup ülkelere ve Gürcistan'a Yönelik Teknik Yardım (TACIS) anlaşması ile ortaklık ve iş birliği anlaşmaları gibi komşuluk politikası araçları, AB'nin bilgisel yayılma yoluyla normlarını aktardığının birer örnekleridir (Manners, 2002, s. 19).

Lizbon Antlaşması Manners'ın bu yaklaşımını doğrulamaktadır. Antlaşmanın 8. Maddesinde, komşularla AB değerleri zemininde özel ilişkiler kurulacağı belirtilmektedir

(Treaty of Lisbon, 2007). Bir önkoşul olarak AB normlarının kullanılması AB'nin ODGP ve komşuluk politikaları çerçevesinde kuracağı ilişkileri de etkilemektedir. AB öncelikli olarak kendi değerleri ile uyumlu ya da ortak bir değerler zeminine sahip olduğu ülkelerle ilişki içerisine girmektedir. Manners'ın belirttiği temel ve ikincil normların uygulamalarının zayıf olduğu ülkelerle ilişkilerinde ise uyum süreçleri takip edilmektedir. AB, bu ülkeler hakkında ülke raporları hazırlamakta ve bu ülke raporlarına göre kuracağı ilişkinin türünü belirlemektedir. Bu açıdan bakıldığında normlar AB için hem ilişkilerin bir ön şartını oluşturmakta hem de kurulacak komşuluk ilişkilerinde AB'ye normatif *puissance* olarak bir olanak sağlamaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında kuramsal boyutta AB için normatif gücün önemine, AB'nin normatif güç aracı olarak uyguladığı komşuluk politikasına ve komşuluk politikası çerçevesinde de genel anlamıyla Güney Kafkasya'ya uyguladığı politikalar yine normatif güç yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilecektir.

2.2 Avrupa Birliği Açısından Normatif Gücün Önemi

Avrupa Birliği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası barış ortamının sürekliliğini sağlamak amacıyla kurulan, dönemin uluslararası ilişkiler teorilerinin öngörmediği bir şekilde ulusüstü bir yapılanmaya dönüşen, *sui generis* bir örgütlenmedir. Soğuk Savaşın bitişi, AB içerisindeki ulusüstücü görüşü savunan bürokratlar ve akademisyenlerin fikirlerini hayata geçirmesi için uygun bir ortam yaratmıştır. AB içerisinde, örgütün yalnızca ekonomik bir yapılanma olmaması gerektiği ve siyasi bütünleşme aşamasına geçilmesi gerektiği yönündeki fikirler yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

1993 yılında imzalanan Maastricht Antlaşmasıyla siyasi bütünleşmede önemli bir aşama kaydeden Birlik, Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını (ODGP) oluşturmuştur. Bu politika kapsamında insani müdahaleler, kriz yönetimi, dış sınırların korunması gibi konular ODGP çerçevesine alınmıştır. Diğer yandan 1993 yılında Kopenhag Zirvesinde, Birliğe üye olmak için aday olacak ülkelere uygulanacak kriterler belirlenmiştir. Kopenhag Kriterleri adı verilen bu kriterlerden siyasi olanlar insan onuruna, özgürlüğe, demokrasiye, eşitliğe ve hukukun üstünlüğüne saygıdır (Özdemir, 2015, s. 278). 2000 yılında Nice Zirvesinde, Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı da kabul edilmiştir.

Manners'ın yaklaşımına göre bu anlaşmalarla belirlenen ilkeler AB'nin normatif gücünün meşru kaynaklarını oluşturmaktadır. Manners normatif güç yaklaşımını tanımlarken meşruiyet kaynağı olarak beş temel ilke saymaktadır. Bunlar; barış, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerdir. Dolayısıyla Kopenhag Kriterleri AB'nin normatif yaklaşımının nasıl şekillendiğini göstermektedir (Tocci, 2008). Esas itibariyle, Kopenhag Kriterlerinin üyelik sürecinde aday ülkelere uygulanması pek çok akademisyen tarafından, AB'nin normatif gücünün en salt örneği olarak görülmektedir. Birliğe üye olması öngörülen ülkelerin Avrupa'nın ortak değerlerine ve ilkelerine uyumlaştırılması için adaylık döneminde birtakım süreçler uygulanmaktadır. Üyelik fasılları adı verilen bu süreçte, aday ülkenin kurumsal ve siyasi entegrasyonu için zemin hazırlanmaktadır. Literatürde kimi görüşler bu süreci, AB'nin normatif gücünü kullanarak, *normatif Avrupalılaşma*[1] olarak adlandırmaktadır (Brommesson, 2010).

Normatif Avrupalılaşma süreci basitçe, Avrupa kaynaklı normların aday ülkelere aktarımı süreci olarak tanımlanmaktadır (Brommesson, 2010, s. 30). Soğuk Savaş sonrası dönemde, Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelerin, Batı Avrupa ülkeleri ile uyumlaştırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Avrupa Topluluğu, bu süreci üstlenip yeni ülkelerin Avrupalı kimliklerini tekrar ortaya çıkartarak, yeni bir çatışma ortamının doğmasını engellemeye çalışmıştır. Yeni devletlerin, birinci genişleme dalgasını takiben AT'ye üye olmak için başvurmaları, AT'nin Avrupalılaşma süreci için meşru bir zemin yaratmıştır. Diez, Avrupalılaşma süreciyle ilgili, aday ülkelere uygulanan mekanizmalar olduğundan bahsetmektedir (Diez & Wiener, 2004, s. 109-111). Michael Emerson, Diez'in bu söylemine katkıda bulunarak üç mekanizma tanımlamıştır. İlki, yasal taahhütler yolu ile aday ülkelerin siyasi ve ekonomik yapısı Avrupa normlarına uygun hale getirilmesidir. Bu kapsamda, temel belge olarak İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Bildirgesi kabul edilmekte ve aday ülkelerin bu bildirgeye bağlılık göstermesi istenmektedir. İkincisi, ülkelerin ekonomik yapısında değişiklikler yapılması ve üçüncüsü de aday ülke toplumu ile Avrupa toplumlarının yakınlaştırılmasıdır (Emerson, European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo?, 2004, s. 2).

Brommesson, bu süreci Manners'ın yaklaşımına bağlı olarak incelemiş ve Avrupalılaşma adı verilen sürecin dayandığı ilkelerin büyük bir kısmını Birleşmiş

[1] Avrupalılaşma kavramı literatürde hala gelişmekte olan bir kavram olsa da basitçe AB etkisiyle meydana gelen değişim şeklinde tanımlanabilir (Yazgan, 2012, s. 123).

Milletlerin (BM) de kabul ettiği evrensel değerler olduğundan bahsetmiş ve Doğu Avrupa ülkeleri örneğinde bu mekanizmaların başarılı olduğunu belirtmiştir. Ancak bir diğer yandan, Arap Baharı, 2011'de başlayan Suriye Krizi gibi olayların ardından Avrupa'ya başlayan göç hareketine karşı AB üyesi ülke yönetimlerinin, AB değerleriyle çelişen bir tutum takınması ve yabancılara karşı zenofobik (yabancı korkusu dolu/ yabancı düşmanı) tutumlar sergilemesi, bu noktada AB'nin normatif gücünü zedeleyen bir durum oluşturmaktadır.

Manners'ın AB'nin normatif gücünün önemine dikkat çekmek için verdiği bir diğer örnek, AB üyesi ülkeler, aday ülkeler ve hatta komşu ülkelerde idam cezasının kaldırılmasıdır. AB'nin normları Kopenhag Kriterleri yoluyla aday ülkelere nüfuz etmiş ve idam cezası kaldırılmıştır. Benzer şekilde TACIS ve hatta ortaklık ve iş birliği antlaşmaları aracılığıyla normlar komşularına da nüfuz etmiş ve bir kısmında idam cezası kaldırılmıştır. İdam cezasının kaldırıldığı ülkelere baktığımızda AB'nin yakın komşusu Güney Kafkasya ülkeleri olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın da olduğu görülmektedir. (Manners, 2002, s. 19). Ancak bazı akademisyenlere göre idam cezası örneği kolay bir örnek olarak seçilmiştir. Onlara göre AB, başka alanlarda söz konusu normlarını aktarma girişimi başarısız olmaktadır. Bu durum da AB'nin uluslararası güvenilirliğini sarsmakta ve AB'yi itibarsızlaştırmaktadır (Diez, 2005).

Akademik literatürde pek çok akademisyen AB'nin sivil, normatif ya da yumuşak gücünü "güvenlikleştirme" ihtiyacına dayandırmaktadır. Örneğin, 2003 yılında kabul edilen Güvenlik Stratejisi belgesinde sürdürülebilir barış ortamının altı çizilmekte ve bölgesel çatışmalar, terörizm, ülke başarısızlıkları ve organize suçlar gibi uluslararası barışı tehdit etmesi olası konulardan bahsedilmektedir (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003, s. 7). Dönemin AB Ortak Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana'nın önderdiğinde hazırlanan güvenlik stratejisinde, çok taraflılığın yükselen dünyasında, güçlü bir uluslararası sistem inşa edilebilmesi için iyi işleyen uluslararası kuruluşlara ve norm temelli uluslararası bir düzene ihtiyaç olduğu söylenmektedir (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003, s. 11). AB Güvenlik Stratejisi içerisinde yer alan bu beyan, Manners'a göre AB'nin normatif *ethosunu* oluşturmaktadır (Manners, 2006, s. 184). Ona göre bu strateji belgesi, AB değerler sisteminin bir yansıması olarak görülebilir. Manners, AB'nin uluslararası

ilişkilerde güvenlik ve düzen arayışı içerisinde olduğunu ve normatif güç aracılığıyla istenen ortamın yaratılabileceğini savunur (Manners, 2002, s. 8).

Manners, AB'nin sürdürülebilir barış ortamına katkı sağlaması amacıyla normatif gücüne başka bir örnek olarak, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 2001 yılında hazırladığı "Silahlı Çatışmaların Önlenmesi" raporunu vermektedir. Manners'ın iddiasına göre AB'nin söz konusu değerler konusundaki savunuculuğu sonuç göstermiş ve BM raporunu etkilemiştir. Bu raporda, sosyal ve ekonomik gelişim, iyi yönetişim ve demokratikleşme, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı gibi ilkelerin yer aldığından bahsetmektedir (Manners, 2006, s. 186).

Bir diğer yandan, Manners'a göre Lizbon Antlaşması da AB'nin dış dünya ile olan ilişkilerini tekrar düzenleyerek, AB'yi meşru bir normatif güç haline getirmiştir. Anlaşma'nın 21. Maddesi gereğince AB dış dünya ile ilişki kurarken, BM Şartının amaç ve ilkelerini benimseyecektir (Treaty of Lisbon, 2007). Dolayısıyla, AB hem dış politika aktörlüğünde yeni bir tanımlama yapmakta hem de BM ilkelerini benimseyerek bünyesine dâhil etmektedir. AB, insan hakları, demokrasi, iyi yönetişim gibi ilkeleri dış politikasında birer araç olarak kullanmaktadır. Manners'a göre bu araçlar aynı zamanda normatif güç araçlardır.

Manners AB'nin, normatif güç uygulamaları için meşruiyetini evrensel ilkelerden alarak, sürdürülebilir barış ortamını sağlamayı hedeflediğini belirtmektedir. Richard Youngs ise AB'nin, demokratik devletlerin savaşmayacağının iddia edildiği demokratik barış teorisine fazlasıyla inandığını söylemektedir (Youngs, 2004). Ayrıca komşu ülkelerin demokratikleşmesinin bu açıdan AB için hayati önemi olduğunun altını çizmektedir. Manners bunu *olumlu şartlılık* olarak tanımlamaktadır (Manners, 2008). Bu olumlu şartların komşu ülkeler tarafından kabul edilmesi komşu ülkenin istekliliğine ve bu değerlere uyum sağlayabilmesine bağlıdır. Manners'a göre uzun vadede AB ile kurulan ilişkiler sonucunda normların "bulaşması" olanağı bulunmaktadır (Manners, 2006, s. 176).

AB'nin normatif gücü, daha çok varsayımsal bir düzlemde yürütülen bir tartışmadır. Bu nedenle gerçek düzlemde AB'nin normatif gücüyle ilgili örnekleri ayırt etmek çok kolay değildir. Nitekim AB yetkilileri tarafından herhangi bir uygulama normatif güç eylemi olarak ifade edilmemektedir. Hatta 2016 yılında yayınlanan küresel strateji raporunda, Avrupa Birliği Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi

Federica Mogherini AB'yi bir sivil güçten ziyade, askeri güç barındıran bir yumuşak güç olarak tanımlamaktadır (European Union Global Strategy, 2016, s. 18). Ancak raporun içerisinde, AB'nin BM ilkeleri de olan küresel prensiplerin kabulünü desteklediği gibi ifadelerin bulunması, Manners'ın normatif güç yaklaşımını akıllara getirmektedir. Belgede, AB'nin bu değerlerin sözcülüğünü yapmaya devam edeceği belirtilmiştir. Aynı yaklaşım çerçevesinde söz konusu ilkelerin, ODGP kapsamında dış dünya ile kurulan ilişkilerin de temelini oluşturduğu ifade edilmiştir. (European Union Global Strategy, 2016, s. 18). Her ne kadar Mogherini sivil ve askeri misyonların el ele yürütülmesi nedeniyle AB'nin dış politikasını karma bir çerçeveye yerleştirse de, 2003 AB Güvenlik Stratejisi, 2016 AB Küresel Stratejisi gibi belgelerde AB'nin ODGP kapsamındaki manevralarının, ortak ve küresel değerlere dayalı bir meşruiyet zeminine oturtulmaya çalışıldığı görülebilmektedir (Özdemir, 2015, s. 375).

Bir diğer örnek olarak, Avrupa Komşuluk Politikası belgesinde AB'nin 16 komşu ülkesiyle kurulan ilişkilerin temelinde demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları olduğundan bahsedilmektedir. Bu ülkelerde söz konusu değerlerin yükseltilmesinin destekleneceği belirtilmektedir (Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, 2015, s. 7). Nitekim Komşuluk Politikası uygulamalarında, AB komşu ülkelere bu değerleri benimsetebilmek için EuropeAid[2] gibi teşvik araçlarını kullanmaktadır. Bu aracın amacı, AB'nin değerlerini diğer ülkeler yaygınlaştırmak ve gerçekleştirilen demokratik reformlar karşılığında ekonomik yardımlarda bulunmaktır (Özdemir, 2015, s. 360).

Buraya kadar olan kısımda, AB'nin ODGP uygulamaları açısından normatif güç söyleminin oldukça cazip bir söylem olduğu gözlemlenmektedir. AB'nin dünya siyasetinde üstlenebileceği rol açısından pek çok potansiyeli içinde barındırdığı ve AB belgelerinde bu tarz uygulamalar için uygun bir zemine sahip olunduğu görülmektedir. Nitekim AB'nin normatif gücünü uygulayarak olumlu sonuçlar aldığı birtakım örnekler bulunmaktadır. Bu açıdan normatif güç AB'ye meşru bir politika zemini sağlamakta, özellikle üçüncü ülkeler nezdinde diğer küresel güçlerin askeri güce dayalı dayatmacı politikalarına karşı daha cazip bir imaj çizmektedir.

[2] EuropeAid, 2001 yılında yapılan reformlar sonucunda, AB'nin 1957'den bu yanda sürdürmekte olduğu uluslararası yardımlarını tek bir çatı altında organize eden işbirliği ofisinin adıdır. 2015 yılında Uluslararası İşbirliği ve Kalkınma Genel Müdürlüğüne dönüştürülmüştür. (Historical Overview of Eu Cooperation and Aid, 2019)

2.3 Bir Normatif Güç Aracı olarak Avrupa Birliği'nin Komşuluk Politikaları

Soğuk Savaşın ardından bağımsızlığını yeni kazanan Doğu Avrupa'daki devletlerin, Birliğin içerisine dâhil edilmesi 2004 yılındaki beşinci genişleme dalgasıyla olmuştur. Beşinci genişleme dalgası AB'nin o zamana kadar gerçekleştirdiği en büyük genişleme hareketi olup; Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Malta ve Güney Kıbrıs Rum Kesimi ("Kıbrıs" olarak) AB sınırları içerisine alınmıştır. AB için bu tip bir genişleme, yeni fırsatların ve aynı zamanda zorlukların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle söz konusu ülkelerin düşük refah düzeylerine sahip olmaları, toplumsal ve siyasal düzeyde Batı Avrupa'nın tanımladığı şekilde bir demokrasi anlayışlarının olmaması ve AB kurumları ile tam uyumlu teşkilatlanmalarının olmaması nedeniyle AB, derinleşmeye yönelerek, yeniden büyük bir genişlemeden kaçınmıştır. Bir diğer yandan eski Sovyet ülkeleri olarak bu ülkelerin Avrupalılaştırılması ve AB sistemi içerisine dâhil edilmesi AB açısından sürdürülebilir barış ortamının korunması adına elzem olarak görülmüştür.

Beşinci genişleme dalgası, Birliğe hem bir ekonomik yük getirecek hem de Birlik ile dondurulmuş sorunlar olan bölgeleri yakın komşu haline getirmiştir. AB açısından, doğusunda ve güneyinde yer alan bu yeni komşulardan kendisine yönelebilecek yasadışı göç, insan ve uyuşturucu ticareti, bunlara bağlı güvenlik tehditleri, enerji güvenliğinin sağlanması ve çevre kirliliği gibi sorunlar bulunmaktadır (Samur, 2005). Bu nedenle AB kendi varlığı ve devamlılığını sağlama adına bu sorunlarla başa çıkma ihtiyacı içine girmiştir.

Esas itibariyle, 1997 yılında 12 ülkenin AB ile üyelik müzakerelerinin başlaması sonrasında, AB içerisinde yeni bir politika belirlenmesi gerekliliğine dair fikirler dile getirilmeye başlamıştır (Sönmez, 2010). Aslında Komşuluk Politikası uygulanması öngörülen bölgeler için, ODGP kapsamında daha önceden uygulanan bazı uygulamalar bulunmaktadır. Bu uygulamalar, Akdeniz ülkelerine yönelik Euro-Med ve Barselona Süreci, Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerine yönelik TACIS ve Ukrayna, Belarus, Rusya ve Moldova ile imzalanan ortaklık anlaşmaları aracılığıyla yapılmaktadır. Ancak söz konusu süreçlerin birbirinden bağımsız işlemesi ve hantallık yaratması nedeniyle yeni bir politika uygulanması ihtiyacı duyulmuştur.

AB'nin Gündem 2000 adlı raporunda, genişleyen Birliğin yeni komşularıyla *Daha Geniş Avrupa* perspektifinde komşuluk ilişkilerini geliştirmesi gerektiği belirtilmiştir. (Sönmez, 2010, s. 115). Bu raporu takiben 1999 yılında Avrupa Komisyonu AB'nin komşularını; üyelik koşullarını karşılamasına rağmen üyelik isteği olmayan ülkeler, aday olma potansiyeline sahip olan ancak üyelik kriterlerini yerine getirmemiş veya üyelik başvurusunda bulunmamış ülkeler ve son olarak üyelik perspektifi olmayan ülkeler şeklinde bir ayrım yaparak tanımlamıştır (Sönmez, 2010, s. 115). Bu tanımlama, AB'nin komşuluk politikası çerçevesinde bakması gereken ülkeler için de bir ön tanımla niteliğini taşımaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikasının (AKP) temellerini atan esas rapor 2003 yılında *Daha Geniş bir Avrupa-Komşuluk: Güney ve Doğu Komşularımız ile İlişkiler için Yeni Çerçeve* adıyla yayınlanmıştır. Belgede, 2004 yılında gerçekleşecek olan genişlemenin AB için yaratacağı zorluklara dikkat çekilmiş, AB için sorunlu olarak nitelendirilen bölgelerle sınır komşusu olunacağı söylenmiştir. AB'nin küresel bir aktör olarak ekonomik ve siyasi rolünün değişeceği şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Genişleme dalgasının ardından güney Akdeniz ülkeleri, Balkanlar ve Rusya AB'nin yeni komşuları olarak sayılmıştır (Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, 2003). Bu bölgelerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın giderilmesi ve kurumsal çatışmaların ortadan kaldırılabilmesi için AB'nin bu ülkelerle iş birliği içerisinde olması gerektiğinin de altı çizilmiştir (Sönmez, 2010, s. 116).

Söz konusu belgenin yayınlanmasından bir yıl sonra Avrupa Komisyon'u AKP'yi kabul etmiştir. 1997 yılında AKP kapsamına alınan ülkeler Belarus, Moldova ve Ukrayna gibi Doğu Avrupa gibi dar bir kapsamda öngörülmüşse de, 2003 de kabul edilen Daha Geniş Avrupa belgesinde Azerbaycan, Belarus, Cezayir, Ermenistan, Fas, Filistin Ulusal Yönetimi, Gürcistan, İsrail, Libya, Lübnan, Mısır, Moldova, Suriye, Tunus, Ukrayna ve Ürdün'ü kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours, 2003)

Aynı şekilde 2003 Avrupa Güvenlik Stratejisinde de komşu ülkelerde istikrar ve demokrasi ortamının sağlanmasının AB için hayati öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Avrupa'nın yeni genişlemesiyle birlikte sorunlu bölgelerle komşu olunacağından bahsedilmektedir. Doğu'da ve Akdeniz'deki yeni sınır komşularının iyi yönetilmesi ve bu

bölgelerdeki çatışmaların çözümü adına "AB söz konusu bölgelerle iyi ve yakın ilişkiler kurmalıdır" denilmektedir. Komşu ülkelerin uygulamaları AB ile uyumlu hale getirilecek, karşılığında bu ülkelerin AB iç pazarına kolay erişimi sağlanacaktır (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003, s. 7).

Bu belgelerde AB'yi komşularına karşı daha yakın ve ilgili bir politika izlemeye iten temel motivasyonun, Avrupa'nın güvenlik ihtiyacı olduğu görülmektedir. Sürdürülebilir barış temelinde, öncelikle Avrupa'da olmak üzere, AB'yi çevreleyen diğer ülkelerde de barış ve güvenlik ortamının sağlanması, AB için oldukça hayati bir önem taşımaktadır. Bu nedenle AB, komşuluk politikaları aracılığıyla komşu ülkelerde yeni bir düzen inşa etmek istemektedir. Dönemin Avrupa Komisyonu Başkanı Romano Prodi, komşuluk politikasını *üyelikten az, ortaklıktan fazla* bir perspektife oturtarak hem komşu ülkeler için üyelik yolunu kapatmamış (Sönmez, 2010, s. 119) hem de bu ülkelerle kurulacak ilişkilerin AB değerlerini benimsemeleri açısından bir teşvik yaratmaya çalışmıştır.

2011 yılında Komşuluk Politikasında bir değişim yapılması ihtiyacı dile getirilmeye başlanmıştır. Dönemin AB Dışişleri ve Güvenlik Politikasından Sorumlu Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton, söz konusu politikanın, Avrupa Komisyonu Başkanı Juncker'in teklifiyle, özellikle Orta Doğu coğrafyasında meydana gelen Arap Baharı hareketlerinin dikkate alınarak düzeltme yapılması gerektiğini belirtmiştir ("Yeni ve İddialı Komşuluk Politikası", 2011). Bu gözden geçirilmiş politika çerçevesinde, meydana gelmekte olan hareketlerin yol açacağı olası siyasi ve ekonomik reformların desteklenceği belirtilmektedir. Bu amaçla, demokrasi ilkesinin desteklenmesi sürdürülerek özgür ve adil seçimlerin yapılması teşvik edilecek, toplanma hakkı ve basın hürriyeti temel haklarının korunması için çalışmalar yapılacaktır. Sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesinin bu ülkelerde gerçekleşecek demokratik değişimleri güçlendireceği düşünüldüğünden, ekonomik yardımlar da arttırılacaktır. Sivil toplumlara yardımlar yapılacak, bölge halkının temel hak ve özgürlüklerinin garanti altına alınması desteklenecektir ("Yeni ve İddialı Komşuluk Politikası", 2011). Ancak, Yeni Komşuluk Politikası olarak adlandırılan bu politika önceki bölümlerde bahsedildiği gibi otoriter rejimlerin daha fazla güçlenmesine neden olduğu şeklinde eleştirilmiştir.

2015 yılında ilan edilen, Avrupa Komşuluk Politikasının gözden geçirilmiş versiyonu ile 2016'da hazırlanan Avrupa Küresel Stratejisi birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır.

Avrupa Komşuluk Politikası, çoğunlukla ülke temelli, özel olarak hazırlanan (*tailor-made*) ikili ilişkilerden oluşsa da, Doğu Ortaklığı ve Akdeniz için Birlik girişimleri de çok taraflı yaklaşımlar da AKP içerisinde yer almaktadır. Uygulanacak bu yeni politikanın bileşenleri ise, göç için diyalog, güvenlik için diyalog, AKP kapsamındaki AB programları içinde ülkelerinin genişletilmiş rolleri, doğu ortaklığının çok taraflı imarı, Arap Devletleri Ligi ülkeleriyle ilişkilerdir (The ENP: Evolution and Review, 2016).

AKP'nin uygulanması esnasında ülke raporları, eylem planları ve ilerleme raporları şeklinde birtakım araçlar kullanılmaktadır. Bu araçlara uygulama araçları adı verilmektedir. Ülke raporları aracılığıyla, komşu ülkenin ekonomik, sosyal ve siyasi durumu rapor edilmekte ve eylem planları oluşturulmaktadır. Oluşturulan eylem planları komşu ülkedeki daha önce ülke raporlarında belirtilmiş alanlarda yapılması beklenen değişimler için bir çerçeve programdır. Son olarak komşu ülkenin ülke raporlarında belirlenen konularda, eylem planlarına uygun bir şekilde reformlar yapıp yapmadığı hakkında on yıllık bir periyodu içeren ilerleme raporları aracılığıyla takip edilmektedir (Kutlu & Hürsoy, 2018, s. 173-175).

Diğer yandan mali araçlar kullanılarak yukarıda bahsedilen uygulama araçlarınca belirlenen konulardaki ilerlemelerin desteklenmesi amaçlanmıştır. AB mali araçları kullanarak, komşularına mali destekler sağlamakta, sosyal, ekonomik ve siyasi değişimin gerçekleşmesi sürecine destek vermektedir. AKP'den önce uygulamada olan ve TACIS, Akdeniz Ortaklığı (Barselona Süreci) gibi araçlar 2004-2007 döneminde uygulanmaya devam etmiştir. 2007-2013 yılları arasındaysa AKP Ortaklık Aracı çerçevesinde mali destek sağlanarak, uygulama tek ele alınmıştır. Ancak 2014 yılı itibariyle AKP Ortaklık Aracı, etkisiz ve hantal bir sistem olarak nitelendirilerek Avrupa Komşuluk Aracına dönüştürülmüştür. Avrupa Komşuluk Aracı bütçesi ise 15,4 milyar Euro civarında artırılmıştır (The ENP: Evolution and Review, 2016).

Avrupa Komşuluk Aracı, 4 ana programa destek sağlamaktadır. Bunlar, komşu ülkelerle sürdürülen ikili programlar; Doğu ve Güney Boyut için bölgesel programlar, Eramus Plus ve Komşuluk Yatırım Aracının finansmanı için geniş bir AKP Programı ve

üye devletler ve komşu ülkeler arasındaki sınır ötesi iş birliği programlarıdır. Avrupa Komşuluk Aracı haricinde birtakım tamamlayıcı araçlar da bulunmaktadır. Bunlar; Demokrasi ve İnsan Hakları Aracı, İstikrar ve Barış Aracı, Ortaklık Aracı, Nükleer Güvenlik için İş Birliği Aracı, Kalkınma ve İşbirliği Aracı ve Avrupa Kalkınma Fonudur (Funding Instruments, 2017).

Avrupa Komşuluk Politikası, Avrupa'nın etrafında, AB değerlerini benimseyen, güvenli bir halka inşa etmek için AB'ye önemli bir fırsat sağlamaktadır. Birlik komşularına herhangi bir üyelik vaadi vermeden, kendi normlarını sınırları etrafına yaymaktadır. Bu süreçte komşu ülkelerin motivasyonlarını kaybetmemeleri adına Avrupa Komşuluk Aracı kullanılmaktadır. Bu yönüyle AKP, normatif güç yaklaşımını savunan akademisyenler tarafından, bir normatif güç aracı olarak değerlendirilmektedir (Haukkala, 2011).

2.4 Güney Kafkasya'nın Konumu

Kafkasya bölgesi esas itibariyle kuzeyinde Kuban ve Kuma nehirleri bulunan, batısında Türkiye ve güneyinde İran'ın yer aldığı, Hazar Denizi ile Azak Denizi arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Asya, Afrika ve Avrupa kıtaları arasında ve iki denizin ortasında olması nedeniyle tarih boyunca pek çok göçün geçiş rotası olmuş, hatta Osmanlı İmparatorluğu, Çarlık Rusya'sı ve İran gibi pek çok gücün ilgisini çekmiştir. Bölgede bulunan Büyük Kafkas Dağları, coğrafi olarak bölgeyi ikiye bölmektedir. Bu bölgenin kuzeyde kalan kısmına Kuzey Kafkasya adı verilmekteyken, güneyinde kalan kısmı literatürde Güney Kafkasya veya Transkafkasya adıyla bilinmektedir. Kuzey Kafkasya bölgesi bugün Rusya Federasyonu toprağı iken, Güney Kafkasya'da üç adet bağımsız ülke bulunmaktadır. Bunlar Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dır (Sapmaz, 2008, s. 19-22).

Güney Kafkasya bölgesi coğrafi konumu nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Zbigniew Brzezinski'nin meşhur tanımlamasına göre bu bölge adeta Avrupa ve Asya arasındaki Balkanlardır. Bu bölgeye sahip olan bir ülke, Orta Asya'da önemli bir güce sahip olacaktır. Brzezinski'ye göre bunun üç nedeni bulunmaktadır: Birincisi, sanayileşmiş Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan önemli bir yol olması; ikincisi, Türkiye, İran ve Rusya gibi bölgesel güç konumundaki ülkelere komşu olması; üçüncüsü ise bölgede önemli miktarda doğal kaynak bulunmasıdır (Brzezinski, 1998, s. 112-113.).

Güney Kafkasya bölgesi, Türkiye üzerinden Avrupa ve Asya'yı karayolu üzerinden birbirine bağlayan önemli bir geçiş noktasıdır. Buna ek olarak, Orta Asya ve Orta Doğu bölgelerini arasındaki karayolu bağlantısı da bu bölge üzerinden sağlanmaktadır. Özellikle Orta Asya ülkelerinin önemli bir deniz yolu olan Karadeniz limanlarına erişimi Gürcistan toprakları üzerinden sağlanmaktadır. Bu özel konumu, Güney Kafkasya bölgesini ve bu bölgedeki ülkeleri jeopolitik ve ticari açıdan önemli bir yere getirmektedir (Sapmaz, 2008, s. 19-22).

Şekil 1 Güney Kafkasya'nın Konumu (Kaynak: Bu harita *dmaps.com* adresinden yararlanarak hazırlanmıştır)

Bölgede mevcut ihtilaflar ve çatışmalar, Güney Kafkasya ülkelerinin reel politiğini oldukça yakından ilgilendirmektedir. Soğuk Savaşın bitmesi ve 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bölgede üç ülke bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak bölgenin tarihten gelen son derece karışık bir etnik çeşitliliği olması ve Çarlık Rusya hâkimiyeti ve Sovyetler Birliği yönetimin altındayken uygulanan etnik mühendislik politikaları nedeniyle bugün bölgede pek çok anlaşmazlık bulunmaktadır. Bunlar; Dağlık Karabağ sorunu ve Güney Osetya ve Abhazya sorunlarıdır. Bu sorunlara kısaca değinmek bölgenin içerisinde bulunduğu gerçekliği anlamak açısından son derece gereklidir. Ayrıca söz konusu sorunlar

nedeniyle hem bölge ülkelerinin kendi aralarında çatışmakta hem de Rusya Federasyonu, ABD, AB, Türkiye, İran gibi pek çok aktör bölgeye müdahil olmaktadır.

2.4.1 Dağlık Karabağ Çatışması

Tarihsel olarak Dağlık Karabağ adı verilen bölgede, M.Ö. 3 yy'da kurulmuş Albanya Krallığından bu yana Türkçe konuşan bir nüfus ile Kafkasya'nın yerli halklarından oluşan grupların yaşadığı bilinmektedir. Aşiretler ve Hanlıklar halinde bir toplumsal düzene sahip olan bölgede 1800'lü yılların başında uygulanmaya başlanan etnik mühendislik çalışmalarıyla, bölgenin etnik ve idari haritası değişmeye başlamıştır. Özellikle, Gülistan ve Türkmençay antlaşmaları sonucunda Transkafkasya bölgesinin Çarlık Rusya hâkimiyeti altına girmesiyle, bölgedeki Ermeni nüfus artmaya başlamıştır (Karakoç, 2011).

Dağlık Karabağ sorununun kökeni de Çarlık Rusya zamanındaki bu uygulamaların sonuçlarıyla yakından alakalıdır. O dönemde Çarlık Rusya ile İran arasında yaşanan güç mücadeleleri nedeniyle bölgedeki çeşitli etnik kökenlere sahip hanlıklar arasında husumet gelişmiştir. Ancak halklar arasındaki çatışmalar Çarlık Rusya dağıldıktan sonra ortaya çıkmıştır.

1917 yılında üç Kafkas ülkesinin kurduğu Transkafkasya Cumhuriyeti, bölgede yükselen milliyetçilik akımları nedeniyle başarısız olmuş, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan sırasıyla bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak bölgenin etnolojik yapısı nedeniyle Ermenistan ve Azerbaycan ile Ermenistan-Gürcistan arasında çatışmalar baş göstermiştir. Yeni kurulan Bolşevik yönetimi Kafkasya'da böyle bir karışıklığa müsaade etmeyerek 1920'de üç ülkeyi de işgal etmiştir. Sovyet egemenliği altında birer Sovyet sosyalist cumhuriyetine dönüştürülen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da etnik mühendislik çalışmaları devam etmiş, sonuç olarak 1991'de Sovyetler Birliği dağıldığında son derece karmaşık bir durum ortaya çıkmıştır. Ancak, Dağlık Karabağ otonom oblastı Sovyet yüksek komiserliğinin aldığı kararla Azerbaycan SSC'sinin yönetimi altında bulunmaktadır.

1991 yılının ardından Dağlık Karabağ'da yaşayan Ermeni nüfus, Azerbaycan egemenliği altında yaşamayı reddederek bağımsızlık ilan etmiştir. Böylece Ermenistan ve Azerbaycan arasında bir savaş başlamış ve 1994 yılına kadar sürmüştür. Rusya

Federasyonu'nun arabuluculuğu ile 1994 yılında ateşkes imzalanmıştır (Dilaver, 2018). BM Güvenlik Konseyi 822 sayılı kararını alarak Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk etmesini istemiştir (Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu, 1993). Karara rağmen Ermenistan bulunduğu toprakları terk etmemiştir. Bugün iki ülke arasında hala bir barış anlaşması bulunmadığı için de çatışmalar ara ara tekrarlamaktadır. Nitekim 2016 yılında *4 Gün Savaşı* adı verilen kısa bir çatışma yaşanmış, Rusya ve AGİT Minsk grubunun arabuluculuğu ile tekrar çatışmasızlık durumuna geri dönülmüştür ancak iki ülke arasındaki sınırlar kapalıdır (İsmayıl, 2016). Minsk grubu, Fransa, Rusya ve ABD başkanlığında Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, İtalya, İsveç, Finlandiya ve Belarus'un yer aldığı müzakere formatıdır. (OSCE Minsk Group, 2017) Dağlık Karabağ sorununun uluslararasılaşmış boyutu Minsk Grubu üyelerinden de anlaşılabilmektedir. Ayrıca Türkiye ve Ermenistan arasındaki sınırlar da bu sorun nedeniyle kapalı tutulduğu için Ermenistan coğrafi olarak kıta içerisinde kapalı bir konumdadır. Bu dondurulmuş sorun aracılığıyla Rusya bölgedeki etkinliğini devam ettirmekte ve arabuluculuk rolü üstlenmektedir. AGİT Minsk grubu sorunun çözülebilmesi açısından tüm taraflarca desteklenen tek platformdur.

Özellikle Azerbaycan, AB'nin bu soruna daha fazla müdahil olmasını beklemektedir. AB için bu çatışmanın çözülmesi özellikle enerji yollarındaki güvenliğin sağlanması açısından oldukça önemlidir. 2016 yılında yayınlanan Avrupa Güvenlik Stratejisinde AB'nin enerji güvenliğine verdiği önem vurgulanmaktadır. Fakat AB, sorunun çözülmesi bakımından AGİT'e verdiği destek dışında aktif bir politika izlememekte bunun yerine pasif bir politika benimsemektedir (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003). AB, *halk arası etkileşim politikası* izleyerek, "Dağlık Karabağ Çatışmasının Barışçıl Çözümü için Avrupa Ortaklığı" projesini başlatmıştır. Bu proje kapsamında sivil toplum örgütleriyle iş birliği yapılmakta ve Dağlık Karabağ'da yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin birbirlerine yakınlaşmaları ve barış sürecine katılımlarının artırılması planlanmaktadır (Aras, 2017, s. 105). Bu sayede AB, soruna tam müdahil olmadan, norm aktarımını Dağlık Karabağ üzerinden gerçekleştirebilme olanağı bulmaktadır. AB'nin bu tip bir politikayı tercih etmesinin altında yatan nedenlerden bir tanesinin AB içerisinde özellikle Fransa'da yaşamakta olan Ermeni kökenli AB vatandaşlarının lobicilik faaliyetleri olabileceği (Delcour & Duhot, 2011, s. 11), diğerinin ise AB-Ermenistan ilişkilerinin gelişiminin önünde problem yaratabilecek bir konuya AB'nin dâhil olmak istememesi olduğu söylenebilir.

2.4.2 Güney Osetya Sorunu

Bölgedeki önemli diğer bir sorun 2008 yılında yaşanan savaşla uluslararası aktörlerin dikkatini bölgeye yönelten Güney Osetya sorunudur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde Osetya'nın Gürcistan'ın Güney Osetya'da Gürcüleştirme politikası izlenmesi sonrasında ortaya çıkmıştır. 1991'de Gürcistan kendi bağımsızlığını ilan ederken Güney Osetya'da Gürcistan'dan ayrı bir siyasi otorite olduğunu ilan etmiştir. Bunun ardından Gürcistan kolluk kuvvetleri Güney Osetya'nın başkent olarak kabul ettiği Tshinvali'ye müdahalede bulunmuş ve karşılıklı şiddet olayları meydana gelmiştir. Bu olayların sona erdirilmesi için Rusya, Gürcistan, Kuzey Osetya ve Güney Osetya Soçi'de bir araya gelerek prensip anlaşması imzalamışlardır. Ateşkesin denetlenmesi için Rusya önderliğinde bir komisyon kurulmuştur. 2008 yılında ise Rusya ve Gürcistan arasında, Güney Osetya ve Acaristan üzerinden gerilen ilişkiler *Beş Gün Savaşı* da denilen Rus-Gürcü Savaşına neden olmuştur. Çatışmalarsa dönemin AB Konsey Dönem başkanı olan Fransa'nın Cumhurbaşkanı Nikolas Sarkozy'nin arabuluculuğuyla durdurulmuştur (Tran, 2008).

Güney Osetya savaşı çıktığı sırada ODGP uluslararası alanda henüz pek fazla tecrübe kazanabilmiş değildi ve ODGP karar alma mekanizmasında üye ülkelerin uzlaşması gerektiğinden ötürü aksaklıklar yaşanmaktadır. Dolayısıyla AB, Osetya sorununa ivedi bir tepki verme konusunda geç kalmış, süreç daha çok Fransa tarafından takip edilmiştir. Fransa'nın isteğiyle ve taraflar arasında karşılıklı güven oluşturulması amacıyla Avrupa Birliği Sivil Gözlem Misyonu bölgeye gönderilmiştir. Ayrıca Cenevre süreci başlatılmış ancak Rusya'nın kesin tavrı nedeniyle sonuçsuz kalmıştır (Dilaver, 2018, s. 56-57).

AB açısından Gürcistan'da istikrar ve güvenliğin sağlanması Dağlık Karabağ'a göre daha hayati öneme sahiptir. Gürcistan Karadeniz'e direkt kıyısı olan, ticaret limanları aracılığıyla Avrupa'ya doğrudan erişimi olan tek Güney Kafkasya ülkesidir. Bu açıdan burada güvenliğin ve istikrarın sağlanması, AB'nin güvenliği için de büyük öneme sahiptir (Delcour & Duhot, 2011, s. 10).

Diğer yandan, tarihi bağlarından ötürü Güney Kafkasya ülkeleri ile Batı arasındaki ilişkilerde Rusya Federasyonu faktörü her zaman büyük bir rol oynamıştır. AB uzun yıllar

boyunca bölgeye Rusya ile ilişkilerini de dikkate alarak bir bütün olarak yaklaşmış ve bölgesel politikalar uygulamakla yetinmiştir. Ancak, AB'nin artan enerji ihtiyacı, Ukrayna Krizi esnasında AB'nin enerji güvenliğinden endişelenmesi ve Kırım'ın işgalinin ardından Rusya'nın saldırgan politikalarının Avrupa güvenliğine bir tehdit olarak görülmeye başlanması AB'nin Doğu Ortaklığı çerçevesinde Kafkaslara olan ilgisini artırmasıyla sonuçlanmıştır.

AKP çerçevesindeki mekanizmaların, bölgenin karmaşık sorunlarını çözmekte yetersiz kaldığı 2008 ve 2016 Güney Osetya ve Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmaların önlenememesine neden olmuştur. 2009 yılında Doğu Ortaklığı aracılığıyla kurulması planlanan ikili anlaşmalara dayalı sistemde de, daha sonra detaylı olarak inceleneceği üzere, bölgesel yaklaşım anlayışından tamamen kopabilmiş değillerdir.

2.5 Güney Kafkasya'nın Avrupa Birliği İçin Önemi

Bugün Güney Kafkasya hakkında yapılan çalışmaların pek çoğunda doğal kaynaklar konusunun üzerinde durulduğu görülmektedir. Özellikle 20 yıl süren anlaşmazlığın ardından Mayıs 2018 itibariyle Hazar Denizi'nin statüsü üzerinde anlaşmaya varılmış olması, Güney Kafkasya'nın jeopolitik konumunu biraz daha güçlendirmiştir. Hazar Denizi üzerinde sağlanan anlaşmaya göre deniz alanlarının belirlenmiş olması kıyıdaş ülkelerin burada doğal rezerv aramasını sağlayacaktır ve kıyıdaş ülkeler ikili anlaşmalar yoluyla bu kaynakların geçişinin sağlanması için boru hatları inşa edebileceklerdir (Gökkuş, 2018). Bu önemli gelişmeyle Güney Kafkasya'nın önemi enerji arzı ve taşıyıcılığı bakımından daha da artmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye'nin birlikte yürüttüğü Güney Gaz Koridoru projesi AB'nin enerji güvenliği açısından bir alternatif olarak görülmektedir. Hatta Türkiye ve Azerbaycan *Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı*'nın (TANAP) açılışının yapmasıyla birlikte bu projeyi Çin'in başlattığı *Kuşak ve Yol* projesinin enerji ayağına dönüştürmek istemektedirler (Poghosyan, 2018). Bu proje, Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayacak kara ve deniz yolları inşa edilmesini, bu yollar aracılığıyla da ticari malların, yolcuların, hizmetlerin ve enerjinin kesintisiz bir şekilde aktarılmasını amaçlayan bir projedir. Güney Gaz Koridoru projesi de Azerbaycan'ın Şah Deniz-II sahasından çıkan doğalgazı Türkiye ve İtalya üzerinden Avrupa'ya aktarması planlanan bir projedir

(Poghosyan, 2018). Bu nedenle Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanması ve Rusya enerjisine alternatif oluşturabileceği için AB'nin bölgeye olan ilgisini artırmaktadır.

Bir diğer yandan, AB'nin daha önce Güney Kafkasya ve Asya ülkeleriyle bölgede başlattığı ve benzer amaçlara sahip olan Avrupa- Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru (TRACECA) adlı bir projesi bulunmaktadır. Bu proje ile Kuşak ve Yol projesinin birbirini tamamlayabileceği konusunda Azerbaycan yetkilileri görüş bildirmektedirler (AzerNews, 2018). Dolayısıyla, AB açısından bölgenin önemi artmaktadır.

2003 yılında Avrupa Güvenlik Stratejisi yayınlandığında sürdürülebilir barış hedefi için; bölgesel çatışmaların çözümlenmesi, terörizm, ülke başarısızlıkları ve organize suçların önlenmesi AB'nin öncelikleri arasında belirtilmiştir (European Security Strategy: Secure Europe in a Better World, 2003, s. 7). 2003 yılında yayınlanan AKP belgesinde ise doğudaki komşularla ilişkilerin 1999 Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmalarıyla ve ortak değerler temelinde sürdürülerek daha çok geliştirilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2004). 2007 yılında AB bölgeye Güney Kafkasya Özel Temsilcisi göndermeye başlamıştır. Bu temsilcilerin görevi hâlihazırda var olan mekanizmalar çerçevesinde siyasi ilişkileri yürütmek, çatışmaların çözümü konusunda AGİT ve Minsk Grubuyla koordinasyonlu çalışarak, barış inşa sürecine katkı yapmaktır (EUSR for the South Caucasus and the Crisis in Georgia, 2016). Tüm bu veriler AB'nin Güney Kafkasya bölgesine ve burada yaşanan gelişmelere artan ilgisini göstermektedir.

AB'nin yakın komşusu olarak Güney Kafkasya bölgesi, AB için hem pek çok fırsatı barındırmakta hem de AB Güvenlik Strateji belgesinde belirtildiği gibi bölgede var olan dondurulmuş sorunlar nedeniyle güvenlik kaygısına neden olmaktadır. Ancak, bu bölgenin jeopolitik öneminin artması, AB için de bölgeyi daha önemli bir konuma getirmektedir.

2.6 Avrupa Birliği'nin Güney Kafkasya Politikaları

Avrupa kıtası, başta Birinci ve İkinci Dünya Savaşları olmak üzere, Soğuk Savaş gibi dünya tarihindeki önemli olaylardan yakinen etkilenen bir kıta olmuştur. İkinci Dünya Savaşının yarattığı olumsuz etkilerden kurtulmak ve kalıcı barış ortamını garanti altına alabilmek adına kıtada bir bütünleşme başlatılmış ve bunun sonucunda Avrupa Birliği

ortaya çıkmıştır. Bu topluluğun en önemli önceliği kalıcı barış ortamının sağlanması ve sürdürülebilir olması için çalışmaktır.

1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra hem Doğu Avrupa'da hem de Asya'da yeni devletlerin bağımsızlıklarını ilan etmesi durumu gündeme gelmiştir. Bu dönemden sonra AB, bağımsızlıklarını yeni ilan eden ülkelerin uluslararası güvenlik ve barış ortamına dâhil edilebilmesi konusunda çalışmalarına başlamıştır. Öncelikli olarak Doğu Avrupa ülkelerinin, kıta içerisindeki barış ve güvenliğin korunabilmesi adına odak seçildiği görülse de; yakın komşu olan Güney Kafkasya'daki ülkeler de AB açısından oldukça önemlidir.

Bu nedenle, Güney Kafkasya ülkeleriyle ikili ilişkiler kurulması için adımlar atılmıştır. Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı da kapsayan birtakım ekonomik, mali ve teknik destek programları takip edilmiştir. Bunların ilki 1991 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu üyelerine yönelik başlatılan TACIS'tir.

TACIS, bağımsızlığını yeni kazanan eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (SSC) için ekonomik reformlar ve rehabilitasyon programları içeren bir uygulamadır. AB, kendi örgütlenme anlayışından yola çıkmış, eski SSC'lerle ilişkilerini öncelikli olarak ekonomik ve teknik bir zemine oturtmak istemiştir. Böylece bu ülkelerin serbest pazar ekonomisine entegre edilerek, uluslararası sisteme dahil edilmelerini amaçlamıştır (Efe, 2012, s. 189).

15 Temmuz 1991'de EURATOM ve AKÇT ile ilgili 2157/91 numaralı düzenleme ile TACIS programı başlatılmıştır. TACIS kapsamında, Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna bulunmaktadır (TACIS, 2018). Program çerçevesinde öncelik olarak belirlenen beş alan bulunmaktadır. Bu alanlar; eğitim, enerji, nakliye, finansal hizmetler ve gıda tanzimidir. Programın amacı teknik yardım ve bilgi aktarımı aracılığıyla üye ülkelerdeki, sivil toplum ve piyasa ekonomilerini geliştirmektedir (Final Report Evaluation of the Phare and Tacis Democracy Programme 1992-1997, 1997). Topluluk öncelikli olarak, politika tavsiyesi, kurumsallaşma, eğitim ve yasal ya da düzenleyici çerçeve hazırlanması konularında fon sağlayacaktır (TACIS, 2018).

1999 yılında TACIS öncelikli alanlarında düzenlemeye gidilmiştir. Bu bağlamda; kurumsal, hukuki ve idari alanlardaki reformlar, özel sektör ve finansal kalkınma, sosyal

sorunların çözümü alanları, altyapı, çevre, doğal kaynakların işletilmesi ve nükleer konuları 2000-2006 yılları için öncelikli alan olarak belirlenmiştir (Hafızoğlu, 2010, s. 45). AT, başlangıçta bu programa yaklaşık 400 milyon Euro bütçe ayrılmıştır ve 1991-1999 yılları arasında 4,2 milyar Euro, 2000- 2006 yılları arasında 3,14 milyar olmak üzere 8 milyar Euro'ya yakın miktar yardım projelerine aktarılmıştır (Hornat, 2019, s. 200).

Araştırmacıların görüşüne göre; TACIS programlarının toplumsal yönü az olmakla birlikte daha çok hükümetlerarası bir uygulama alanı oluşturmaktadır (Şahbazov, 2015, s. 119). Söz konusu ülkelerin ve kurumlarının AT/AB'nin pazar ekonomisi, kurumsal yapısı ve ortak yönetişim ilkelerine uyum sağlayabilmesi açısından hazırlanmış programlardır.

TACIS'in Güney Kafkasya'daki faaliyetlerine bakıldığında, AT/AB'nin ülkeden ülkeye değişen öncelikler benimseyerek hareket ettiği görülmektedir. Gürcistan'da adalet sektöründeki değişim temel alınmakta, bu bağlamda yerel STK'lar ile AT üyesi ülkeler arasında iş birliği projeleri desteklenmektedir. Ermenistan'da ise eğitim ve nükleer güvenlik başlığı altında öncelikler belirlenmiştir. 1986 Çernobil Faciasının ardından nükleer enerji kazalarının Avrupa topraklarını olumsuz olarak etkilemesi, nükleer güvenlik anlayışının ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu nedenle Ermenistan'daki Sovyet yapısı olan Metsamor nükleer santralinin güvenli bir şekilde kapatılması için TACIS kapsamında yardımlar yapılmıştır. TACIS'in Azerbaycan'a yönelik en öncelikli hedefi ise sınır yönetimi olmuştur (Delcour & Duhot, 2011, s. 5-6). 2006 yılında TACIS programı sona erdirilmemiş ancak merkezi olmayan bir uygulama olması ve değişen ihtiyaçlar nedeniyle, AKP Araçlarının içerisine alınmıştır.

TACIS programı çerçevesinde uygulanan TRACECA ile Devletlerarası Petrol ve Gaz Taşımacılığı (INOGATE) girişimi Bağımsız Devletler Topluluğuna yönelik ulaştırma ve doğalgaz sevkiyatı amacıyla iki girişim bulunmaktadır. Bu programlar siyasi amaçlardan ziyade üye ülkelerin ulaştırma ağlarında ciddi geliştirmeler yapmak amacını barındırmaktadır. TRACECA aracılığıyla Avrupa ile Asya arasındaki ticaret yolları ve ulaşım ağı güçlendirilecek, bu sayede uzun vadede üye ülkeler arasındaki iş birliği ve koordinasyonun gelişeceği düşünülmektedir (Delcour & Duhot, 2011, s. 15-16).

TRACECA'nın resmi internet sitesinde, 21'inci yüzyılın İpek Yolu Projesi ibaresi bulunmaktadır (History of Traceca , 2018). Çin'in Kuşak ve Yol projesi de benzer amaçlar üzerine kuruldur. Nitekim Azerbaycan'ın TRACECA Ulusal Koordinasyon Sekreteri Akif

Mustafayev, bu iki projenin birbirini destekleyebileceğini ifade etmiştir (AzerNews, 2018). Mustafayev'in ifadesinden TRACECA projesinin bölge ülkeleri ve AB açısından öneminin arttığını göstermektedir.

AB'nin bölgede yürüttüğü bir diğer proje INOGATE'tir. Bu projenin amacı ise AB'nin enerji yollarının güvenliğinin sağlanmasıdır. AB bu programlar aracılığıyla, bölgenin kalkınmasına önemli bir destek sağlayacağı ve kurulan karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin siyasi sorunların çözümü için bir zemin yaratacağı düşüncesindedir. Manners'a göre (2002) TACIS programı ve onun içerisinde uygulanan projeler, *AB'nin süreçsel yayılma* ve *aktarım* araçlarını uygulaması için uygun bir ortam yaratmaktadır.

TACIS ve onun altında uygulanan TRACECA ile INOGATE uygulamaları Güney Kafkasya'ya özel uygulamalar değildir. Doğu Avrupa ve Orta Asya'yı da içine alarak *Daha Geniş Avrupa* yaklaşımını benimseyen, fakat ülkeden ülkeye farklı hedeflere yönelik uygulamalardır. AB uzun bir süre Rusya Federasyonuyla ilişkilerinde dikkatli davranmak istemesi nedeniyle bütün bu coğrafyayı bir arada ele almıştır. Diğer yandan bu uygulamalar eski SSC olan bu ülkelerin Sovyet modelli yönetim anlayışlarının Batı tarzı yönetim modeline evirilmesi amacıyla da uygulanmışlardır. TACIS dışında kalan siyasi ilişkiler ise 1994 yılında imzalanıp 1999 yılında yürürlüğe giren ve Doğu Ortaklığı kapsamında yenilenme süreci içerisinde olan Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmaları (OİA) yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Güney Kafkasya ülkeleriyle imzalanan OİA'lar, AB'nin bu ülkelerle olan ikili ilişkilerinde bir başka önemli unsuru oluşturmaktadır. AB ile ortak ülkeler arasındaki iş birliğinin hedefleri, konuları ve kurumsal mekanizmaların nasıl oluşturulacağı gibi meseleler bu anlaşmalar aracılığıyla belirlenmiştir (Lynch, 2003). Söz konusu OİA'ların bir ayağını ortak ülkelerin ekonomik kalkınmalarına yardımcı olmak ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma sağlamak, karşılıklı iktisadi ilişkileri geliştirmek, ticaret ve yatırımların desteklenmesi oluşturmaktadır. Anlaşmaların diğer ayağını ise, bu ülkelerdeki demokrasinin gelişimine destek verebilmek amacıyla hukuki, ekonomik, sosyal, kültürel, bilimsel ve teknolojik katkılarda bulunmak oluşturmaktadır (Efe, 2012, s. 190). Belirlenen hedeflerin üzerinde ilerleme kaydedilebilmesi ve anlaşma rejiminin uygulanabilmesi için AB temsilcileri ve ortak ülkelerin yetkililerinden oluşan üst düzey bir mekanizma öngörülmektedir (Stewart, 2011).

AB'nin 1999'da Güney Kafkasya ülkeyle yaptığı OİA'lar incelendiğinde yapıları ve maddelerinin birbirleriyle büyük ölçüde aynı olduğu görülmektedir. Anlaşmalar; AB'nin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'da demokratik dönüşümü; ticari ve iktisadi kurumsal modernizasyonu ve standartlarının arttırılması; çatışmaların barışçıl çözümünün desteklenmesi ve bölge ülkeleri arasında iş birliğini teşvik etme gibi iş birliği konularını içermektedirler (Lynch, 2003). Siyasi ve politik konulara anlaşmalarda fazla yer verilmemiş; ticari ilişkiler, ekonomik reformlar, özelleştirmeler ve modernizasyon konuları düzenlenmeye çalışılmıştır. Anlaşmalarda öngörülen reformların finansmanı ve projelerin yürütülmesi TACIS aracılığıyla gerçekleştirilecektir (PCA between EC and Azerbaijan, 1999) (PCA between EC and Armenia, 1999) (PCA between EC and Georgia, 1999).

Anlaşmaların hepsinde toprak bütünlüğü, egemenlik ve bağımsızlık konularının Avrupa'nın güvenliği için önemli olduğu ibaresi yer almaktadır. Bu çerçevede AB, AGİT çerçevesinde bölgesel sorunların çözülmesine verdiği desteği belirtmektedir. (PCA-Armenia, PCA-Azerbaijan, PCA-Georgia). Anlaşmaları takiben geçen sürede AB'nin Güney Osetya ve Abhazya sorunlarının çözümü için AGİT sürecine destek verdiğini defalarca açıklamış ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorunuyla ilgili bölgede rehabilitasyon çalışmaları için Azerbaycan'a destek verebileceğini dile getirmiştir (Lynch, 2003). Ancak AB'nin bu söylemleri çatışmaların çözümü konusunda etkin bir rol almak istemediğini, aksine sorunların yarattığı semptomlar üzerinden bir çalışma yürüterek bölgedeki varlığını artırmaya çalıştığını göstermektedir. (Dilaver, 2018)

OİA'lar AB için Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle siyasi diyalog ortamının kurulması için zemin taşıyan, ancak bu ülkelere bölgesel gerçeklikler çerçevesinde yaklaşmayan anlaşmalardır. AB bu anlaşmalar aracılığıyla Güney Kafkasya ülkelerinde kendi norm ve değerlerini yayabilmek için bir olanak elde etmiştir. Böylelikle, Anlaşmaların sağladığı siyasi zemin çerçevesinde TACIS programları uygulanmıştır.

2001 yılında yürürlükte olan anlaşmaların etkinliği AB içerisinde tartışılmaya başlanmıştır. Bölge ülkelerinin OİA'ları uygulama konusundaki isteksizlikleri ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki güvensizlik sebebiyle açılması istenen ticaret yollarının açılamaması gibi nedenler AB üyesi ülkelerin bölge politikalarını sorgulamasını beraberinde getirmiştir. Bu dönem aynı zamanda AB'nin genel olarak dış politika anlayışının sorgulandığı bir dönemdir. AB'nin yeni bir dış politika anlayışına sahip olması

gerektiği ve Güney Kafkasya özelinde daha katılımcı politika gütmesi gerekliliği AB üyesi İsveç tarafından dile getirilmiştir (Lynch, 2003).

2003 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikasıyla, Güney Kafkasya bölgesi AB'nin komşusu olarak değerlendirilmeye başlanmış, daha sonra AB'nin bölgeye uyguladığı politikalar AKP çerçevesine alınmıştır. AB ilk olarak ülke raporları aracılığıyla bu ülkelerde üzerine odaklanılması gereken politika alanlarını belirlemiş, daha sonra eylem planları aracılığıyla politikalarını uygulamaya başlamıştır.

Eylem Planları, AB ile Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında görüşmeler yolu ile hazırlanan ve her ülkenin raporunda belirlenen durumlar ışığında özelleşerek şekillenen planlardır. Ortaklık anlaşmalarının ülkelere özel bir bakış açısı geliştirmemesi ve bölgesel gerçeklikleri yansıtmaması nedeniyle bu planlar daha kapsamlı şekilde ortaya konulmuşlardır. Güney Kafkasya ülkeleri hakkında hazırlanan eylem planlarına bakıldığında, daha önce ülke raporlarında belirlendiği gibi demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ilişkilerin temelinde olduğu vurgusunun tekrarlandığı görülmektedir.

AZERBAYCAN EYLEM PLANI
• AGİT Minsk Grubu'nun çatışma çözümüne yönelik çalışmalarına verilen desteğin artırılması
• Üçlü görüşme formatıyla taraflar arasındaki görüşmelerin hızlandırılması
• Hukukun üstünlüğünün, demokrasinin ve çoğulculuğun güçlendirilmesi (kuvvetler ayrılığı, seçim sisteminde reform)
• İnsan haklarının korunması ve medya özgürlüğünün sağlanması
• Yolsuzluklarla mücadele
• Dengeli bir kalkınma sağlanması
• Dünya Ticaret Örgütü üyeliği
• Anlaşmazlık çözümünde ilerleme ve bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi
• Halklar arası etkileşim politikasının desteklenmesi
• AB Özel Temsilcisinin çatışmanın çözümüne yönelik diplomatik girişimlerini artırması
• Yargı reformlarının işlevsel hale getirilmesi
• İş ve kamu sektöründe modernizasyona gidilmesi
• Vergi ve gümrük yönetiminde AB standartlarında reformlar yapılması
• Yoksullukla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması
• Petrol kaynaklarının yönetimi ve özelleştirme sürecinde saydamlık

Tablo 1 Azerbaycan Eylem Planı Öncelikli Alanlar (PCA between EC and Azerbaijan, 1999)

Azerbaycan Eylem Planına bakıldığında birincil önceliğin Dağlık Karabağ sorununun çözümü sürecine verildiği görülmektedir. AB özel temsilcisi aracılığıyla AGİT'in yürüttüğü barış sürecini daha fazla destekleyeceğini beyan etmiştir. Bu bağlamda, STK'lar ve halk diplomasisi teşvik edilerek, çatışma içerisindeki toplulukların birbirine yakınlaşması desteklenecektir. Ülke raporlarında da belirtildiği üzere medya ve ifade özgürlüğü kapsamında iyi uygulamaların artırılması sağlanacaktır. Adalet alanında reform çalışmaları başlatılacaktır. Eylem planının bir diğer önemli kısmını ise ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi oluşturmaktadır. Azerbaycan kurumlarının AB standartlarına yükseltilmesi ve bu doğrultuda reformlar yapılması planlanmıştır. Vergilendirme sistemi ve gümrük uygulamaları da Avrupa ile uyumlu bir hale getirilecektir (European Union, 2004).

ERMENİSTAN EYLEM PLANI
• Hukukun üstünlüğü, demokrasi ve çoğulculuğun güçlendirilmesi
• Anayasal reform yapılması
• Yerinden yönetime ilişkin reformlar yapılması
• İnsan hakları ve temel özgürlüklerin geliştirilmesi
• İş ve kamu sektöründe modernizasyona gidilmesi
• Yolsuzluklarla mücadele
• Vergi ve gümrük yönetiminde AB standartlarında reformlar yapılması
• Yoksullukla mücadele,
• Sürdürülebilir kalkınma ve çevrenin korunması,
• Metsamor Nükleer Enerji Santralının güvenli bir şekilde sökülmesi,
• Çatışmaların çözümünde ilerleme ve bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi

Tablo 2 Ermenistan Eylem Planı Öncelikli Alanlar (PCA between EC and Armenia, 1999)

Ermenistan Eylem Planına bakıldığında; anayasal reformlar yapılması ve insan hakları ve demokratik yapının güçlenmesi ve yolsuzluklarla mücadele birinci önceliktir. Paris İlkeleri çerçevesinde bir insan hakları kamu denetçiliği kurumunun kurulması istenmiştir. Seçim kanununun yenilenmesi ve AGİT standartlarına yükseltilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Sosyal hizmetlerin Avrupa standartlarına çıkartılmasının gerekliliğinden de bahsedilmektedir. Bunları takiben hukukun üstünlüğü ve insan hakları konuları ikinci öncelik alanı olarak belirlenmiştir. Bu alanlarda AB, AGİT ve Avrupa Konseyiyle yakın iş birliği geliştirilecektir. Sürdürülebilir ekonomik gelişim amacıyla AB ile uyumlu makro-ekonomik uygulamalar geliştirilecektir. Yolsuzluklarla mücadele edilmesi için AB ile yakın iş birliği halinde yasal düzenlemeler yapılacaktır. Nükleer

güvenlik bağlamında ülkeye ve bölgeye tehdit oluşturan Metsamor Nükleer santralinin güvenli bir şekilde sökümü amacıyla gerekli yasal düzenlemeler yapılacaktır. Azerbaycan'ın eylem planında yer aldığı üzere Dağlık Karabağ sorununun çözümü için halklar-arası irtibat (*people to people contact*) uygulanması da teşvik edilmektedir. AB, AGİT sürecine destek vermeyi sürdürecektir (European Union, 2004).

GÜRCİSTAN EYLEM PLANI
• Hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi (yargısal reformlar),
• İnsan hakları koruması ve medya bağımsızlığının genişletilmesi,
• Demokrasi ve çoğulculuğun geliştirilmesi,
• Yerel yerinden yönetimlerde reform,
• AGİT önerileri doğrultusunda seçim sisteminde reform,
• İş ve kamu sektörünün modernizasyonu,
• Yolsuzluk ve dolandırıcılıkla etkin mücadele,
• Anlaşmazlık çözümünde ilerleme ve bölgesel iş birliğinin geliştirilmesi

Tablo 3 Gürcistan Eylem Planı Öncelikli Alanlar (PCA between EC and Georgia, 1999)

Gürcistan'ın Eylem Planına bakıldığında, adalet ve yargılama sisteminde reformlar yapılmasının en öncelikli hedef olduğu görülmektedir. Ancak diğer ülkelerin eylem planlarından farklı olarak en dikkat çeken kısmın, ortaklık hedefleri bölümünde olduğu görülmektedir. AB, Gürcistan Eylem Planında, Gürcistan'a *dört özgürlükten* yararlanma olanağı tanındığından bahsetmiştir. Bu dört özgürlük; Avrupa tek pazarında malların, paranın, işgücünün ve hizmetlerin özgür dolaşımıdır. AB bunu ne Azerbaycan'a ne de Ermenistan'a sağlamıştır. Narine Ghazaryan'a göre bu durum, AB komisyonunun devrim destekçilerinin, AB hedefleri doğrultusunda AKP'yi uygulamasını teşvik etme isteğinden kaynaklanmaktadır (Ghazaryan, 2014). Gül Devriminin yarattığı pozitif imaj Eylem Planına da yansımıştır. Hâlihazırda değişim sürecine girmiş olan Gürcistan'da AB değer ve normlarının yaygınlaştırılmasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede devlet kurumlarında ve yasalarda hukukun üstünlüğü, insan haklarının güçlendirilmesine yönelik yapılandırmalar yapılması öngörülmüştür. Diğer yandan Gürcistan'ın Azerbaycan ve Ermenistan'la ilişkilerinin Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gibi köklü bir sorun nedeniyle tıkanık olmaması, AB'nin Gürcistan'ı bir model ülke olarak kullanmak istediğini göstermektedir. Eylem Planı aracılığıyla bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi hedefi ön sıralarda yer almaktadır. Diğer yandan Güney Osetya ve

Abhazya sorunları için AB, barışçıl çözüm sürecini desteklediğini ve özel temsilcisi aracılığıyla durumu takip edeceğini belirtmiştir (European Union, 2004).

Eylem planları genel olarak değerlendirildiğinde, Manners'ın tanımladığı normatif güç unsurların varlığı görülmektedir. Süreçsel yayılma, aktarım, aleni yayılma ve kültürel difüzyon araçlarının kullanılması için uygun zemini eylem planları oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinin kamusal, yasal ve kültürel yapılarının AB normlarıyla uygun olarak dönüştürülmek istendiği görülmektedir. Ancak, 2006 yılında hazırlanan eylem planlarının uygulama alanı olarak belirlediği konuların bir kısmında bugüne kadar ciddi bir ilerleme sağlanabilmiş değildir. Bunun nedeni Ghazaryan'a (2014) göre eylem planlarında belirlenen hiçbir maddeye tarih düzenlemesi yapılmamış olmasıdır. Ermenistan Eylem Planına bakıldığında yalnızca birkaç maddede 2006 yılının son uygulama tarihi olarak verildiği görülmektedir. Fakat eylem planlarının yürürlüğe girecekleri tarihin de 2006 sonu olduğu göz önüne alındığında bu durum anlamsız bir hal almaktadır (Ghazaryan, 2014). Nitekim 2008 yılında Gürcistan ve Rusya arasında tırmanan gerilim, Gürcistan yönetiminin otoriterleşme eğilimini göstermiş, yolsuzluk ve yozlaşma iddiaları uluslararası kuruluşlardan Freedom House (2010) raporlarına yansımıştır. Bu dönemde Ermenistan'da da oligarşik rejim varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Yolsuzluk iddiaları nedeniyle halk protestoları düzenlenmiş ve bu gösterilerde hayatını kaybeden vatandaşlar olmuştur (BBC, 2008).

AB'nin Güney Kafkasya'ya yönelik politikalarında zaman zaman etkin olmayan uygulamalar ve tutarsızlıklar dikkat çekmektedir. Bölge ülkelerinin AB ile uyumlu politikalar izleme konusundaki istekliliği herhangi bir üyelik perspektifi olamaması, bölgesel diğer güçler ile kurulan ilişkiler ve iç politika gibi pek çok değişkenden etkilenmektedir. AB'nin bölgeye yönelik politikalarını tutarlı ve istikrarlı bir zemine oturtamamış olması, bölgedeki güvenilirliğini özellikle Azerbaycan ve Ermenistan'da sarsmaktadır. Üç Kafkasya ülkesinde de hazırlanan eylem planları ve OİA'lar politikacılar ve akademisyenler tarafından bir tür dilek listesi olarak yorumlanmıştır (Ghazaryan, 2014). Ancak Gürcistan'ın o dönemde devrim sonrası demokratikleşme çabaları içerisinde olması nedeniyle AB'yle hedefleri paralellik gösterdiğinden, istenen düzenlemeleri yapmak için motivasyonu bulunmaktadır. Hatta Gürcistan'da izlenen politikalar çerçevesinde Gürcistan kamuoyunda Avrupalılık anlayışının yıllar bazında yükseldiği görülmektedir (Opinion Survey 2018-Georgia, 2018).

AB ile bölge arasındaki ilişkiler 1991 yılından beri oldukça ilerlemiştir. Özellikle 2009 yılında başlatılan Doğu Ortaklığı girişimi AB'nin bölge ülkeleri üzerinde özel politikalar geliştirme istekliliğini göstermektedir.

2.7 Avrupa Komşuluk Politikası Çerçevesinde AB'nin Kafkasya'ya Bakış Açısı

Avrupa Komşuluk Politikası 1997 yılında ilk tasarlandığında, Güney Kafkasya ülkelerini kapsamamıştır. İlişkiler AB ile Güney Kafkasya ülkeleri arasında 1996 yılında imzalanan ve 1999 yılında yürürlüğe giren Ortaklık ve İş Birliği anlaşmaları çerçevesinde ikili ilişkiler bazında değerlendirilmiştir. Hürsoy ve Kutlu (2018, s.171), AKP hakkındaki makalelerinde Güney Kafkasya'da yer alan üç ülkenin AB'nin komşuluk politikasına dâhil olabilmek için yoğun lobicilik faaliyetleri yürüttüğünü aktarmaktadırlar. Diğer yandan, Baltık ülkeleri, Finlandiya ve İsveç'in öncülüğünde birkaç AB üyesi, 2003 AKP belgesi hazırlanırken, Güney Kafkasya'nın AB'nin güvenliği açısından çok önemli bir yere sahip olduğunu savunmuşlardır (Stewart, 2011, s. 68). Bu nedenle bu bölgelere yönelik olarak daha özel bir politika izlenmesine ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Bir diğer yandan 2003 yılında Gürcistan'da meydana gelen Gül Devrimi'nin AB'nin dikkatini bu bölgeye yönelttiği yönünde değerlendirmelerde bulunmaktadır. Hatta literatürde AB'nin bölgeye olan ilgisinin Gürcistan'da 2003 Gül Devrimi sonrasında kendisini Avrupa destekçisi olarak gösteren Mikael Saakaşvili yönetiminin iktidara gelmesiyle arttığı değerlendirmeleri yapılmıştır (Stewart, 2011, s. 71). Sonuç olarak Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan, 2003 yılında kabul edilen *Daha Geniş Avrupa* adlı belgede yer almayı başarmışlardır.

AKP'nin Güney Kafkasya ülkelerine bakışını şekillendiren temel belgeler ülke raporlarıdır. AKP bu belgeler ışığında yürütülmekte olduğundan, her üç ülke hakkında hazırlanan raporlara göre AKP eylem planları oluşturulmakta ve AB politikası ona göre hareket etmektedir. Ancak Doğu Ortaklığı girişiminin ortaya çıkmasıyla birlikte AB'nin Güney Kafkasya'daki politikalarına yön verecek yeni bir zemin ortaya çıkmıştır. AB'nin bölgeki politikalarının tam olarak anlaşılabilmesi için her üç ülkeye yönelik hazırladığı raporların kısaca incelenmesinde fayda görülmektedir. Ancak bu çalışmanın örneklemi AB ile Doğu Ortaklığı anlaşmalarını imzalamaları nedeniyle Gürcistan ve Ermenistan olarak seçilmiştir. Bu nedenle çalışmanın ilerleyen kısmında Ermenistan ve Gürcistan Doğu Ortaklığı Anlaşmaları incelenecektir.

Öncelikli olarak 2003 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan AKP Strateji Belgesi muhaberatında AB'nin Güney Kafkasya'ya olan bakış açısını ele almak genel bakışını anlayabilmek açısından daha doğru olacaktır. AB, bu belge çerçevesinde ilk olarak, bölgedeki istikrar ortamının sağlanmasının önemine vurgu yapmaktadır. AKP kapsamında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a, AB ile yakın ilişki konusunda eşit fırsatlar tanınacağından bahsedilmektedir. AKP'nin uygulanabilmesi amacıyla hazırlanacak Eylem Planları için ise demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ilkelerinin bu ülkelerde gelişiminin temel alınacağı belirtilmiştir. Aynı zamanda her üç ülkede bu ortak ilkelerin yerleşmesinin, bölgedeki çatışmaların çözülmesi ve iyi komşuluk ilişkilerinin sağlanmasına yapacağı katkıya vurgu yapılmıştır. Son olarak AB'nin öncelik olarak belirlediği bu alanlara yönelik iş birliği yapmaya hazır olduğu belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2004, s. 10).

Avrupa Komşuluk Politikası belgesinin Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a yönelik olarak belirlediği temel ilkeler, Manners'ın normatif güç yaklaşımını üzerine inşa ettiği temel ilkelerdir. Demokrasinin, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün gelişebilmesi için AB gereken desteği Eylem Planları aracılığıyla vereceğini söylemektedir. Ancak, AKP belgesinde Güney Kafkasya bölgesinin enerji geçiş noktası olduğuna yapılan vurgu, Manners'ın iddia ettiği gibi yalnızca evrensel barış ortamının sağlanmasının istenmediğini düşündürmektedir. Nitekim Normatif güç yaklaşımına yöneltilen en önemli eleştirilerden bir tanesi, gizli bir gündeme sahip olunduğu yönündedir. AB'nin burada bölgesel istikrarı sağlayarak, kendi enerji güvenliğini sağlama alma isteği olduğu görülmektedir. Fakat AB'nin sürdürülebilir barış ortamına olası bir katkı sağlayabileceği ihtimalinin bulunması, AB'nin normatif güç kapasitesine sahip olduğunu da gösterir niteliktedir.

2004 yılında AKP'nin kabul edilmesinin hemen ardından 2005 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan hakkında ülke raporları hazırlanmıştır. Bu raporlar içerisinde bu ülkelerin siyasi, ekonomik, sosyal yaşamı ile ilgili bilgilere yer verilmektedir. Siyasi konuların altında, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler, dış ilişkiler, bölgesel ve diğer çatışmalar, adalet ve içişleri yer almaktadır.

Demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında AB'nin bu üç ülkeyi, Sovyetler Birliği sonrasında yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler olarak değerlendirdiğini görmek

mümkündür. Genel olarak bakıldığında Sovyet tipi başkanlığa yakın bir hükümet biçimiyle yönetilmektedirler.

Azerbaycan, ülke raporunun demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığına bakıldığında, AB'nin Azerbaycan yönetim biçimine yönelik birtakım eleştiriler yönelttiği görülmektedir. Azerbaycan yönetiminin seçilme şeklini belirleyen seçim yasasının, uluslararası standartları karşılamadığı, yürütmenin yasama üzerindeki gücünün fazla olduğuna dikkat çekmiştir. Ülkedeki en önemli sorunun yolsuzluk olduğu ve Uluslararası Şeffaflık Derneği'nin (*Transparency International*) raporuna göre Azerbaycan'ın 140. sırada yer aldığı belirtilmiştir. Son olarak sivil toplumun desteklenmesi ve yolsuzluklarla mücadele süreçlerine daha fazla dâhil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. (Azerbaijan- ENP Country Report, 2005)

Ermenistan ülke raporunun Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü başlığı altında, Ermenistan yönetim biçimine yönelik eleştiriler Azerbaycan ile paralellik göstermektedir. 2003 parlamento seçimleri sırasında oy sayımları ve sıralamalarının uluslararası standartların gerisinde kaldığı belirtilmiştir. Ülkenin seçim yasasının yenilenmesi tavsiye edilmiştir. Adalet sisteminin zayıflığına dikkat çekilmiş, sivil toplum kuruluşlarının bu konuda ciddi endişeleri olduğu aktarılmıştır. Azerbaycan ülke raporuyla paralel bir şekilde ülkedeki yolsuzluğun ciddi boyutlarda seyretmeye devam ettiğinin altı çizilmiştir. Ermenistan Uluslararası Şeffaflık Derneği'nin raporlarına göre yolsuzluk sıralamasında 82. sırada gelerek, bölgedeki en yüksek yolsuzluk oranına sahip ülkedir (Armenia- ENP Country Report, 2005).

Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devriminin etkisiyle, AB'nin 2005 raporunda özellikle Gürcistan'a daha ılımlı baktığı görülmektedir. Demokrasi ve hukukun üstünlüğü başlığı altında Mikael Saakaşvili'nin iktidara gelir gelmez güçlü demokrasi kurumları inşa edeceği; iyi yönetişim; insan kaynaklarının geliştirilmesi, kültürel mirasın korunması; ulusal güvenlik ve toprak bütünlüğünün sağlanması gibi konuları önceliğine alması konuları Gürcistan'ın ülke raporunda takdirle karşılanan konular olmuştur. Gürcistan'ın anayasa ve yasalarında Sovyetler Birliğinden kalma yasaların bulunduğu ancak bunların sivil düzenlemelerle değiştirildiğinden bahsedilmiştir. Yolsuzluk konusunda Gürcistan'ın ciddi sorunları olduğuna değinilmiş, Uluslararası Şeffaflık Derneği'nin raporlarına göre

Gürcistan'ın yolsuzluk dünya sıralamasında 133. olduğu ve bunun oldukça yüksek bir sıralama olduğundan bahsedilmektedir (Georgia- ENP Country Report, 2005).

Diğer yandan bu üç ülkenin raporlarında insan hakları ve temel özgürlükler başlığı altında birtakım saptamalar yapılmıştır. AB normları ile uyumlu bir Güney Kafkasya tanımlaması yapılabilmesi ve AB'nin normatif gücünün kullanılabilmesi için bu kısımda yer alan değerlendirmeler ayrı bir önem taşımaktadır.

Azerbaycan ülke raporunun insan hakları ve temel özgürlükler kısmında Azerbaycan'ın pek çok uluslararası antlaşmanın parçası olduğu ve insan hakları ve özgürlüklerin pek çoğunu bu antlaşmalar vasıtasıyla tanıdığı belirtilmiştir. Ancak bu konudaki pratiklerin biraz daha geliştirilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ülkede ifade özgürlüğünün olduğu ancak bazı durumlarda muhalif olarak tanımlanan gazetecilerin tutuklandığının rapor edildiği belirtilmiştir. Bu kapsamda basın ve medya özgürlüğünün de tanındığı ancak ekonomik nedenlerden dolayı özellikle muhalif gazetelerin basılı yayın yapmakta zorlandığına dair bilgi verilmektedir. Ülkede inanç özgürlüğünün ve azınlık haklarının garanti altına alındığı belirtilmiş, ancak bazı durumlarda azınlıkların içerisindeki hassas grupların daha fazla korumaya ihtiyaç duyabileceği, bu konuda STK'lar aracılığıyla ufak değişiklikler yapılması gerektiği söylenmiştir (Azerbaijan- ENP Country Report, 2005).

Ermenistan'ın ülke raporundaki insan hakları ve temel özgürlükler başlığı altında temel haklar ve özgürlüklerin korunması hakkındaki uygulamalar, 2004 yılında gerçekleşen seçimler sırasında olan olaylar nedeniyle eleştirilmektedir. İfade özgürlüğü kapsamında Ermenistan'ın 2003 yılında birtakım yasa değişiklikleri yaptığı ancak Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı'nın (AGİT) bu değişikliklerin sıradan vatandaşlardan ziyade kamu görevlilerinin haklarına yönelik olduğu yönünde eleştirileri olduğu belirtilmiştir. Toplanma ve dernek kurma özgürlüğü kapsamında ülkede ciddi sıkıntılar olduğu, devlet yönetiminin bazı STK'ları yasakladığı rapor edilmiştir. İşkence konusunda önlemler alınması gerektiği ve son olarak 2003 yılında AB metinlerine uyarak ölüm cezasının kaldırıldığından bahsedilmiştir (Armenia- ENP Country Report, 2005).

Gürcistan ülke raporunda insan hakları ve temel özgürlükler başlığı altına bakıldığında, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü kapsamındaki endişeler ilk sırada yer almaktadır. Ülkedeki basın kuruluşlarının iktidar ile yakın ilişkilere sahip olmak gibi bir

kültürü olduğu dolayısıyla bu durumun gerçek bir basın ve ifade özgürlüğüne dair soru işaretleri doğurduğundan bahsedilmiştir. Ülkedeki en önemli sorunlardan bir tanesinin Sovyetler Birliği döneminde Gürcistan'dan sürülen Ahıska Türklerinin ülkelerine dönmesi olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Cavaheti bölgesinde yaşayan, anadili Ermenice olan toplulukların Gürcistan'a entegre edilmesi gerektiğinden de bahsedilmektedir. Son olarak yine Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin de yaşam koşullarında iyileştirme yapılması için AGİT ile ortak bir politika izlenebileceği belirtilmiştir (Georgia- ENP Country Report, 2005).

Ülke raporlarında göze çarpan ve AB'nin Kafkasya bölgesindeki çatışmalara nasıl baktığını gösteren kısım dış ilişkiler ve bölgesel çatışmalar kısımlarıdır. Ancak bu kısımlar genel olarak incelendiğinde AB'nin bölgesel sorunlara ve bu ülkelerin kurduğu dış ilişkilere oldukça yüzeysel baktığı görülmektedir. Örneğin, her üç ülke raporunda da Güney Osetya, Abhazya ve Dağlık Karabağ hakkında detaylı bir değerlendirmeye yer vermek yerine, çatışma süreçleri hakkında kısa bir özet yapılmıştır. Söz konusu sorunların nedenleriyle ilgili derinlemesine değerlendirmeler yapmak yerine, mevcut durum hakkında kısa ve yüzeysel incelemelerde bulunulmuştur. AB'nin eylem planlarını bu raporları temel alarak oluşturduğu ve politikalarını bu şekilde yönlendirdiği göz önünde bulundurulursa, söz konusu sorunlara dair ilgisinin bulunmadığı düşünülebilir. Ayrıca, bu yüzeysel bilgiler AB'nin senelerdir Güney Kafkasya'daki ihtilaflı bölgelere yönelik uyguladığı politikaların neden etkili olamadığını da göstermektedir.

2.8 Avrupa Birliği'nin Doğu Ortaklığı Girişimi ve Güney Kafkasya

2003 yılında kabul edilen Daha Geniş Komşuluk belgesinden bu yana AB Güney Kafkasya ülkelerini komşu ülkeler statüsünde değerlendirmektedir. Beşinci genişleme dalgasından sonra AB'nin sınırlarını Ukrayna ve Belarus'a kadar dayandırmıştır. Bu genişlemeyle birlikte Doğu Avrupa'nın AB üyesi olmayan kısmı ile Güney Kafkasya'da gerçekleşen bütün gelişmelerin AB'yi yakından etkilediği ortaya çıkmıştır. Bir diğer yandan, AB aday ülkesi statüsünü devam ettiren Türkiye'nin üyeliğinin de gerçekleşmesi halinde Güney Kafkasya bölgesi coğrafi olarak da AB'nin komşusu haline dönüşecektir. Dolayısıyla AB'nin bu bölgelere yönelik yeni ve daha işlevsel politikalara ihtiyacı olduğu ortaya çıkmıştır (Vernygora, Troitino, & Vastra, 2016). Haukkala'ya göre (2011) bölgede

normatif güç uygulamak için AB'nin daha ılımlı söylemler ve belirgin teşviklerle uygulayacağı somut bir girişim mekanizmasına ihtiyacı vardır.

AKP genel anlamda AB'nin çevresinde meydana gelen değişimlere tepki vermekte gecikmiştir. AB'nin bütün komşularına benzer politikaları uygulaması, ihtiyacı olan konularda etkin tepki üretmesine yardımcı olmamıştır. Doğu komşuları AB'nin topraklarına coğrafi olarak daha yakın olduğu için, AB açısından farklı bir öneme sahip olmalıdır. 2008 yılında Gürcistan ve Rusya arasında çıkan savaş AB'ye Doğu komşularının önemini göstermiştir (Vernygora, Troitino, & Vastra, 2016). Rusya'nın bölgedeki doğrudan ve dolaylı varlığı AB'nin doğusunda kalan komşularına daha fazla önem atfetmesi gerekliliğini doğurmuştur. 2005-2008 yıllarında Ukrayna ile Rusya arasında yaşanan doğal gaz tedariki çatışması AB'nin enerji güvenliğinin sağlanamadığını göstermiştir. Bu nedenle komşular arasında bir ayrıma gidilmiş ve daha Avrupalı olarak görülen, Avrupa'nın güvenliğiyle doğrudan ilgili doğu komşuları ile güney komşuları birbirinden ayrılmıştır (Vernygora, Troitino, & Vastra, 2016).

Doğu Ortaklığı bu ortam içerisinde Polonya ve İsveç'in girişimleriyle ortaya atılmıştır. O yıllarda AB Konseyi Dönem Başkanlığını yürüten Çek Cumhuriyeti bu projeye özel bir önem atfetmiştir (Özerdem, 2012). 2009 yılında Prag Doğu Ortaklığı Zirvesinde, AB ile Doğu ortağı olarak anılan ülkeler arasında ekonomik ve siyasi iş birliği ortamının kurulabilmesi için AKP çerçevesinde başlatılmıştır. Doğu Ortaklığı programı kapsamında Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Ukrayna ile karşılıklılık temeline dayalı Ortaklık Anlaşmalarının imzalanması planlanmıştır (Eastern Partnership Civil Society forum, 2019).

Doğu Ortaklığının amacı, demokrasi hukukun üstünlüğü ve temel haklar ve özgürlüklere saygı ilkeleri çerçevesinde AB ile ortak ülkeleri bir araya getirmektir. Herhangi bir şekilde Doğu Ortağı ülkelere üyelik vaadinde bulunulmamaktadır (Avrupa Komisyonu, 2017). Doğu ortaklığının dört temel öncelik alanı bulunmaktadır. Bunlar ekonomik gelişme ve piyasa fırsatları; kurumsal yapının güçlendirilmesi ve iyi yönetişim; iletişim, enerji verimliliği, çevre ve iklim değişiklikleri ve hareketlilik ve halklar arası etkileşimdir (Eastern Partnership Civil Society forum, 2019). Bu öncelikler çerçevesinde Doğu ortağı ülkeler ile AB arasında siyasi iş birliği, ekonomik bütünleşme ve vize serbestisi gibi alanlarda çalışmalar yürütülecektir (Polish Aid, 2019). Böylece AB ile

ortakları ortaya çıkabilecek ya da var olan iç ve dış zorluklarda iş birliği yapabilecek kapasiteye sahip olacaklar ve ortak güvenlik ortamının sağlanması için çalışabileceklerdir (European Union External Action, 2019).

Doğu Ortaklığı girişiminin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için iki yılda bir devlet başkanları düzeyinde Doğu Ortakları Zirvesi toplanması kararlaştırılmıştır. Zirve'nin bilgilendirilebilmesi amacıyla 4 ayrı platform kurularak Doğu Ortaklarının ilgili kurum ve kuruluşlarının işbirliği amaçlanmıştır. Bu platformlar dört temel öncelik alanıyla aynı ismi taşımaktadırlar. Ayrıca Doğu Ortaklığının, ortak ülkelerin halklarının AB ile yakınlaştırılması ve bu sürece dâhil edilebilmesi için sivil toplum örgütlerini bir çatı altında toplayarak, ortaklar arası gelişmeleri izleyen bir Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformu kurulmuştur. Bu platform aracılığıyla Doğu Ortaklığının belirlenen hedeflerinin gerçekleştirilmesi süreci takip edilmektedir.

Doğu Ortaklığı Zirvesi bugüne kadar 5 kez toplanmıştır. 2019 yılı hariç her zirve sonucunda bir zirve sonuç belgesi yayınlanarak Ortaklar arasındaki iş birliğinin önemi ve hedeflerine vurgu yapılmıştır. 2017 yılında yayınlanan sonuç belgesinde Doğu Ortaklığı için belirlenen temel ilkeler için 2020 hedef olarak seçilmiştir. Moldova, Ukrayna ve Gürcistan'ın Ortaklık Anlaşmalarının ve Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmalarının uygulanmasında daha fazla ilerleme kaydedilmesi ile henüz Ortaklık Anlaşmaları yapmamış olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın yeni anlaşmalarına yönelik girişimlerin hızlandırılmasına vurgu yapılmıştır (High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, 2017).

Doğu Ortaklığı girişimi başladığı günden itibaren akademisyenler ve araştırmacılar tarafından sorgulanan bir yapı olmuştur. Tanel Kerikmäe'ye göre Doğu Ortaklığının hedefleri ve amaçları gerçeklikle bağdaşmayan bir karaktere sahiptir. Kerikmäe, AB'nin başarı öyküsü olarak tanıttığı örneklerin hayal kırıklığından başka bir şey olmadığını, yanlış yönetim ve beklenmeyen engellerin ortaya çıkmasıyla gölgelendiklerine işaret etmiştir (Karikmae, 2016). 2013 yılında Vilnius Zirvesinde Ukrayna tüm hazırlıklara rağmen Ortaklık anlaşmasını imzalamamıştır. Bu durum AB içinde şok etkisi yaratmış ve Rusya faktörünün kolaylıkla dışlanamayacağını göstermiştir. Kerikmäe'nin bahsettiği hayal kırıklıklarından bir tanesi de bu durum olmuştur.

Literatürde karşımıza çıkan bir diğer değerlendirme ise AB'nin tıpkı bir imparatorluk gibi davranarak, kendi güvenliği için çevresindeki (periferisindeki) ülkelere yakınlaşmaya çalıştığıdır. Çevresinde artan Rusya ve bölgede artan Türkiye etkisi ile enerji güvenliğini sağlama ihtiyacının AB'yi neo-bölgeselci politikalar izlemeye yönelttiği savunulmaktadır. Bu düşüncenin savunucularına göre, AB bu emellerini insani yardım gibi temel ilkelerin arkasına saklayarak kendine hareket alanı sağlamaya çalışmaktadır (Vernygora, Troitino, & Vastra, 2016). Bu görüşün en yaygın olarak Rus akademisyenler tarafından paylaşıldığı görülmektedir. Alexander Sergunin'in (2013) aktardığına göre bazı Rus akademisyenler AB'nin, Rusya'nın geleneksel etki alanlarında kendi etkinliğini arttırıp, Rus etkisini azaltmaya çalıştığını savunmaktadırlar. 2013 Vilnius Zirvesinde Ukrayna'nın Ortaklık Anlaşmasını imzalamaması da Rusya'nın bu duruma karşı tepkisini göstermesinden ileri geldiği belirtilmektedir (Vernygora, Troitino, & Vastra, 2016). Sergunin ise bu durumun Ukrayna'daki siyasi sıkıntılardan kaynaklandığını savunmuş, AB ile Rusya'nın ilişkilerinde Doğu Ortaklığının herhangi bir sorun teşkil etmediğini iddia etmiştir. Bu gibi eleştirilere yönelik olarak AB'nin 2017 yılında Brüksel'de düzenlenen zirvesinde *Doğu Ortaklığı Hakkında Mitler* başlıklı bir belge yayımlanmıştır. Belgede Doğu ortaklığı kapsamında AB'ye yöneltilen eleştiriler reddedilmiş, AB'nin Rusya'ya karşı Doğu Ortaklığı girişimini başlattığı ve Doğu Ortaklığının gizli bir gündemi olduğu gibi iddialar yalanlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2017).

Tüm bu akademik ve siyasi tartışmaların yanı sıra Doğu Ortaklığı ülkelerinden Gürcistan söz konusu girişimi oldukça sıcak karşılamıştır. Gül Devrimi sonrası demokratikleşme sürecine hız veren Gürcistan'da AKP Eylem planlarının önkoşul olarak belirlediği düzenlemeler, bazı Gürcü politikacılar ve akademisyenler tarafından havuç ve sopa olarak değerlendirilmiştir. Somut olmayan vaatlerle, belirsiz tarih aralıklarında yapılması istenen değişiklikler yerine, karşılıklı müzakerelere dayalı ve *hep daha çok (more for more)* ilkesi üzerine kurulu Doğu Ortaklığı girişimi, Gürcistan'ın hedeflerine de uygun bir görüntü oluşturmaktadır. Dolayısıyla, muğlak bir sürece giren AKP Eylem Planlarıyla kaybedilen itibar, Doğu Ortaklığı girişimiyle yeniden kazanılmıştır (Bolkvadze & Lebanidze, 2016).

Gürcistan için AB ile karşılıklılık ilkesine dayalı yürütülecek bu program ve bu bağlamda imzalanacak Ortaklık Anlaşması kendi kurumsal yapılanma ve demokratikleşme sürecini destekleyecek bir ortamı hazırlamaktadır. Ayrıca 2008 yılında Rusya'yla da

yaşanan Osetya Savaşı sonrasında Gürcistan'ın AB ile ilişkilerini geliştirmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Rusya karşısında AB'nin desteğini alarak uluslararası arenada üstünlük elde etme isteği, Gürcistan'ın Doğu Ortaklığı programına daha fazla önem vermesine neden olmuştur (Fix, 2014). AB açısından Gürcistan'ın bu konudaki gayretleri diğer bölge ülkelerine örnek teşkil edebilecek bir model oluşturmak için önemlidir.

Ermenistan ile Doğu Ortaklığı anlaşmasının imzalanması süreci Ukrayna'dakiyle benzer özellik taşımaktadır. 2013 yılında Vilnius Zirvesinde Ukrayna ile beraber Ermenistan da Ortaklık Anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmiş, ardından Rusya önderliğinde kurulan Avrasya Ekonomik Birliğine üye olmuştur (Demir, 2015). Bu durum Rusya'nın Ermenistan'ın sınır güvenliğini sağlıyor olmasının ve o dönemde ülkenin yönetimi elinde tutan oligarkların Rusya ile yakın ticari ilişkileri bulunmasının Ermenistan'ın bu tercihini etkilediği şeklinde yorumlanmıştır (Yepremyan & Mkrtchyan, 2016). Bir diğer yandan, Rusya'nın bu dönem Dağlık Karabağ konusunda yaptığı birtakım hamlelerinin de Ermenistan'ın AB ile yakın ilişkiler kurmasını engellediğini söylemek mümkündür. Örnek olarak; Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin 2013 Ağustos'unda kalabalık bir heyetle birlikte Azerbaycan'ı ziyaret etmiş ve bu ziyaret sırasında bir dizi anlaşmaya imza atmıştır (Özdaşlı, 2016). Bu gelişmeler üzerine Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan Vilnius Zirvesinde imzalanması planlanan Doğu Ortaklığı Anlaşmasını imzalamaktan vazgeçmiştir. Ancak Ermenistan'ın kendini Avrupalı bir devlet olarak addettiği ve pek çok Ermeni kökenli insanın Avrupa'da yaşadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Ermenistan'ın Avrupa ilişkilerini Rusya'yı karşısına almadan yürütmesi gerekmektedir. Bu nedenle, yeni bir anlaşma hazırlanması için tekrar müzakereler başlatılmış ve diğer Doğu Ortaklığı ülkelerinden farklı olarak bu anlaşmanın başlığı Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması olarak 2017'de imzalanmıştır (Grigoryan, 2017). Anlaşmanın detaylarına daha sonraki bölümlerde girileceğinden burada bahsedilmeyecektir, ancak Ermenistan'ın hem bir Avrasya Ekonomik Birliği üyesi hem de bir Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) üyesi olarak AB ile iş birliği yapabilmesinin önünü açan bir anlaşma imzalandığının burada belirtilmesi gerekmektedir.

Azerbaycan ise AB ile yakın ilişkiler kurma konusunda bölgenin en temkinli ülkesidir. Bir yandan da Azerbaycan'ın dış politikası gereği Rusya ile ilişkileri oldukça mesafelidir. Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle uluslararası arenada yalnız kalan bir ülke olarak, ne Rusya ne de AB ile çok yakın ilişkiler tesis etmektedir. AB'nin Dağlık Karabağ

sorunu üzerine herhangi bir özel politikası olmaması ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediği şekilde desteklememesi Azerbaycan'ın Doğu Ortaklığı anlaşmasını hala imzalamamasında önemli etkenlerdir. Ancak, Azerbaycan'ın Hazar'a kıyıdaş bir ülke olması ve önemli petrol kaynaklarına sahip olması Azerbaycan'ın AB için önemini artırmaktadır (Valiyev, 2019). Dolayısıyla, Azerbaycan ile imzalanacak bir Ortaklık Anlaşması ile Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşması AB için özellikle enerji güvenliği açısından hayati önem teşkil etmektedir.

Bu bölümde, çalışmanın örneklemini oluşturan Doğu Ortaklığı Anlaşmalarının parçası olduğu Doğu Ortaklığı girişimi hakkında kapsamlı bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Doğu Ortaklığı girişimi kendi benimsediği üzere *hep daha çok* ilkesine bağlı bir girişimdir. Bir ülkenin Doğu Ortaklığı kapsamında uygulamaları daha fazla olduğunda AB o ülkeyi daha çok desteklemekte ve daha fazla yardım göndermektedir. Dolayısıyla Doğu Ortaklığına dâhil olan ülkelerin içerisinde bulunduğu konjonktür, normatif uyum süreçlerini de etkileyecektir.

3. AB'NİN NORMATİF GÜÇ UYGULAMALARI: GÜRCİSTAN VE ERMENİSTAN

2004 yılında başlatılan Avrupa Komşuluk Politikası, AB'nin komşu olarak değerlendirdiği ülkelere karşı sergileyeceği davranışları belirlemeye başlamıştır. Daha önceki bölümlerde incelendiği üzere, AB hazırladığı ülke raporları aracılığıyla komşu ülkelerinde odaklanılması gereken alanları belirlemekte ve hazırlanan eylem planları aracılığıyla da bu ülkelerdeki politika uygulamalarına başlamaktadır.

Özellikle Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi ve Güney Osetya Savaşından sonra Gürcistan AB'nin kendisine sunduğu önerilere büyük ölçüde uymayı tercih ederek, kendi kurumsal ve yasal dönüşümünü AB sürecine paralel tutmuştur (Fix, 2014). Eylem Planlarında üzerinde durulan konuların pek çoğu Gürcü makamlar tarafından AB ile iş birliği çerçevesinde dikkate alınmış ve bu konuda düzenleme yapılmıştır. AB için bu normatif *puissance* olarak gösterdiği başarıdır. Böylece Gürcistan Güney Kafkasya bölgesinde iyi bir örnek teşkil edebilecek en uygun ülke haline dönüşmüştür.

Öte yandan 2017'de AB ile Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması imzalayan Ermenistan'la AB arasında kurulan ilişkiler, Rusya'nın Ermenistan'daki askeri ve mali varlığı nedeniyle daha temkinli ilerlemiştir. AB'nin Ermenistan ülke raporlarında saptadığı ve eylem planlarında da yer verdiği konuların pek çoğu Ermenistan'ın kemikleşmiş sorunlarını oluşturmaktadır. Bu nedenle, AB'nin eylem planlarında öncelik olarak belirlediği alanların pek çoğu günümüzde de düzenlenmesi gereken alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

AB, 2015'te Komşuluk Politikasını yenilemeden önce Ortak ülkelerde hazırlanan eylem planlarını yürütmek için Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (AKOA) çerçevesinde hazırlanan ülke stratejilerini kullanmaktadır. Bu belgeler AB'nin eylem planlarında belirlenen hedefleri gerçekleştirebilmesi için kullanılan finansal araçlardır. AB'nin Ermenistan ve Gürcistan'da kaydettiği normatif ilerlemenin görülebilmesi için öncelikle bu belgelere kısaca değinilmesi gerekmektedir.

AB'nin Gürcistan'a yönelik AKOA Ülke Stratejisi belgesi 2007-2013 yılları arasındaki 5 yıllık dönemi kapsayacak şekilde hazırlanmıştır. Ülke hakkında iç ve dış

siyasi durum ile ülkenin ekonomik konjonktürü bu belgelerde detaylı olarak yer almaktadır. Gürcistan'ın kendi reform süreci hedeflerine uyumlu olarak, AB ile Gürcistan arasındaki ekonomik ilişkilerin derinleştirilmesi ve siyasi iş birliğinin artırılması en önemli dış politika hedefi olarak tanımlanmıştır. 1999 Ortaklık Anlaşmasına bağlı ve karşılıklı kazanca dayalı şekilde tesis edilen, ekonomik, siyasi, mali, bilimsel, teknolojik ve kültürel iş birliğinin geliştirilmesi stratejik hedeflerin başında gelmektedir. AKOA içerisinde pek çok yerde Gürcistan'a bir üyelik perspektifi sunulmadığı belirtilmektedir. Ancak, Ortaklık Anlaşmaları, Eylem Planları ve AKOA'nın uygulanmasının hem AB'nin hem de Gürcistan'ın güvenlik ve istikrarını olumlu yönde etkileyeceği vurgusu yapılmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2007).

Gürcistan'ın AKOA'dan yararlanabilmesi için öncelikli olarak Eylem Planında yapılması istenen düzenlemeleri yapma konusunda ciddi isteklilik göstermesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak 2006 öncesinde TACIS gibi programlar aracılığıyla yapılan teknik yardımlar artık AKOA aracılığıyla yapılacaktır. Yapılacak yardımlar bununla sınırlı kalmayıp, altyapı desteği, bütçe yardımı, Twinning değişim programı ve Teknik Destek ve Bilgi Değişim Programı (TAIEX) olarak çeşitlendirilecektir (Avrupa Komisyonu, 2007).

Ermenistan için hazırlanan AKOA strateji belgesi de Gürcistan'ın belgesiyle benzer hedeflere dayanmaktadır. Ancak Gürcistan'ın strateji raporunda olduğu kadar detaylı bir ülke profili çizilmemiş; Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la sorunlar yaşadığına ve karayla çevrili olması nedeniyle karmaşık bir dış politikaya sahip olduğuna değinilmiştir. Ermenistan'ın Eylem Planında belirlenen konu başlıklarına sadık kalarak gerekli reformların yapılmasının beklendiği belirtilmiştir. Hukukun üstünlüğü, insan hakları, demokrasinin güçlendirilmesi ve ekonominin sağlamlaştırılması gibi konularda Avrupa Komisyonunun Ermenistan'ı bütün araçlarıyla destekleyeceğinin altı çizilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007). Bu araçların Manners'ın normatif gücün varlığını test etmek amacıyla ortaya attığı bilgisel yayılma araçları olduğu rahatlıkla görülebilmektedir.

Her iki ülke stratejisine bakıldığında Gürcistan'ın içerisinde bulunduğu değişim ve dönüşüm döneminin AB için bir avantaj olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu süreçte AB, Gürcistan yasalarının Avrupa ilkeleri çerçevesinde yeniden inşa edilmesini istemiştir. Bu nedenle Gürcistan ülke stratejisinde Gürcistan'a karşı daha katı bir tutum benimsendiği

ve gerekli düzenlemeleri yapmasının kesin bir şekilde beklendiği anlaşılmaktadır. Ermenistan ülke stratejisinde de Gürcistan ile benzer önceliklere dayanılmış olsa da, Ermenistan'dan beklenen reformlar beklenti düzeyinden öteye gitmemiştir. Rusya ile yakın ilişkileri göz önüne alınarak Ermenistan'ın ülke stratejisi daha yumuşak bir üslupla hazırlanmıştır.

Bu çerçevede Ermenistan ve Gürcistan'ın eylem planları ve ülke stratejilerine ne derece uyumlu ilerledikleri, AKP ülke ilerleme raporlarıyla gözlemlenmiştir. Diğer yandan öncelikli alanlarda Gürcistan ve Ermenistan'ın yapacağı ilerlemeleri desteklemek amacıyla AKOA'nın bir devamı olan Avrupa Komşuluk Aracı (AKA) uygulanmaya başlanmıştır. AKA'lar aynı AKOA'lar gibi eylem planlarının uygulanabilmesi ve AB'nin stratejisinin ne olacağı konusunda da ipuçları vermektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında ilerleme raporları ve AKA Tek Çerçeve belgeleri incelenecektir. Normatif güç prensibi çerçevesinde değerlendirme yapılacağı için her rapor ve belgede normatif düzenlemelerin yapılmasının istendiği konu başlıkları ve öncelik alanları üzerinde durulacaktır. Bunun dışındaki verilere değinilmeyecektir.

3.1 AKP İlerleme Raporları

AKP ilerleme raporları AB komşu ülkeleriyle imzaladığı eylem planlarının yürürlüğe girmesinden sonra her yıl düzenli olarak yayınlanmış ve Eylem Planı çerçevesinde belirlenen normatif düzenlemelerin yapılıp yapılmadığını, ülkelerin demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler gibi evrensel ilkeler çerçevesinde kaydettiği ilerlemeleri izlemek için hazırlanmaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği gibi eylem planlarında yapılması öngörülen değişiklikler için herhangi bir tarih düzenlemesi getirilmemesi ilerleme raporlarında aynı konuların sürekli olarak görülmesine neden olmaktadır.

Ülke raporları, eylem planları ve ülke strateji belgelerinin hepsinde AB'nin bilgisel ve süreçsel yayılma yoluyla komşu ülkelerini dönüştürmeye çalıştığı görülmektedir. Ayrıca AB, komşu ülkelerini uluslararası ilkelere ve Avrupa değerlerine yakınlaştırabilmek amacıyla bu süreçleri yakından takip etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Manners'a (2008) göre normatif bir uygulama amaca uygun bir sonuç vermediyse, başarısız

sayılmaktadır. Bu noktadan bakıldığında AB, eylem planları aracılığıyla önceden belirlediği hedeflerini ilerleme raporları aracılığıyla izlemektedir.

Çalışmanın bu kısmında ilerleme raporlarında AB'nin Gürcistan ve Ermenistan için hazırladığı ilerleme raporları incelenecektir. AB'nin Gürcistan ve Ermenistan iç hukukunda yapılmasını istediği değişikliklere ve bu konuda ne kadar başarılı sonuçlar elde edebildiğine bakılacaktır. AB'nin normatif gücü ilerleme raporlarının tamamı incelendikten sonra test edilecektir.

3.1.1 AB - Gürcistan AKP İlerleme Raporları

AB ile Gürcistan arasındaki Eylem Planına dayalı olarak 2007-2015 yılları arasında 8 adet ilerleme raporu yayınlanmıştır. 2014 yılında Gürcistan ile AB arasında Ortaklık Anlaşması imzalanmış ve takip eden yıllarda Ortaklık Anlaşması ilerleme raporları yayınlanmaya başlanmıştır. Gürcistan İlerleme raporları 8 ana başlık altında organize edilmiştir: Siyasi Diyalog ve Reformlar; Ekonomik ve Sosyal Reformlar; Ticaretle İlgili Konular, Piyasa ve Düzenleyici Reformlar; Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği; Ulaştırma, Enerji, Çevre, Bilgi Toplumu, Araştırma ve Geliştirme; Halk Diplomasisi; Eğitim ve Sağlık; Mali İş Birliği.

2007 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

Gürcistan ve AB arasında 2006 yılında hazırlanan eylem raporunun izlenmesi amacıyla hazırlanan 2007 raporu, iki taraf arasındaki ilişkiler ve önemli gelişmelere yer verilen değerlendirme bölümüyle başlamaktadır. Takip eden yıllarda hazırlanan bütün raporlarda aynı yöntem benimsenmiştir. Başlangıç kısmında Gül Devriminden sonra Gürcistan makamlarının siyasi ve ekonomik reformlar konusundaki istekliliğinden bahsedilmektedir. Ancak eylem planının ilk yılında bütçe, stratejik hatalar ve zamanlama gibi sıkıntılar nedeniyle ertelemelerin yaşandığına dikkat çekilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Buna rağmen raporun geneline bakıldığında Gürcistan'ın önemli ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Yargı reformu, hukukun üstünlüğü, yolsuzlukla mücadele, devlet gelirleri alanlarında önemli gelişmeler yaşandığı belirtilmektedir.

Siyasi Diyalog ve Reformlar başlığı altında ülkede güçlendirilmiş başkanlık sistemi olması nedeniyle kurumlar arası yetki dağılımının ve kuvvetler ayrılığının zayıf olduğundan bahsedilmektedir. Venedik Komisyonu'nun 2004'te güçler ayrılığına önem verilmesi ve parlamentonun güçlendirilmesi konularında önerdiği değişikliklerin henüz yapılmadığına dikkat çekilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008). Hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve demokrasinin geliştirilmesi Eylem Planının öncelikli alanlarındandır (**bkz. Tablo 3**). 2008 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde devlet kaynaklarının seçim vaadi amacıyla yanlış kullanımına dikkat çekilmiştir. Bu konuda düzenlemeler yapılması gerektiğinden bahsedilmiştir.

Azınlıklar konusunda herhangi bir ilerleme sağlanamadığına da yer verilmektedir. İşkence ve kötü muamele konularında hükümetin bir komite görevlendirdiği ve şeffaf bir şekilde bu komitenin raporlarını yayınladığı belirtilmektedir. Aile içi şiddet konusunda da sivil toplumla iş birliğine gidildiği ancak mahkemeler düzeyinde bir düzenlemede bulunulmadığına yer verilmektedir.

Kamu Denetçiliği kurumunun güçlendirilmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Benzer şekilde yargı sisteminde ilerleme sağlamanın hayati bir öneme sahip olduğu belirtilmiş, yargıç bağımsızlığının sağlanabilmesi için 2007 de atılan adımlardan bahsedilmiştir. Bu düzenlemelere göre kendisine baskı olduğunu iddia eden yargıçların Adalet Yüksek Konseyi başvurmalarının önü açılmıştır. Yargı etiği konusunda Avrupa standartlarına uygun olarak düzenlemeler yapılmış olması takdirle karşılanmıştır.

Yolsuzluklarla mücadele için yeni bir eylem planı hazırlandığından bahsedilmiş ancak Eylem Planının zaman sınırı koymamış olması eleştirilmiştir. Öte yandan Gürcistan'ın hala BM'nin Yolsuzlukla Mücadele Konvansiyonunu imzalamadığı belirtilmiştir.

Son olarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesi konusunda Avrupa Konseyi ile Gürcistan'ın yakın çalışma yürüttüklerinden bahsedilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Dış ve Güvenlik Politikası alt başlığında Gürcistan ve AB'nin sınır yönetimi konularında yaptıkları işbirliğinin verimli ilerlediği beyan edilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Gürcistan için olduğu kadar AB'nin de güvenliğini yakından ilgilendiren Güney Osetya ve Abhazya sorunu çerçevesinde AB, kendisinin bir taraf olmadığını belirtmekle birlikte, sorunun çözümü için katkı yapma niyetini ortaya koymuştur (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Konusunda İş Birliği başlığı altında Gürcistan ve AB'nin bu konularda bir alt komite kurmasının yakın olduğu söylenmiştir. Gürcistan, AB Özel Temsilcisi aracılığıyla teklif edilen dâhili sınır yönetimi üzerine yasal düzenlemeleri özenle yapmaktadır. Ancak göç konusunda Gürcistan'dan beklenen düzenlemelerin hala yapılmamış olduğuna da dikkat çekilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Ekonomik ve sosyal reformlar başlığı altında Gürcistan'ın AB standartlarının gerisinde kalan bir iş kanunu yaptığından bahsedilmektedir. Bu konunun tekrar gözden geçirilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

Raporun sonunda yer alan Mali İş Birliği bölümünde AKP Eylem planı kapsamında ulusal programın uygulanabilmesi için Gürcistan'a 2007- 2010 aralığında 120 milyon Euro kaynak ayırıldığından bahsedilmektedir. Programın finansmanı için 4 ana öncelik alanı belirlendiği söylenmektedir. Bu alanlar Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve yönetişim; ekonomik gelişme ve eylem planlarının uygulanması; yoksulluğun azaltılması ve sosyal reformlar ile çatışmaların barışçıl çözümüne destek olacaktır (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia, 2008).

2008 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2008 yılı Gürcistan açısından oldukça zor bir yıl olmuştur. Güney Osetya ve Abhazya üzerinden Rusya ile yaşanan 6 gün savaşı Gürcistan'ın gündemini işgal eden en önemli konu olmuştur. Bu nedenle 2008 ilerle raporunda en önemli konu başlığı Rus-

Gürcü Savaşıdır. Rapor, savaş nedeniyle Gürcistan'ın eylem planını uygulamakta zorlandığını ortaya koymaktadır. Bir önceki yıl yapılan düzenlemelerin ötesine pek fazla geçilememiştir. Ancak hukukun üstünlüğü, yolsuzluklarla mücadele, adalete erişim gibi konularda, yaşanan tüm zorluklara rağmen ilerleme kaydedildiğine yer verilmiştir. Ortak dış ve güvenlik politikası kapsamında Gürcistan'ın 154 deklarasyondan 117'sine katılım sağladığı belirtilerek, vize kolaylığı ve geri kabul konusunda müzakerelerin başlaması için neredeyse hazır olunduğu belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008 Progress Report Georgia, 2009).

AB ile Gürcistan arasındaki iş birliği de 2008 yılında daha çok savaş nedeniyle ortaya çıkan sorunları giderme üzerine yoğunlaşmıştır. AB dönem başkanı Fransa'nın girişimleriyle ateşkes imzalanmasının ardından AB savaş sonucunda yerinden edilen insanlara (*internally displaced people-IDP*) yönelik Gürcistan'a yardımcı olacağını beyan etmiştir. Avrupa Komisyonunun da onayıyla ülkenin yeniden yapılandırılabilmesi için, eylem planı uygulama fonunda ek olarak 500 milyon Euro yardım gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu dönemde Gürcistan'ın işgal edilen bölgeler hakkında çıkarttığı kanun ile bölgedeki mali programların kısıtlanmasının AB ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından endişeyle karşılandığı belirtilmiştir. Bunun üzerine Gürcistan hükümeti Avrupa Komisyonuyla bu konuda diyaloğunu artıracağını söylediğinden bahsedilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008 Progress Report Georgia, 2009).

2008 savaşının yarattığı etkilerin yanı sıra AB ve Gürcistan arasındaki olumlu gelişmelere de ilerleme raporunda değinilmiştir. İki taraf arasında Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret anlaşmasının imzalanmasının olası olduğu ve bunun için Gürcistan'ın tam olarak hazır olmamakla birlikte önemli yol kat ettiğinden bahsedilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008 Progress Report Georgia, 2009).

Sınır güvenliği alanında eylem planına uygun olarak, 2008-2012 Ulusal Strateji belgesi yayınlanmıştır. Ayrıca Gürcistan'ın 2007 Ekim'inde Güney Kafkasya Entegre Sınır Yönetimi sisteminin bir parçası olduğundan bahsedilmektedir. Bu program aracılığıyla artan iş birliğinin, gümrük ve sınır güvenliği gibi alanları AB normlarına uygun hale getireceği belirtilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008 Progress Report Georgia, 2009).

2009 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2009 ilerleme raporunda Gürcistan'ın eylem planı gereğinde yapması beklenen reformların pek çoğunu gerçekleştirdiği, uzun vadeli sonuçlar elde edebilmek adına yapılan düzenlemelerin uygulanmasını garanti altına alması gerektiğinden bahsedilmektedir. Gelecekte yapılması planlanan Ortaklık Anlaşması için müzakerelerin Mayıs 2010 itibariyle başlayacağından bahsedilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia, 2010).

Demokratik reformlar kapsamında Gürcistan'da yapılan yeni anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesini garanti altına alan, hukukun üstünlüğünü gözeten, bağımsız yargının güvenliğini sağlayan bir anayasa taslağı olduğundan bahsedilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia, 2010). Ancak bu anayasa taslağının hala basın çoğulculuğunu desteklemediğinden bahsedilerek Gürcistan bu konuda eleştirilmiştir.

AB ile Gürcistan arasındaki iş birliğinin insan hakları alanında da kuvvetlendirilebilmesi için düzenli bir mekanizmanın kurulduğu belirtilmektedir. Gürcistan'ın Temmuz 2009'da BM engellilerin Hakları Konvansiyonuna katıldığından bahsedilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia, 2010).

Gürcistan'ın yolsuzluklara karşı mücadele amacıyla ciddi çaba sarf ettiğinin altı çizilerek Transperency International'a göre yolsuzlukla mücadele seviyesinin dünya çapında 66. sıraya yükseldiğinden bahsedilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia, 2010).

AB ile Ortak Dış ve Güvenlik politikası alanında yaptığı iş birliğinin giderek arttığına, bu bağlamda Gürcistan'ın ODGP deklarasyonlarına katılımının devam ettiğine yer verilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia, 2010).

2010 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2010 ilerleme raporunda Gürcistan'ın yeni seçim yasasına göre yaptığı yerel seçimlerin ülkede uzun zamandır yapılan en sakin seçim olduğu belirtilmiştir. Uluslararası gözlemcilerin söz konusu seçimler hakkında uluslararası standartlarını karşılandığını söylemesine rağmen, seçim sonrası bazı şikâyetlerin de geldiği ifade edilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia, 2011).

Yeni Gürcistan Anayasası, 2010 yılı Ekim ayı itibariyle yürürlüğe girmiştir. Önceki yılın raporunda belirtildiği gibi kuvvetler ayrılığı ilkesini garanti altına alan, hukukun üstünlüğünü gözeten, bağımsız yargının güvenliğini sağlayan bir metin olduğunun altı çizilmiştir. Bunun yanı sıra Gürcistan yargıçların güvenliği ve yargı bağımsızlığı konusundaki iyileştirme çabalarına da devam etmektedir. Ancak sosyal hizmetler reformu adına herhangi bir gelişme olmadığı da burada belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia, 2011).

Gürcistan'ın yolsuzluk karşıtı düzenlemelerinden daha önceki raporlarda övgüyle bahsedilmişse de, bu raporda siyasetteki yozlaşma ve zayıf kontrol mekanizmaları nedeniyle ülke içinde birtakım endişeler olduğuna yer verilmiştir. Basın özgürlüğü anlamında herhangi bir gelişme olmadığının da altı çizilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia, 2011).

Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde hazırlıkların karşılıklı olarak iyi gittiği beyan edilmiştir. Ancak Gürcistan'ın bu iyi ilerlemesine ek olarak kilit alanlarda daha ileri düzeyde düzenlemeler yapması gerektiğinin de altı çizilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia, 2011).

Çatışmanın çözümü alanında AB sivil gözlem birimi, EUMM aracılığıyla dahlini ortaya koymuştur (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia, 2011).

2011 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2011 ilerleme raporunda Gürcistan ve AB arasındaki 2006 tarihli eylem raporunun süresinin dolduğundan bahsedilmektedir. Ancak yakın zamanda doğu ortaklığı

çerçevesinde yeni bir anlaşma yapılması öngörüldüğünden Gürcistan hükümetinin de onayıyla eylem planında uzatma yoluna gidilmiştir. Bu tarihten itibaren Gürcistan'ın bir sene sonra yapması beklenen değişiklik önerileri, bir önceki yılın ilerleme raporunda belirtilecektir. Bu doğrultuda 2012 yılı için Gürcistan'ın; parlamenter seçimleri adil ve özgür bir ortamda yapması, yerinden edilen kişilerin yaşam koşullarını geliştirmeye devam etmesi, yargı reformuna ve yargıç bağımsızlığı reformuna devam etmesi, BM Uluslararası Çalışma Ofisi temel alınarak işçi haklarını geliştirmesi ve AB müktesebatıyla uyumlu olarak ticari konularda düzenlemeler yapmaya devam etmesi beklenmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2011 and recommendations for action, 2012).

Raporda, Gürcistan'ın vize kolaylığı ve geri kabul anlaşması çerçevesinde iyi bir gelişme kaydettiğinden bahsedilmektedir. Bu anlaşmalar Mart 2011 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Raporda ayrıca Gürcistan'ın vize serbestisi konusunda diyalog kurma konusunda gösterdiği olumlu bir tutumla takdir edilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2011 and recommendations for action, 2012).

Yolsuzluklarla mücadele alanında Gürcistan'ın siyasi reform sürecine devam ettiği belirtilmiştir. Doğu Ortakları arasında Gürcistan bu konuda en fazla ilerleme kaydeden ülke olarak tanımlanmıştır (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2011 and recommendations for action, 2012).

Gürcistan'ın din özgürlüğü konusunda ciddi adımlar attığından da bahsedilmiştir. Medeni Kanunda yapılan büyük değişikliklerle cemaatlerin kamu hukukunun yasal bir parçası olmasının önü açılmıştır. Diğer yandan etnik azınlıkların devlet nezdinde temsilinin kısıtlı olduğundan bahsedilerek Gürcistan'ın henüz Bölgesel veya Azınlık Dilleri konusunda Avrupa Bildirgesini imzalamadığı da belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2011 and recommendations for action, 2012).

2012 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2012 ilerleme raporuna göre Gürcistan bir önceki yılın ilerleme raporunun başlangıcında kendisinden yapması beklenen düzenlemelerin pek çoğunu gerçekleştirmiştir. Seçimler oldukça adil bir ortamda yapılmış, yerinden edilen insanların yaşam koşullarının iyileştirilmesi konusunda adımlar atılmış, adalet sistemindeki reformlara devam edilmiş, AB müktesebatı ile uyumlaştırma çalışmaları yapılmıştır (ENP Country Progress Report 2012 – Georgia, 2013).

2013 yılı eylem planı olarak Gürcistan'dan kilit bazı konularda reformlar yapması ya da yapmaya devam etmesi de istenmiştir. Bunlar; Anayasa çerçevesinde Cumhurbaşkanının ve Başbakanın rollerine uymalarını sağlama, adalet sisteminde bağımsızlığı temin etme çalışmalarına devam etme, basında çok sesliliğin sağlanmasına çalışma gibi konular olmuştur (ENP Country Progress Report 2012 – Georgia, 2013).

2013 ilerleme raporu Gürcistan hakkında genel olarak olumlu bir hava çizmektedir. Bu nedenle vize serbestisi için diyalogların başlatıldığı bildirilmiştir (ENP Country Progress Report 2012 – Georgia, 2013).

2013 AB-Gürcistan AKP İlerleme Raporu

2013 ilerleme raporunun başlangıç bölümünde, Gürcistan ile AB'nin Vilnius Zirvesinde yeni Ortaklık Anlaşmasını imzaladığı bildirilmektedir. Bu yılı takiben Gürcistan ile ilişkiler yeni bir çerçeveye oturtulmuştur. Rapora bakıldığında Gürcistan'ın bir önceki yıl kendisine tavsiye edilen düzenlemelerin pek çoğunu yaptığından bahsedildiği görülmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2014, 2015).

2014 yılı için Gürcistan'ın reformların güvence altına alınarak uygulanmasına devam etmesinin istendiği ve Ortaklık Anlaşmasının başarılı uygulanabilmesi için AB müktesebatıyla uyum sürecine devam etmesinin istendiği görülmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2014, 2015).

2014 yılı ilerleme raporu için burada ayrı kısım oluşturulmayacaktır. Zira 2014 yılının Temmuz ayında Ortaklık Anlaşmasının uygulanması için yeni bir gündem kabul

edilmiştir. Bu gelişmelerin Doğu Ortaklığı Anlaşmalarının incelendiği kısımda verilmesi daha doğru olacaktır.

Gürcistan İlerleme Raporlarının Genel Değerlendirmesi

Gürcistan ilerleme raporları değerlendirildiğinde AB'nin 5 temel normu etrafında hareket edildiği görülmektedir. Demokrasi; insan hakları ve temel özgürlükler; barış; özgürlük ile hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı kalarak Gürcistan'da değişim ve dönüşüm sürecinin başlatıldığı görülmektedir. Hatta Manners'ın ikincil normlar olarak tanımladığı, sosyal ilerleme, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetişim alanlarında Gürcistan'da birtakım düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Gürcistan eylem raporu aracılığıyla belirlenen öncelik alanlarında detaylı yasal düzenlemeler yapmıştır. Yargı alanında sürekli reform yapmaya teşvik edilmesi ve anayasa değişiklikleri yoluyla Gürcistan kurumları evrensel normlar etrafında şekillendirilmeye çalışılmıştır. Manners'ın bilgisel yayılma adını verdiği normatif araç, Gürcistan'ın eylem planlarında takip edilen değişikliklerde rahatlıkla gözlemlenmektedir.

Gürcistan'da özellikle Gül Devrimiyle iktidara gelen hükümetin Avrupa yanlısı politikalar izlemesi nedeniyle, eylem planlarının uygulanmasında oldukça hızlı bir yol kat etmiştir. Ülkenin hâlihazırda içerisinde bulunduğu değişim ortamı ile AB reformlarının paralellik göstermesi, Gürcistan'ın bu normları kabul etmesine meşru bir zemin hazırlamıştır. Bunun üzerine 2008 yılında Rusya ile yaşanan savaş eklendiğinde, Gürcistan için AB alternatifsiz bir uluslararası ortak olmuştur. Manners'ın AB ile uzun vadeli kurulacak ilişkilerde normların buluşacağı tezi bu noktada Gürcistan için doğrulanmış gibi görünmektedir.

Özellikle Anayasa yapım sürecinde Avrupa Konseyinin aktif dahli, AB değerlerinin Gürcistan kurumlarına süreçsel yayılma yoluyla taşındığı şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim 2012 yılında Gürcistan'da otoriterleşme eğilimi gösteren Birleşik Ulusal Hareket Partisinin seçimi kaybetmesi, ülkeye bu değerlerin önemli ölçüde yerleştiğini göstermiştir (Stronski & Vreeman, 2017).

Bir diğer yandan, sınır güvenliği çerçevesinde EUMM tarafından aktif katılım gösterilmiş olması ve karşılıklı bilgi paylaşımı hem bilgisel yayılmaya, hem de aktarıma bir örnektir. EUMM aracılığıyla bilgi paylaşımı yapılması ve iyi uygulamaların

değişiminin gerçekleştirilmesi bilgisel yayılmanın bir tezahürüdür. Diğer yandan AB EUMM aracılığıyla, AB delegasyonuna ek olarak bölgedeki fiziki varlığını güçlendirmiştir. Bu da aktarım olarak adlandırılan aracın bir tezahürü sayılabilir.

Raporda, Gürcistan'ın eylem planına bağlı kalarak hemen hemen her alanda ilerleme kaydettiği belirtilmektedir. Eylem planlarının amaç olarak belirlendiği düşünülürse ilerleme raporları da sonuçları göstermektedir. Tocci'nin ortaya koyduğu şekliyle, normatif güç politikasının önceden belirlenmiş sonuçları olması gerektiği koşulu, Gürcistan açısından büyük ölçüde sağlanmış görünmektedir. 2014 itibariyle Avrupa Sivil Toplum Forumu istatistiklerine göre, Gürcistan'ın AB'ye kurumları, uygulamaları ve yasalarıyla yakınlaşma sıralaması Doğu Ortakları arasında ikincidir (Lovitt, 2015).

3.1.2 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporları

AB ile Ermenistan arasındaki Eylem Planına dayalı olarak 2007-2015 yılları arasında 8 adet ilerleme raporu yayınlanmıştır. Ermenistan ilerleme raporları 8 ana başlık altında organize edilmiştir: Siyasi Diyalog ve Reformlar; Ekonomik ve Sosyal Reformlar; Ticaretle İlgili Konular, Piyasa ve Düzenleyici Reformlar; Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanlarında İşbirliği; Ulaştırma, Enerji, Çevre, Bilgi Toplumu, Araştırma ve Geliştirme; İnsanlar Arası Birebir İletişim; Eğitim ve Sağlık; Mali İşbirliği.

2007 AB-Ermenistan AKP İlerleme Raporu

Ermenistan'ın Eylem Planının oluşturulmasından hemen sonra hazırlanan bu rapor Ermenistan-AB ilişkilerine dair genel bir çerçeve çizilerek başlamaktadır. Bu genel çerçeve takip eden yıllarda hazırlanan raporlarda da tekrarlanmıştır. 2007 yılında ve 2008 Şubat'ında Ermenistan'da yapılan seçimlere değinerek başlayan rapor ülkenin o yıllarda içerisinde bulunduğu iç siyasi karışıklıklara dair bilgi vermekte ve bu tip karışıklıkların tekrarlanmaması için demokratikleşme, seçim yasalarının revize edilmesi, açık ve şeffaf uygulamaların teşvik edilmesi gibi noktaların altını çizmektedir ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008).

Siyasi Diyalog ve Reformlar başlığı altında, Eylem Planında yapılması önerilen birtakım değişikliklere dair ilerleme kaydedildiği gözlemlenmektedir. Bunlar arasında bazı

konular dikkat çekmektedir. İlk olarak Eylem Planında öncelik olarak belirlenen (**bkz. Tablo 2)** insan hakları ve temel özgürlükler alanında; AB tarafından daha önce önerildiği üzere Kamu Denetçiliği kurumu 2008 yılında tesis edilmiştir. Raporda, 2005'te yürürlüğe girmesi ertelenen anayasa değişikliklerinin yürürlüğe girdiğinden, kuvvetler ayrılığı ilkesinin tesis edilmesi hususunda ilerleme kaydedildiğinden söz edilmektedir. Siyasi çoğulculuk adına Avrupa Konseyine taslak metin sunulduğu, bu taslak metinle siyasi partilerin şeffaflığını sağlayacak birtakım düzenlemelere gidildiğinden bahsedilmektedir. Yargı alanında birtakım düzenlemelere gidildiği bu düzenlemelerinde yargının şeffaflığını artırmak amacıyla yapıldığı belirtilmektedir. Ülke içerisinde yolsuzlukların önlenebilmesi yapılan düzenlemeler ise Avrupa Konseyi tarafından yetersiz bulunmuştur ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008).

İnsan hakları ve temel özgürlükler alt başlığı altında ifade özgürlüğü hakkının garanti altına alınabilmesi adına uluslararası standartların tesis edilebilmesi için atılan adımlara yer verilmiştir ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008).

Ekonomik ve sosyal reformlar başlığı altında Ermenistan'ın eylem planına bağlı kalarak sosyal içermeyi amaçlayan politikalarında düzenlemeye gittiğini belirtmektedir. ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008)

Ticaretle İlgili Konular, Piyasa ve Düzenleyici Reformlar başlığı altında, Ermenistan'ın AB standartlarına uygun olarak malların dolaşımı hakkında teknik düzenlemeler yaptığından söz edilmektedir. ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008)

Ekonomik İş Birliği bölümünde ise AB'ye Eylem planı yürürlüğe girdiğinden beri, planda belirlenen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi adına 21 milyon Euro yardım yapıldığından bahsedilmektedir ('Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007', 2008).

2008 AB-Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2008 ilerleme raporuna bakıldığında Ermenistan'ın seçimler dolayısıyla yaşadığı iç karışıklıklar nedeniyle Eylem Planı çerçevesindeki düzenlemelerin yapılmasına pek ağırlık

vermediğinden bahsedildiği görülmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008: Progress Report Armenia, 2009). Ermenistan'da 2007 yılının sonunda parlamento ve 2008 yılı başlarında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmış, muhalif kesimler bu seçimlerin adil şartlar altında yapılmadığını beyan ederek sokak gösterilerine başlamışlardı (Tavernise, 2008). AB ilerleme raporu vesilesiyle bu gelişmeler değerlendirilmiş ve seçimlerin şeffaflık ilkelerine göre yapılması gerekliliğinin altı çizilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009, 2010).

İnsan hakları ve temel özgürlükler alt başlığı altında 2008 yılı içerisinde Ermenistan'da işkence vakalarıyla ilgili açılan davalarda Kamu Denetçiliği kurumunun başarılı bir şekilde çalışması nedeniyle bu kuruma AB tarafından yaklaşık 300 000 Euro ödül verildiği belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009, 2010).

Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Alanlarında İş Birliği başlığı altında ise AB'nin beklentilerine ve eylem planına uygun olarak Ermenistan'ın uluslararası standartlara ve AB kriterlerine paralel bir göç yasası çıkardığı belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008: Progress Report Armenia, 2009).

2009 AB-Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2009 İlerleme raporunda Ermenistan'ın seçimler dolayısıyla yaşadığı iç karışıklıkların hala durulmadığına, dolayısıyla seçim kanununda yapılacak değişikliklerin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Adalet, yargı bağımsızlığı, hukukun üstünlüğü konularında yeterli ilerlemenin kaydedilememiş olması ve bu konular üzerine daha fazla gidilmesi gereğinin de altı çizilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009, 2010). Ancak, Rapor genel olarak incelendiğinde Ermenistan'ın UNDP, IMF ya da PACE gibi uluslararası örgütlerle iş birliği yapmasının takdir edildiği anlaşılmaktadır.

Eylem Planına uygun olarak AB ile düzenli insan hakları diyaloğu tesis edildiğinden bahsedilmektedir. Bir diğer dikkat çeken gelişme, Ermenistan'ın 138 tane olan AB Dış ve Güvenlik Politikası deklarasyonlarından 108'ine katılım gösterdiğidir

(Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009, 2010). Bu alanda Ermenistan'ın aktif bir tutum benimsemiş olması AB tarafından takdirle karşılanmıştır.

Türkiye ile Ermenistan arasında 2010 yılında imzalanan protokolleri, Ermenistan daha sonra parlamentoda onaylamaktan vazgeçmesine rağmen olumlu bir şekilde değerlendiren rapor, Ermeni devlet başkanının protokollerin ruhuna bağlı olduklarını açıkladıklarından bahsetmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009, 2010).

AB'nin ilerleme raporuna ek olarak yayınladığı Mayıs 2010 tarihli kısa bildirisinde ise 2009 yılında başlatılan Doğu Ortaklığı girişimine atıf yapılmıştır. AB, Doğu Ortaklığı girişimi çerçevesinde ilerleyen yıllarda iş adamı, turist, öğrenci ve akademisyenlerin hareketliliklerinin artırılması konusunda adımlar atılmasının istendiği belirtilmiştir. Ermenistan'ın ilerlemesine ve gereken koşulları yerine getirmesine bağlı olarak Vize kolaylığı tanınması için gerekli düzenlemelerin yapılmak istendiği de ortaya konmuştur (MEMO/10/172, 2010).

2010 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2010 yılındaki ilerleme raporunda, Ermenistan'ı sarsan ekonomik kriz nedeniyle, Eylem planında belirlenen ekonomik reformlar, yoksulluğun azaltılması ve sosyal bütünleşme alanlarındaki ilerlemelerin oldukça kısıtlı olduğundan bahsedilmektedir. Eylem planınca taahhüt edilen işkence suçunun önlenmesi konusunda AB, Ermenistan'ın gösterdiği ilerlemeyi yeterli bulmamış ve daha ciddi bir ilerleme kaydedilmesinin beklendiğinden bahsetmiştir. 2010 itibariyle Doğu Ortaklığı girişimi çerçevesinde AB ve Ermenistan arasında yenilenmesi beklenen Ortaklık Anlaşmasının yenilenebilmesi için Ermenistan'ın eylem planınca belirlenen tüm alanlarda önemli ilerleme kaydetmesinin önemi vurgulanmıştır (Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia, 2011).

Ermenistan'ın 2010 yılında insan hakları ve temel özgürlükler başlığı altında gelişme gösterdiği kaydedilmektedir. İnsan Hakları Ulusal Eylem Planının hazırlanması, bu konudaki en dikkat çekici gelişmelerdendir. Buna ek olarak küçüklerin cinsel tacize ve istismara karşı korunması üzerine Avrupa Konseyi Konvansiyonunu imzaladığı da

görülmektedir. İfade özgürlüğü kapsamında yapılan düzenlemeler ise AB tarafından yeterli bulunmamıştır. 2008 seçimleri nedeniyle çıkan karışıklıklarda basın mensuplarına yönelik şiddet olayları, çoğulculuğun önündeki bir engel olarak nitelendirilmiştir. Ermenistan'ın Radyo ve Televizyonlar Kanunu olarak Haziran'da geçirdiği taslak da, AGİT ve Avrupa Komisyonu tarafından uluslararası standartların altında bulunmuştur. AB bu değerlendirmeleri de temel alarak Ermenistan'ı eleştirmektedir (Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia, 2011).

2010 ilerleme raporunda Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik AB tarafından fonlanan ve AGİT Minsk grubu ile iş birliği halinde yürütülen bir proje başlatıldığından bahsedilmektedir. Bu projenin desteklediği alanlar medya, kamu politikaları ve çatışmadan etkilenen gruplardır (Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia, 2011).

Ticaretle ilgili konular, Piyasa ve Düzenleyici Reformlar başlığı altında, Ermenistan ile AB'nin gelecekte yenileyeceği Ortaklık Anlaşmasıyla birlikte imzalanacak Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması hakkında, Ermenistan'ın eylem planlarında önerilen tavsiyeleri yerine getirmeye devam etmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Altyapı, kurumsal düzenlemeler, gıda güvenliğinde AB standartlarına ulaşılması ve telif hakları gibi konularda ilerleme sağlanması yeni anlaşma üzerinde müzakerelerin başlayabilmesi için ön koşul sayılmıştır (Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia, 2011).

Son olarak Yargı, Özgürlük ve Güvenlik Alanlarında İş Birliği başlığı altında AB ve Ermenistan'ın kurduğu alt komitenin ilk toplantısını yaptığından bahsedilmektedir. Bu komite AB ile Ermenistan arasındaki siyasi etkileşimi derinleştirecek bir gelişme olarak sayılmıştır (Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia, 2011).

2011 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2011 yılında yeni komşuluk politikasının uygulamaya geçmesi sebebiyle Ermenistan bu politikaya uygun değişiklikler yapmaya davet edilmiştir. 2013 yılında Ermenistan'da yeni başkanlık seçimleri yapılacaktır. Önceki seçimlerde yaşanan olayların

hala tam olarak araştırılmamış olması ve seçim kanununda uluslararası standartlarda bir iyileştirme yapılmamış olması nedeniyle, Ermenistan'dan en kısa sürede söz konusu değişiklikleri yapmasının beklendiği belirtilmektedir. Buna ek olarak Azerbaycan ile Madrid prensiplerine bağlı olarak Dağlık Karabağ sürecinin yürütülmesinin teşvik edildiğinden bahsedilmektedir. 2010 yılında hazırlanan İnsan Hakları Ulusal Eylem Planının hala tamamlanmamış olması ve dolayısıyla uygulamanın başlamamış olması eleştirilmiş, Ermenistan en kısa sürede bu konudaki çalışmaları tamamlamaya çağırılmıştır. Ermenistan'da Apostolik Kilisenin ulusal kilise olarak tanınması ve bu nedenle azınlıkların mensup olduğu dinlere ait herhangi bir düzenleme olmaması da eleştirilmiştir. Ermenistan'ın AGİT ve Venedik Komisyonu tarafından yapılan önerilere göre din ve vicdan özgürlüğü kapsamında bir hukuki düzenleme yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir. Yolsuzluklarla mücadele alanlarında yapılan düzenlemelerin güçlendirilmesi gerekliliği de eklenmiştir (ENP Progress Report 2011- Armenia, 2012).

AB yeni komşuluk politikası kapsamında Ermenistan'dan beklenen öncelikli alanlar haricinde, Ermenistan Eylem Planına uygun olarak rutin başlıklar da incelenmiştir. Siyasi Diyalog ve Reformlar başlığı altında seçim kanununda değişiklikler yapıldığı, 2008 yılındaki gösterilerde tutuklananlar hakkında da bir af çıkartıldığından bahsedilmektedir. Bu gelişmeler AB tarafından derin ve sürdürülebilir demokrasi alanında atılmış olumlu adımlar olarak değerlendirilmiştir (ENP Progress Report 2011- Armenia, 2012).

Son olarak vize kolaylığı ve geri kabul anlaşması için AB tarafından yönetmeliklerin Şubat 2012 itibariyle yürürlüğü konulduğundan bahsedilmektedir. 2010 ilerleme raporunda Ermenistan'dan bu konuda yapması istenen değişiklikler ise 2011 ilerleme raporunda göze çarpmamıştır. Ancak buna rağmen AB'nin Ermenistan'a vize kolaylığı getirdiği görülmektedir (ENP Progress Report 2011- Armenia, 2012).

2012 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2012 yılında hazırlanan ilerleme raporu Ermenistan'la 2013 yılında imzalanması beklenen yeni Ortaklık Anlaşması için yeni bir eylem planı olarak Ortaklık Gündeminin hazırlanması gerekliliğine dikkat çekmektedir. 2012 yılı ilerleme raporu bu nedenle Ermenistan'ın bugüne kadar yerine getirmediği eylem planı önceliklerini yerine getirmesi için Ermenistan'a bir çağrı yapmaktadır. 2013 seçimleri için seçim yasasındaki

değişikliklerin yapılması, Azerbaycan'la Madrid prensipleri çerçevesinde bir anlaşmaya varılması, barış inşa sürecine öncelik verilmesi, insan hakları ulusal eylem planının uygulanması, çoğulculuğun ve basının güvence altına alınması, ayrımcılık yasağı konusunda AB müktesebatı ile uyumlu bir hale gelinmesi, Metzamor Nükleer Enerji Santralinin kapatılması için gerekli düzenlemelerin yapılması gibi konulara dikkat çekilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia, 2013).

Siyasi Diyalog ve Reformlar başlığı altında en dikkat çeken kısım; AB'nin 2012 parlamento seçimleri için AGİT ile işbirliği halinde bir proje uygulaması ve seçim komisyonlarının teknik kapasitesinin artırılmasına destek vermesidir. Yargı reformları alanında Devlet Başkanı Sarkisyan'ın Hukuki ve Yasal Reformlar konulu stratejik programı imzaladığından ancak bu programın Avrupa Konseyi tarafından yetersiz bulunduğundan bahsedilmektedir. Temyiz mahkemelerinde yeterli düzeyde şeffaflık olmadığına yer verilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia, 2013).

Raporda AB, Ermenistan'ı sivil toplum alanında aktif diyaloğun sürdürülmesinin iki tarafın da yararına olduğu konusunda uyardığından ancak hükümetle eşgüdüm sağlanamadığından bahsedilmektedir. Buradan yola çıkılarak Ermenistan'da sivil toplumun zayıf kaldığına dikkat çekilmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia, 2013).

Diğer yandan AB'nin sivil toplum hakkındaki sapmalarına ters bir şekilde, AB eylül ayı itibariyle, Dağlık Karabağ sorununun barışçıl çözülebilmesi için sivil toplum, basın ve politika yapıcıları bir araya getiren bir program fonladığını ve bu program aracılığıyla taraflar arası diyaloğun geliştirilerek barış-inşa sürecine katkı sağlanmayı hedeflediğini belirtmektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia, 2013).

2013 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2013 yılı ilerleme raporuna bakıldığında Ermenistan'ın AB tarafından önerilen kadınlar ve erkekler için eşit haklar ve fırsatlar yasasını yürürlüğe soktuğu ancak bu yasanın şikâyet mekanizması içermemesi nedeniyle önemli bir eksikliği olduğundan

bahsedildiği görülmektedir. AB 2015 yılı için Ermenistan'dan daha önceki yıllarda istediği gibi seçim yasasını düzenlemesini, din ve vicdan özgürlüğü konusunda düzenlemeler yapmasını, yolsuzluğa karşı mücadele konusundaki reformlarına devam etmesini, Metzamor Nükleer Santrali konusunda bir yol haritası hazırlamasını ve Azerbaycan'la Madrid Prensiplerine bağlı olarak müzakere sürecini hızlandırmasını istemektedir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2013 and Recommendations for Action, 2014).

Siyasi diyalog başlığı altında daha önceki raporlarda eksikliğine dikkat çekildiği üzere, Venedik komisyonun da hazırlanmasına katkıda bulunduğu, anayasal reform paketinin Cumhurbaşkanı tarafından onaylandığından bahsedilmektedir. Basın özgürlüğü bağlamında çoğulculuk açısından herhangi bir ilerleme kaydedilmemiş olması eleştirilmiştir. Ermenistan'ın yolsuzlukla mücadele alanında da önemli bir ilerleme kaydetmediği belirtilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2013 and Recommendations for Action, 2014).

2013 ilerleme raporuna ek olarak AB tarafından hazırlanan kısa bildiride; Temmuz ayı itibariyle Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmasının tamamlanacağını ancak Ermenistan'ın Rusya öncülüğünde kurulan gümrük birliğine gireceğini resmen açıkladığı belirtilmiştir (ENP Country Progress Report 2013 – Armenia, 2014).

2014 AB – Ermenistan AKP İlerleme Raporu

2014 ilerleme raporu diğer raporlara nazaran daha kısa bir rapordur. Raporda Ermenistan'ın Ekim 2014 itibariyle Avrasya Ekonomik Birliğine üye olduğuna bu nedenle Ortaklık Anlaşması ve Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmasının imzalanamadığına değinilmiştir. Ancak AB ve Ermenistan karşılıklı siyasi ve ticari diyaloglarını sürdüreceği, Ermenistan'ın AEB kapsamındaki yeni yükümlülükleri çerçevesinde hareket edecekleri beyan edilmiştir (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and recommendations for actions, 2015).

Ermenistan'ın sürdürülebilir demokrasi ile temel haklar ve özgürlükler alanında sınırlı bir gelişim gösterdiğinden bahsedilmektedir. Adil yargılama, basın ve toplantı özgürlükleri gibi alanlarda büyük bir ilerleme sağlanamamıştır. İnsan Hakları Ulusal

Eylem Planı Mayıs ayında hükümet tarafından onaylanmış olmasına rağmen, BM Konvansiyonuna uygun olarak işkence yasağı, seçim özgürlükleri ve kadın hakları konularında iç hukukun zayıf kaldığına işaret etmektedir şeklinde değerlendirilmektedir. (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and recommendations for actions, 2015).

Ermenistan İlerleme Raporları Genel Değerlendirme

Ermenistan ilerleme raporları Manners'ın AB'nin 5 temel normu olarak değerlendirdiği demokrasi, insan hakları ve temel özgürlükler, barış, özgürlük ile hukukun üstünlüğü ilkelerinin etrafında şekillenmektedir. Ayrıca ikincil normlar olan sosyal ilerleme, ayrımcılıkla mücadele, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetişim düzeyinde de ilerleme kaydedilip kaydedilmediği değerlendirilmiştir.

2008 yılı için yayınlanan raporda Ermenistan Eylem Planında belirlenen öncelikli alanlarda önemli değişiklikler yapmaya ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. İlerleyen yıllarda yayınlanan raporların hemen hiçbirinde insan hakları ve temel özgürlükler alanında yeterli ilerleme sağlanmadığı, demokrasinin kuvvetlendirilmesi konusunda gerekli değişikliklerin yapılmadığı, yolsuzluklarla mücadele de beklenen ilerlemenin kaydedilmediği, yargının bağımsızlığının uluslararası standartlarda temin edilemediği, seçim güvenliği ve seçimle ilgili uygulamalarda zayıf kalındığı, ayrımcılık gibi konularda bir gelişim gösterilmediği de kaydedilmektedir. 2014 yılı sonunda Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu tarafından hazırlanan istatistiklere göre Ermenistan, yasal düzenlemeler, kurumlar ve uygulamalar bazında AB'ye yakınlaşma konusunda Moldova, Gürcistan ve Ukrayna'nın gerisinde kalmaktadır (Lovitt, 2015). Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'da AB normlarının bilgisel yayılmasının Gürcistan'a nazaran daha az etkili olduğu görülmektedir. Manners'ın, normatif gücün meşruiyetini diğer tarafın bu normları kabul etmesinden aldığı şeklindeki tanımlamasından yola çıkılacak olunduğunda, Ermenistan'ın söz konusu değişiklikleri yapma isteğinin olmadığı varsayılabilir. Nitekim Vilnius Zirvesinde Ermenistan'ın Ortaklık Anlaşmasını imzalamaması da buna bir örnek olarak gösterilebilir.

AB normatif gücünün Ermenistan'da dönüştürücü etkisinin sınırlı kalmasının ardında yatan en önemli neden ülkenin Rusya'ya olan bağımlılığıdır. AB etkisinin olası bir şekilde artması karşısında Rusya'nın, Dağlık Karabağ meselesi gibi meselelerde

Ermenistan'ın karşısında yer alması olasılığı vardır (Özdaşlı, 2016). Ülke ekonomisi Rusya'ya son derece bağımlıdır ve yine sınır güvenliği Rus askerleri tarafından sağlanmaktadır. Bu etkenler bir arada düşünüldüğünde Ermenistan'ın AB ile yakın ilişkiler kurma ve AB'nin kendi iç hukukuna nüfuz etmesi konusunda istekli olmayacağı tahmin edilebilir.

AB'nin Ermenistan'ın bu konudaki isteğini artırabilmek adına çeşitli teşvikler uyguladığı ilerleme raporlarında görülmektedir. Bunun bir örneği, eylem planı çerçevesinde kurulan Kamu Denetçiliği kurumuna 2008 olaylarının araştırılması sürecinde başarılı uygulamaları için ödül olarak 300.000 Euro vermesidir. Diğer yandan Ermenistan'ın eylem planına uygun şekilde ilerleme kaydetmemesine rağmen vize kolaylığı ve geri kabul anlaşmaları yapıldığı görülmektedir. Raporlar incelendiğinde, Ermenistan'ın istenen konularda önemli ilerleme kaydetmesi gerektiği vurgulanmasına rağmen, anlaşmalar imzalanmıştır. AB'nin güvenlik ihtiyacı nedeniyle Ermenistan'ın ilerleme sürecini dikkate almamış olması, normatif iddiasını zayıflatan bir durumdur.

3.2 Avrupa Komşuluk Aracı Çerçeve Belgeleri

Avrupa Komşuluk Aracı, AKP çerçevesinde kurulmuştur. Avrupa Komşuluk Aracı, AB'nin siyasi iş birliği, sürdürülebilir demokrasi, ekonomik entegrasyon ve ortaklığın geliştirilmesi gibi amaçlarla ortak ülkelere yönelik uyguladığı bir araçtır. Ortak ülkelerle hazırlanan Eylem Planları çerçevesindeki alanların uygulanması yönünde AB'nin destek alanlarının belirlenmesi ve mali destek sağlanması için kullanılmaktadır (EUROPEAID, 2014). 2014 yılı öncesinde Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı adı altında kullanılan bu araç 2014-2020 döneminde Avrupa Komşuluk Aracı haline dönüştürülmüştür (AB Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği Programları, 2015).

Avrupa Komşuluk Aracı belgelerine göre AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'da hangi alanlara odaklanarak, mali destek vermeyi planladığı rahatlıkla gözlemlenebilmektedir. Çalışmanın önceki kısmında incelenen ilerleme raporlarının ortaya koyduğu üzere AB, Gürcistan ve Ermenistan'da birtakım reformların yapılmasını ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin desteklenmesi ve demokrasinin gelişmesi gibi alanlarda uluslararası seviyeye ulaşılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçlara uygun olarak AB, eylem planlarında da belirtildiği gibi aktif destek sağlayacaktır. Avrupa

Komşuluk Aracı bu desteğin strateji belgesi olarak değerlendirilebilir. Bu şekilde AB'nin normatif gücünü uyguladığı alanların daha belirgin biçimde gözlemleneceği düşünülmektedir. AKA Tek Destek belgeleri incelenirken öncelikle her iki belge hakkında bilgi verilecek sonra değerlendirme yapılacaktır

3.2.1 2014 - 2017 Avrupa Komşuluk Aracı Gürcistan Tek Destek Çerçevesi

Gürcistan Avrupa Komşuluk Aracı çerçeve belgesi, Gürcistan'ın genel ekonomik ve siyasi durumunu özetleyerek başlamaktadır. IMF verilerine atıf yapılarak Gürcistan'ın düşük-orta gelirli bir ülke olduğu belirtilmektedir.

Gürcistan Avrupa Komşuluk Aracı çerçeve belgesinde AB tarafından müdahale edilecek alanlar, Gürcistan hükümeti, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler gibi Gürcistan reformlarına destek veren tüm kurum ve kuruluşların fikri alınarak kararlaştırılmıştır. Buna göre AB 2014-2017 dönemi için Gürcistan'da kamu yönetimi, tarım ve kırsal alanlarda kalkınma ve adalet sektörlerine destek verecektir. Raporlarda destek verilecek her sektör için amaçlar belirlenmiş, olası riskler ortaya konmuş ve beklenen sonuçlara dair öngörüler yapılmıştır (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014).

Kamu yönetimi alanında Gürcistan'a verilecek destekler için belirlenen hedefler bu alanda etkinliğin, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın artırılması çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kapsamda, sosyal hizmetlerin kapasitesinin artırılmasına; yolsuzluk ile mücadeleye; parlamentonun, Kamu Denetçiliği kurumunun, Anayasa Mahkemesinin ve Sayıştay'ın güçlendirilmesine ve güçler ayrılığının tesis edilmesine destek verileceği ortaya konmuştur.

Kamu yönetimi alanında verilecek destekler çerçevesinde elde edilmesi beklenen sonuçlardan bazıları incelendiğinde devletin yönetişim kapasitesinin artırılmasının hedeflendiği görülmektedir. Devlet kurumlarının kapasitelerinin artırılması, devlet kurumlarında sonuç odaklı idare, devlet hizmetlerinin ulaştırılması ve e-devlet gibi hizmetlerin hayata geçirilmesi gibi sonuçlar beklenmektedir. Ancak Gürcistan'ın Rusya ile savaş sonrasında yaşadığı jeopolitik sıkıntılar göz önüne alınmış ve bunun söz konusu alanlarda ilerleme kaydedilmesinin önünde engel teşkil etme kapasitesinden bahsedilmiştir.

AB delegasyonu ülkedeki bu gelişmeleri takip ettiği ve gerekli durumlarda insani, finansal, teknik ve diplomatik desteğin verilebileceği belirtilmektedir (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014).

Tarım ve Kırsal Kalkınma alanında Gürcistan'da elde edilmesi amaçlanan sonuçlar sürdürülebilir kalkınma ile yakından ilgilidir. Ülkenin tarım alanındaki faaliyetlerinin çevre ile uyumlu hale getirilmesi amaçlanmıştır. Kırsal kalkınmanın tesisi için, bölgedeki yaşam koşullarının AB standartlarına yükseltilmesi hedeflenmiştir (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014).

Adalet sektörüne yönelik olarak amaçlanan hedefler; ceza hukukunda insan haklarının korunmasına yönelik geliştirmeler yapılması, insan dışı muameleye karşı sıfır tolerans politikası uygulanması, medeni ve idari hukuk alanlarında uluslararası standartlara erişilmesi, adalet mekanizmasının kurumsal kapasitesinin artırılması ve dezavantajlı grupların adalete erişimlerinin artırılması gayretlerinin artırılmasıdır (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014). Bu hedeflerle insan hakları alanında ilerlemenin, hukuk sistemi içinde garanti altına alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak çerçeve raporda yetkili mercilerin söz konusu hedefleri gerçekleştirmek için siyasi irade göstermediği ve bunun amaçlanan sonuçlara ulaşılmasının önünde bir engel teşkil edebileceğinden bahsedilmektedir (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014).

3.2.2 2014 - 2017 Avrupa Komşuluk Aracı Ermenistan Tek Destek Çerçevesi

Avrupa Komşuluk Aracı Tek destek çerçevesi AB'nin Ermenistan ile gelecekte kuracağı iş birliği için amaçları ve öncelikleri belirleyen bir metin niteliği taşımaktadır.

Belgenin giriş kısmı, Ermenistan'ın mali, kurumsal, coğrafi genel bir değerlendirmesini içermektedir. Mali değerlendirmeler OECD'nin belirlediği kriterler göz önünde bulundurularak yapılmış, Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund-IMF*) verilerinden de yararlanılmıştır. Ermenistan'ın Gayrisafi Yurtiçi Hasılası'na (GSYH) göre düşük-orta ölçekli ülkeler arasında olduğu ve ülke vatandaşlarının yüzde 36'sının yoksulluk seviyesinde olduğu belirtilmiştir. Ermenistan'ın denize kıyısı olmayan coğrafyası ve sınırındaki iki komşusu olan Azerbaycan ve Türkiye sınırlarının kapılı

olmasının mevcut ekonomik durum üzerinde etkili olduğu değerlendirmesi yapılmıştır (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Ülkedeki siyasi durum açısından giriş bölümünde yapılan değerlendirmelerde Ermenistan'da 2013 yılında yapılan seçimlerin mevcut durumu yansıttığına değinilmiştir. Düşünce özgürlüğüne genel olarak saygı duyulduğundan bahsedilerek diğer yandan iktidar partisi ile devlet arasındaki sınırların giderek belirsizleştiği ifade edilmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Diğer siyasi konular paragrafında Ermenistan'da yapılması gereken iç reformlardan bahsedilmiş, hapishanelerin durumlarının iyileştirilmesi, işkencenin önlenmesi, kadın haklarının korunması gibi konuların üzerinde durulması gerektiği belirtilmiştir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununa dair ise AGİT sürecinde Ermenistan'ın daha istekli davranması gerektiği belirtilmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Belgenin giriş bölümünden sonraki kısımda, AB ve Ermenistan arasında daha yakın ilişkiler kurulacağı ve karşılıklı ticari çıkarların ön planda tutulmasının ilke olarak benimsediği belirtilmektedir. 2009'da kurulan Doğu Ortaklığı çerçevesinde Ermenistan'ın Doğu ortağı ülkelerden biri olduğu belirtilmiş, bu ortaklığın Ermenistan ile AB arasında yeni bir fırsat olduğu değerlendirmesi yapılmıştır. Ancak Ermenistan'ın Rusya güdümlü AEB'ye girme kararı alması nedeniyle söz konusu sürecin kesildiğine atıf yapılmıştır (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

AB, Ermenistan'da müdahale edilmesi gereken konu başlıklarını ülkedeki sivil toplum örgütlerinin, parlamentonun, uluslararası kurum ve kuruluşların, iktisadi örgütlerin ve AB üyesi ülkelerin önerilerine göre seçtiğini belirtmiştir. Seçilen alanlar, kamu sektörü, özel sektör ve yargıdır (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Özel sektörde AB'nin belirlediği eksiklik alanlarından biri, girişimciliğin ve rekabetin artırılabileceği bir ortam oluşturulmasını sağlamaktır. Bu sayede ülkedeki işsizlik ve eksik istihdamın önüne geçilebileceği düşünülmüştür. Belirlenen diğer alanlar ülkedeki yoksulluğun azaltılması ve engellenmesi ile iç pazar inşası gibi konulardan oluşmaktadır. Daha önce desteklenen alanlara verilen desteğin de devam ettirilmesi gerektiği ve sağlanan

ilerlemenin sürekli olmasına çabalanması gerektiği de belirtilmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

AB ayrıca enerji, ulaşım, su ve sermaye piyasaları konularında tamamlayıcı anlaşmalar yaparak, bu sektörlerdeki gelişmeleri de dolaylı yollardan destekleyeceğini belirtmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Kamu Yönetimi alanında belirlenen planlanan müdahale alanları, yönetim hizmetlerinin geliştirilmesi, toplumsal ekonominin yönetimi, yerel idareler ve yolsuzluğa karşı mücadele olarak belirlenmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

Adli konularda yapılacak reformlar bağımsız ve şeffaf bir adalet sistemi yaratılarak vatandaşlar üzerinde daha etkili bir sistem kurulmasını tasarlamıştır. Ceza İnfaz Hukukunun revize edilmesi sağlanarak, adil yargılama esaslarının uygulanması istenmiştir. 2012 yılında Ermenistan İnsan Haklarının korunması hakkında bir Strateji belgesi ve 2014 yılında bir eylem planı imzalamıştır. Fakat insan hakları gözlemcileri ve temsilcileri tarafından Ermenistan'ın söz konusu planı uygulamasının önünde zorluklar olduğu belirtilmiştir. Ermenistan, BM Şartının İşkence Yasağı ile ilgili olan kısımlarını tam olarak uygulamamakta ve kolluk güçlerinin işkence uyguladığına dair ciddi iddialar bulunduğuna yer verilmiştir (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014).

3.2.3 Avrupa Komşuluk Aracı Tek Destek Çerçevelerinin Karşılaştırılması

AB Tek Destek Çerçeve Belgeleri değerlendirildiğinde, Gürcistan ve Ermenistan'da demokrasi, hukukun üstünlüğü, sivil toplumun geliştirilmesi, adalet sistemlerinin güçlendirilmesi, insan haklarının kamu kesiminin her alanına yayılması, yerel idarelerin güçlendirilmesi gibi amaçlar benimsediği görülmektedir. Bunlar AB'nin normatif gücünü meşrulaştırdığı ilkelerle paraleldir.

2014 yılına kadar olan ilerleme raporlarında Ermenistan'da yapılan reformların hızının Gürcistan'a göre daha düşük olduğunu görülmektedir. 2014-2017 yılları arasında Ermenistan'da destek verilmesi planlanan sektörlere bakıldığında, aynı alanların reform gündeminde bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Ermenistan'da AB'nin normatif güç uygulamalarının yeterince etkili olmadığı varsayılabilir.

Gürcistan'ın 2014 yılına kadar olan ilerleme raporları ise pek çok alanda AB standartlarında ve uluslararası ilkeler çerçevesinde ilerleme sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla AB'nin normatif gücünün Ermenistan'a nazaran Gürcistan'da daha etkin olduğu varsayımı yapılabilir. Bu noktada Manners'ın değindiği gibi isteklilik ilkesinin varlığının etkili olduğunu söylemek mümkündür.

AB'nin Desteklediği Alanlar	**Gürcistan**	**Ermenistan**
Siyasi Diyalog ve Reformlar		
Yönetişim ve Demokrasi	**x**	**x**
Hukukun üstünlüğü (yargı reformu)	**x**	**x**
İnsan Hakları	**x**	**x**
Sivil Toplumla İşbirliği	**x**	**x**
Barış ve Güvenlik		
Çatışmaların Önlenmesi	**x**	
Adalet ve İçişleri		
Sınır Yönetimi	**x**	**x**
Göç ve Geri Kabul	**x**	**x**
Göçmenler ve Yerinden Edilenler	**x**	
Polis ve Adli İş Birliği		**x**
Ekonomik ve Sosyal Reformlar		
Makroekonomik Reformlar	**x**	**x**
İstihdam, Yoksullukla Mücadele ve Sosyal politikalar	**x**	**x**
Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık	**x**	**x**
Su ve Sanitasyon		**x**
Kırsal Kalkınma	**x**	**x**
Bölgesel İş Birliği	**x**	**x**
Ticaretle İlgili Konular, Piyasa ve Düzenleyici Reformlar		
Girişimcilik Politikası/özel sektör		**x**
Kamu finansal yönetimi ve satın alma	**x**	**x**
Teknik standartlar ve düzenlemeler	**x**	**x**
Sektör destekleri		
Ulaştırma		**x**
Enerji		**x**
Çevre ve İklim Değişikliği	**x**	**x**
İnsanlar Arası Birebir İletişim (People to People Contact)		
Eğitim		**x**

Tablo 4 AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'da Desteklediği Alanların Karşılaştırması (Single Support for Georgia 2014-2017, 2014), (Single Support for Armenia 2014-2017, 2014)

AB pek çok alanda iki ülkeye de destek sağlamaktadır. AKA belgelerinin ek kısmında AB'nin Gürcistan ve Ermenistan'da 2014-2017 yılları arasında hangi alanları aktif olarak destekleyeceğini gösteren tablolara yer verilmiştir. Bu tablolardan yola çıkılarak hazırlanan Tablo 4, Ermenistan'da desteklenen alan sayısının Gürcistan'dan fazla olduğuna işaret etmektedir. Bunun temel nedeninin Gürcistan'ın kaydettiği ilerlemeler olduğu, Ermenistan'ın ise Gürcistan'ın sağladığı ilerlemeyi gösterememiş olduğu varsayılabilir. Bir başka açıdan bakıldığında AB, Ermenistan'da beklediği reformların gerçekleştirilebilmesi için çok daha aktif destek sağlamaktır. AB tarafından mali destek araçlarıyla Ermenistan'ın öncelik alanlarında reform yapılacağını varsaydığı düşünülebilir.

Bir diğer dikkat çeken nokta AB'nin çatışmaların önlenmesi başlığı altında Gürcistan'a destek verirken, Ermenistan'a bu konuda herhangi bir destek vermemesidir. Gürcistan tek destek çerçeve metninde AB delegasyonu aracılığıyla Gürcistan'a insani, mali, teknik ve diplomatik desteğin verilebileceği belirtilmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Manners'a göre insani ve teknik yardımlar aktarım araçlarıdır. Metinde de görüldüğü üzere AB delegasyon aracılığıyla aktarım aracını kullanmayı teklif etmektedir.

Bu durumun tersine AB, Dağlık Karabağ sorunuyla alakalı delegasyon ya da başka bir kurum aracılığıyla herhangi bir destek vermemektedir. AB Dağlık Karabağ sorununda müzakereci taraflardan biri değildir ancak bölgenin en önemli istikrarsızlık sebeplerinden biri olan Dağlık Karabağ konusunda AB'nin herhangi bir destek vermemesi, normatif gücün dayandırıldığı temellerden olan ve eylem raporlarının hedef noktalarından biri olan sürdürülebilir barış ortamının tesisi ile ters düşmektedir.

4. DOĞU ORTAKLIĞI ANLAŞMALARI

2009 yılında başlatılan Doğu Ortaklığı girişimi, AB'nin doğu komşuları olan ülkelere yönelik politikalarında yeni bir çerçeveye ihtiyaç doğurmuştur. 1999 Ortaklık ve İş Birliği Anlaşmaları AB'nin yeni komşuluk anlayışı hedeflerini karşılamamıştır. Bu nedenle Doğu Ortaklığı girişimi yeni anlaşmaların imzalanması gerekliliğini ortaya çıkartmıştır.

Doğu Ortaklığı Anlaşmaları geliştirilmiş siyasi ortaklık, arttırılmış siyasi diyalog ve adalet ile güvenlik alanlarında iş birliğinin derinleştirilmesini öngörecek şekilde tasarlanmıştır. Ortak ülkeleri AB'yle yakınlaştırmak için, daha önceki OİA'lar ve eylem planlarıyla yürütülen yasal düzenlemeler ve reformları, yeni bir çerçeveye almayı amaçlamaktadırlar (Eastern Partnership, 2017). Bu yeni çerçevede her bir ülkenin kendi özelinde, siyasi iş birliğini içeren Ortaklık Anlaşmaları ile ekonomik iş birliğine dayalı Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalanacaktır (Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit , 2009).

Doğu Ortaklığı girişimi kapsamında yeni anlaşmanın imzalanması için Gürcistan en istekli ülkelerden biri olmuştur. Özellikle 2008 Rus-Gürcü Savaşının ardından, Avrupa ile yakınlaşma sürecine hız veren Gürcistan, içinde bulunduğu jeopolitik dezavantajı AB ile yakınlık kurarak dengelemek istemiştir (Fix, 2014). 2009 yılında Doğu Ortaklığı girişimi başladığında, Avrupa ile daha ileri boyutta iş birliği imkânı yaratılabileceği düşüncesiyle girişime destek verilmiştir. Bu şekilde akademisyenler ve siyasetçilerin eski OİA'nın ve Eylem Planının Gürcistan'a bir gelecek vaadinde bulunulmadığı şeklindeki düşünceleri, Doğu Ortaklığı ile yerini olumlu beklentilere bırakmıştır (Bolkvadze & Lebanidze, 2016).

Nitekim 27 Temmuz 2014 tarihinde Gürcistan ile AB arasında yeni Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır. Ancak Anlaşma sebebiyle, Rusya tarafından Gürcistan üzerine herhangi bir baskı uygulanıp uygulanmayacağı tartışma konusu olmuştur. Ukrayna örneğinde olduğu gibi olmasa da, Rusya'nın Gürcistan'a herhangi bir yaptırımı olup olmayacağı merak edilmiştir (Fix, 2014). Ancak Rusya, Gürcistan'ın AB ile yakınlaşmasına her ne kadar sıcak bakmasa da, NATO üyesi olması kadar sert karşılamamaktadır (Fix, 2014).

Rusya konusunda önemli bir engelle karşılaşmayan Gürcistan'ın yeni Ortaklık Anlaşması ve ticaret anlaşması 2016 itibariyle tüm AB üyesi ülkelerin parlamentolarındaki kabul oylamalarının ardından yürürlüğe girmiştir (Agenda, 2016).

Ermenistan ise Rusya'ya bağımlılığı nedeniyle AB ile yeni bir Ortaklık Anlaşmasını imzalamaya Gürcistan kadar istekli olmamıştır. 2013 yılındaki Vilnius Doğu Ortaklığı Zirvesinde o dönemki Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan, Ermenistan'ın Rusya güdümlü Avrasya Ekonomik Birliğine gireceğini ilan etmiştir. Bu durum neticesinde AB–Ermenistan ilişkileri bir durgunluk dönemine girmiştir. Ancak, 2014 yılında Ermenistan AEB'ye üye olup Rusya'nın bu konudaki endişeleri giderildiğinde, AB ve Ermenistan ilişkilerinde tekrar canlanma görülmüştür. AB, Ermenistan'ın yeni parametrelerine ve yükümlülüklerine uygun olarak yeni bir çerçeve anlaşma hazırlanmasının planlandığını açıklamıştır (Kostanyan & Giragosian, 2017). Nitekim 24 Kasım 2017 tarihinde Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması (KGOA) adı altında Doğu Ortaklığı anlaşmasını imzalamıştır (Avrupa Birliği Dış ilişkiler Servisi, 2017).

Ermeni akademisyenler ve medya kuruluşları Ermenistan'ın imzaladığı bu anlaşmanın Gürcistan, Moldova ve Ukrayna örneklerine göre daha gerçekçi olduğunu iddia etmektedirler (Terzyan, 2019). Ermenistan ile yapılan anlaşma, Ermenistan'ın pek çok konudaki ısrarlı tutumu sayesinde bölgenin ve Ermenistan'ın gerçekliklerine uygun olarak tasarlanmıştır (Kostanyan & Giragosian, 2017). Hatta AB Yüksek Temsilcisi Mogherini de bu anlaşmanın türünün ilk örneği olarak karma bir nitelik taşıdığını beyan etmiştir (Terzyan, 2019).

Gürcistan ve Ermenistan'ın Doğu Ortaklığı anlaşmalarını imzalamalarına giden süreç bu şekilde gelişmiştir. Hâlihazırda iki ülke de AB ile Doğu Ortaklığı kapsamında anlaşmalar imzalamış konumdadırlar. Ancak Ermenistan'la imzalanan, AB ülkelerinin tamamı tarafından imzalanmaması nedeniyle geçici yürürlüktedir. Çalışmanın bu kısmında imzalanan anlaşmaların metinleri incelenecek ve normatif güç yaklaşımı perspektifinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anlaşma metinleri oldukça karmaşık yapıya sahiptir. Gürcistan'ın Ortaklık Anlaşması, Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşması ve ekleriyle birlikte oldukça uzun bir metindir. Ermenistan'ın Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması ise Gürcistan'ın

anlaşmasına kıyasla daha kısa bir metindir. Ancak karma bir anlaşma olması nedeniyle, normalde Derin ve Kapsamlı Ticaret Anlaşmasının içerdiği hükümleri de içermektedir. Bu nedenle anlaşmalar incelenirken, anlaşma içerisinde yer alan maddelerden normatif güç ile ilişkisi olduğu düşünülen kısımlara odaklanılacaktır.

4.1 2015 AB-Gürcistan Doğu Ortaklığı Anlaşması (Ortaklık Anlaşması)

AB-Gürcistan Ortaklık Anlaşması, dibace kısmı ve 8 ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar şu şekilde sıralanmaktadır: Genel İlkeler; Siyasi Diyalog ve Reform, Dış ve Güvenlik Politikası Alanında İş Birliği; Özgürlük, Güvenlik ve Adalet; Ticaret ve Ticaretle İlgili Meseleler; Ekonomik İşbirliği, Diğer İşbirliği Politikaları; Mali Yardım ile Dolandırıcılıkla Mücadele ve Kontrol Hükümleri ve Kurumsal, Genel ve Son Hükümler (L 261, 2014).

Anlaşmanın dibace kısmına bakıldığında; taraflar arası ortak değerler ve geçmişte kurulan güçlü bağlar dikkate alınarak Gürcistan'ın Avrupa hedefinin ve seçiminin tanındığı görülmektedir. Buna göre AB, Gürcistan'ın ekonomik entegrasyonu ve bundan tüm vatandaşlarının yararlanabilmesine bağlılık gösterecektir. Bu kapsamda Komşuluk Politikası ve Doğu Ortaklığı aracılığıyla Gürcistan'daki ekonomik reformların destekleneceği belirtilmiştir (L 261, 2014).

Taraflar demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Demokrasi ve pazar ekonomisinin AB politikalarına, programlarına ve kurumlarına uygun şekilde düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır. Gürcistan'ın siyasi, sosyoekonomik ve kurumsal yapılarının gelişimine katkı sağlama amacıyla sivil toplum, iyi yönetişim gibi alanlara geniş çaplı destekler verilmesinin istendiği vurgulanmıştır (L 261, 2014).

Taraflar uluslararası barış ve güvenliğin sağlanabilmesi için birlikte çalışma iradelerini ortaya koymuşlardır. Bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine her iki tarafın da tam destekleri olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya çatışması sonucu ihlal edilen toprak bütünlüğünün yeniden tesis edilebilmesinin önemi vurgulanmıştır. 12 Ağustos 2008 tarihinde imzalanan 6-Nokta Anlaşmasının uygulanmasının son derece önemli olduğunun altı çizilmiştir (L 261, 2014).

Taraflar enerji güvenliğinden, sınır güvenliğine, iklim değişikliklerine ve sağlık sektörüne kadar pek çok alanda iş birliği yapacaklarını belirtmişlerdir. AB tüm alanlarda yapılacak reformalar için Gürcistan'a, sahip olduğu bütün araçları kullanarak destek sağlayacağını bildirmiştir (L 261, 2014).

Anlaşmaların dibace kısımları anlaşmanın ruhunun ortaya konulması açısından özel önem taşımaktadırlar. Bu anlaşmanın dibace kısmı değerlendirildiğinde, en genel olarak göze çarpan Gürcistan'ın Avrupalılaşması için AB'nin bir normatif *puissance* olarak etkin olacağı olabilir. AB'nin, Gürcistan'da pek çok alanda evrensel ilkelerin yerleştirilmesini desteklediği görülmektedir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlükler AB'nin birincil normlarıdır. Bu şekilde anlaşmanın ruhu AB ile Gürcistan arasındaki ikili çıkarlar zemininden, uluslararası değerler zeminine çıkartılmaktadır. Anlaşma kapsamında atılacak bütün adımların meşruiyeti de uluslararası prensiplere dayanacaktır. Manner'ın (2002) belirttiği gibi normatif güç meşruiyetini evrensel değerlere dayanmasından almaktadır.

Bir diğer yandan "Gürcistan'ın Avrupa seçiminin" değerlendirilmeye alınması da AB'nin Gürcistan'da normatif güç uygulamasına zimmi anlamda izin verildiği şeklinde yorumlanabilir. Bu temelde AB'nin tüm alanlarda bütün araçları kullanarak Gürcistan'a destek verecek olması, normatif araçlarını kullanarak Gürcistan'ın Avrupalılaşmasını destekleyeceği şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim Avrupa'nın kendi güvenliğini sağlayabilmesi ve Gürcistan ile ekonomik ilişkilerini geliştirebilmesi için Gürcistan'ın Avrupalılaşması gerekmektedir (Bolkvadze & Lebanidze, 2016, s. 83). İyi yönetişim, sivil toplumun güçlendirilmesi gibi araçlar ise bu amaçla kullanılabilecek normatif güç araçlarından yalnızca bir kaçıdır.

Dibace kısmıyla ilgili göze parçan son nokta, AB'nin Güney Osetya ve Abhazya sorunlarında Gürcistan'a verdiği desteği devam ettireceğini beyan etmesidir. Buradan Abhazya ve Güney Osetya, AB'nin sürdürülebilir barış sağlama hedefinin bir parçası olduğu değerlendirmesi yapılabilir. Manners (2006) AB'nin normatif uygulamalarının bir sebebinin de güvenlikleştirme ihtiyacı olduğu saptamasını yapmaktadır. Bu nedenle AB, kendi sınırlarına ve güvenliğine tehdit olarak gördüğü meselede Gürcistan'a destek vermektedir.

Gürcistan ile yapılan ortaklık anlaşmasının dibace bölümünün ardından gelen madde 1'de anlaşmanın hedefleri ortaya konmuştur (L 261, 2014). Genel olarak dibace bölümünde belirtilen hususlar bu bölümde tekrarlanmaktadır. Ortak değerlere bir kez daha vurgu yapılmış olması anlaşma için bunun bir zorunluluk teşkil ettiği şeklinde yorumlanabilir (Emerson & Kovziridze, 2016, s. 8).

Anlaşmanın bu çalışma açısından en önemli kısmı birinci başlık olan, Siyasi Diyalog ve Reform, Dış ve Güvenlik Politikası Alanında İş Birliği bölümü altında yer alan maddelerdir.

Anlaşmanın 3. maddesi Siyasi Diyaloğun Amaçları başlığını taşımaktadır. Taraflar, karşılıklı çıkarlarını göz önünde bulundurarak demokratik reformlar da dâhil olmak üzere siyasi diyaloglarını güçlendireceklerdir.

Madde 3:
• Siyasi iş birliğinin derinleştirilmesi ile siyasi ve güvenlik politikalarının yakınlaştırılması
• Toprak bütünlüğü, uluslararası tanınan sınırların ihlal edilmemesi, egemenlik ve bağımsızlık ilkelerinin desteklenmesi
• Çatışmaların barışçıl çözümünün desteklenmesi
• Uluslararası güvenlik ve kriz yönetimi konularında taraflar arası işbirliği ve diyaloğun arttırılması
• Kitle imha silahlarının yaygınlaştırılması ve dağıtımıyla mücadele konusunda işbirliğinin arttırılması
• Avrupa kıtasında barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması için sonuç odaklı ve işlevsel ortak çözümler getirilmesi
• Demokratik ilkelere saygının güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişim, insan hakları ve temel özgürlükler ilkelerine sadakatin sağlamlaştırılması
• Bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi için birlikte çalışma

Tablo 5 AB Gürcistan Ortaklık Anlaşmasına göre siyasi diyaloğun amaçları (L 261, 2014)

Siyasi diyalog başlığında pek çok maddede, 3. madde vurgulanan toprak bütünlüğü, uluslararası tanınırlığı olan sınırların ihlal edilmemesi, egemenlik, bağımsızlık gibi uluslararası ilkelerine destek verildiği görülmektedir. Paralel olarak çatışmaların barışçıl çözümü de desteklenmektedir. Madde 3'te taraflar uluslararası güvenlik ve krizlerin çözümü adına iş birliklerini geliştirmeyi amaçladıklarını beyan etmişlerdir. Güvenlik ve savunma alanlarında karşılıklı diyalog ve iş birliği güçlendirilecektir. Anlaşmanın Dış ve Güvenlik Politikası başlığını taşıyan 5. maddesi ile Çatışmaların Barışçıl Çözümü başlıklı 9. maddesi de aynı konulara vurgu yapmaktadır. 9. madde çatışmaların çözümü sonrasında sürdürülebilir barışın tesisi için ortak iyileştirme ve uzlaştırma çalışmaları yürütülebileceğini belirtmektedir (L 261, 2014).

Bu maddeler Gürcistan'ın AB ile iş birliğinde Güney Osetya ve Abhazya sorununun öneminin altını çizmektedir. Gürcistan'ın Rusya tehdidinden bağımsız bir dış politika izleyebilmesi ve ilerleyen maddelerde yükümleneceği çeşitli alanlardaki reformları yapabilmesi için Osetya ve Abhazya sorunlarının çözümünün elzem olarak değerlendirildiği görülmektedir (Emerson & Kovziridze, 2016). Bir diğer yandan yukarıda bahsedildiği gibi AB'nin kendi güvenlikleştirme ihtiyacı ve sürdürülebilir barış ortamını tehdit ettiği için soruna özel önem verildiği çıkarımı yapılabilir. Zira çatışmanın çözümü sonrasında AB uzlaştırma ve iyileşme sürecinde aktif rol oynamayı teklif etmektedir. Normatif araçların kullanılması açısından uygun bir zemin olarak görülebilir.

İkinci maddede anlaşmanın zorunlu hükümleri olarak sayılan, 3. madde ve anlaşmanın dibace bölümünde de yer verilen, demokrasi, hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve temel özgürlükler gibi ilkeler Anlaşmanın zorunlu ilkeleri olarak tanımlanmıştır. Dolasıyla bu ilkelerin ciddi olarak ihlal edilmesi, anlaşmanın ruhuna ve lafzına zarar verecektir (Emerson & Kovziridze, 2016). Nitekim son hükümler kısmında bu ilkelerin ciddi ihlaline dair emarelere rastlanırsa anlaşmanın askıya alınması söz konusu edilmektedir (L 261, 2014). Bu ilkelerin metnin temeline oturtulması, anlaşmanın meşruiyetini de dışsallaştırmakta, dolayısıyla normatif güç yaklaşımıyla paralel bir zemine oturmaktadır.

Anlaşmanın iç reformlar başlıklı 4. Maddesi, tarafların hukukun üstünlüğü ve demokrasi ilkelerini garanti altına alma hedefi ile yakın ilişkili olarak yargısal ve yasal reformlar yapılması için iş birliği yapacaklarını belirtmektedir. Yolsuzluklarla etkin

mücadele konusunda BM'nin ilgili konvansiyonlarına göre hareket edileceği belirtilmektedir (L 261, 2014). Yargı reformları, yolsuzluklarla mücadele gibi konular AB'nin ortak ülkelerinde düzenleme yapılması için en çok üstünde durduğu konulardır. Daha önceki bölümlerde anlatıldığı gibi OİA ve Eylem Planı da bu konulara özel önem atfetmiştir. Gürcistan bu çerçevede reformlar yapmış, ilerleme raporlarında bu reformlar AB tarafından takip edilmiştir.

Siyasi diyalog başlıklı kısımda, belirlenen diğer alanlar, kitle imha silahlarının yok edilmesi, hafif silahların ve konvansiyonel silahların ihracatlarının kontrol edilmesi ve terörle mücadeledir (L 261, 2014). Bu başlıklar BM çerçevesinde uluslararası olarak da kabul edilmiş sözleşmelere dayanmaktadır. AB'nin Ortaklık Anlaşmasında bu sözleşmelere referans vererek düzenlemeler yapılmasını istemektedir.

Anlaşma 3. Bölüm başlığı olan Özgürlük, Güvenlik ve Adalet başlığı altında, hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve temel özgürlüklere saygı ilkelerinin önemine tekrar dikkat çekmektedir. Bu başlık altında anılan bütün alanlarda bu ilkelerin temel olarak alınacağı belirtilmiştir. Vize serbestisini içeren insanların hareketliliği ve geri kabul, sınır güvenliği ve göç alanlarında iş birliği, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele gibi konular; bu anlaşma çerçevesinde ve söz konusu ilkelere uygun şekilde AB ile işbirliği yapılarak yürütülecektir (L 261, 2014).

Anlaşmanın önemli bir kısmını ticari konuların ele alındığı 4. başlık ve ekonomik iş birliğinin konu alındığı 5. başlık oluşturmaktadır. Bu başlıklar altında, AB ile Gürcistan uygulamalarının uyumlanması için oldukça detaylı düzenlemeler yapılmıştır. Gürcistan kurumlarının işleyişi ve karşılıklı ticaret meselelerinde AB standartlarına erişilmesi burada düzenlenmiştir. Şeffaflık, bilgi değişimi gibi araçlar ve iyi yönetişim gibi ikincil normlar bu başlıklar altında sıkça anılmaktadır. Gürcistan'ın serbest pazar ekonomisine dâhil olabilmesi için yapılması gereken finansal düzenlemeler olduğundan bahsedilmiştir. Bu amaçla iyi uygulamaların paylaşımı yapılacak, idari kapasitenin artırılabilmesi için çalışanlara yönelik değişim programları uygulanacaktır (L 261, 2014).

AB'nin Gürcistan'la ticaretinin en önemli kalemlerinden ikisi tarım ve balıkçılık ürünleridir (European Union, Trade in goods with Georgia, 2019). Anlaşma çerçevesinde Gürcistan'ın tarım sektöründe iyileşme sağlayacak birtakım düzenlemeler yapılacak, bu

düzenlemeler AB ile Gürcistan arasındaki düzenli toplantıların konusu olarak takip edilecektir (L 261, 2014).

Bu başlık altında yer alan önemli konulardan bir tanesi de eğitim ve gençlik konusudur (L 261, 2014). AB ile siyasi diyaloğun bir parçası olarak sayılan bu konuda, AB gençlerin değişim programları aracılığıyla AB programlarına katılmasını, böylece kültürler arası diyalog geliştirilerek Avrupa değerlerinin Gürcistan'da yerleştirilmesini hedeflemektedir.

Ticari konular altında düzenlenen Gürcistan'ın AB ajansları ve programlarında yer alması konusu da bir başa dikkat çeken noktadır. Taraflar, Gürcistan'ın, üye olmasında sakınca olmayan bütün AB kurumlarına katılabileceğini, bu konunun düzenli toplantılarda tartışılacağını belirtmişlerdir (L 261, 2014). Bu şekilde Gürcistan'ın AB kurumlarıyla birebir bilgi paylaşımının artırılacağı varsayılabilir.

Son olarak Anlaşmanın kurduğu mekanizmalara değinmek yerinde olacaktır. Bu anlaşma aracılığıyla Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Parlamento düzeyinde Ortaklık Komitesi ve Sivil Toplum Forumu olmak üzere 4 mekanizma öngörmektedir. Ortaklık Konseyinin kararları bağlayıcıdır. Ortaklık Komitesinin kararları bağlayıcı olabileceği gibi, bu yetkisi Ortaklık Konseyine devredebilir. Parlamento düzeyinde Ortaklık Meclisi Sivil Toplum platformu ise Ortaklık Konseyini gerekli gördüğü konularda bilgilendirebilir ve tavsiyeler verebilir (L 261, 2014). Özellikle Ortaklık Konseyi aracılığıyla bağlayıcı kararlar alınabiliyor olması, AB'nin anlaşmanın işleyişini garanti altına almak amacıyla normatif başka düzenlemeler yapabilecek olduğunun bir göstergesi olabilir.

Gürcistan Ortaklık Anlaşması genel olarak incelendiğinde etraflıca hazırlanmış bir anlaşma olduğu göze çarpmaktadır. AB'nin daha önceki anlaşmalarda düzenlenmesini istediği pek çok konunun, bu anlaşmayla uygulama alanları bazında sağlamlaştırılmaya çalışıldığı görülmektedir. AB, eğitimden ticarete, yargıya, bölgesel güvenliğe kadar pek çok alanda Gürcistan'da yasal düzenlemeler yapılmasını beklemektedir. Hepsinin temelinde AB'nin birincil normları bulunmaktadır. Siyasi diyalog gibi ikili diyalog mekanizmaları da anlaşmanın hükümlerine uygun olarak Gürcistan'ın beklenen reformları yapıp yapmadığını gözlemleyecektir.

Anlaşmanın yürürlüğe girmesini takiben AB, uygulama raporları aracılığıyla anlaşmanın uygulanması sürecini izlemektedir. Anlaşmanın etkilerini anlayabilmek ve normatif güç yaklaşımında belirtildiği gibi öngörülen sonuçların alınıp alınmadığını incelemek açısından uygulama raporlarına kısa bir şekilde değinmek yerinde olacaktır.

2016 Gürcistan Ortaklık Anlaşması Uygulama Raporu

2016 Uygulama raporu, AB'nin yeni komşuluk hedeflerine göre Gürcistan'ı bölgedeki istikrarlı ve demokratik komşusu olarak değerlendirdiği görülmektedir. Gürcistan'ın çok sayıda reform yaptığı ve AB'nin bunun için geniş destek verdiğinden bahsedilmektedir. Yapılan reformların yargının bağımsızlığını güçlendirecek ve azınlık haklarını garanti altına alacak reformlar olduğundan bahsedilmektedir. AB'nin bu değerlendirmesinden Gürcistan'da bugüne kadar uygulanan normatif düzenlemelerin başarılı ilerlediği çıkarımı yapılabilir. Ayrıca Gürcistan'ın egemenliği ve toprak bütünlüğünün desteklendiğine de değinilmektedir. AB'nin, EUMM aracılığıyla barış ve istikrarın sağlanması için aktif destek vermeye devam ettiği söylenmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2016). AB'nin fiziki yayılma aracı olarak değerlendirilebilecek EUMM'nin, AB güvenlikleştirmesi için çalışmalarına devam ettiği görülmektedir.

Siyasi Diyalog başlığı altında daha önce anlaşma çerçevesinde belirlenen konularda geniş değerlendirmeler yapılmıştır. 2015 yılında, demokrasi açısından önemli bir gelişme olarak, Gürcistan seçim kanununun yenilendiğine yer verilmiştir. Ancak haberleşme özgürlüğü hakkında yasal bir düzenleme yapılmamış olmasına dikkat çekilmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

Yargı alanında yeni kanun paketinin hazırlandığını ancak yargı üyelerini seçme ve mahkemelerin idaresi konularında yeterince şeffaflık olmadığı iddiaları değerlendirilmiştir. Bu konuda daha fazla düzenleme yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

Kamu yönetimi alanında Gürcistan'ın yaptığı reformların, AB ilkeleriyle paralel ilerlediğinden bahsedilmektedir. AB'nin Gürcistan'a yeni reformlar yapması için 30

milyon Euro verdiği belirtilmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

Raporda, 2016-2017 yılları arasında uygulanmak üzere kabul edilen İnsan Hakları Eylem Planının azınlık hakları, cinsiyet eşitsizlikleri konusunda önemli bir adım olduğuna yer verilmektedir. Ancak bu kapsamda Gürcistan'ın kadına yönelik ve aile içi şiddetin önlenmesine dair İstanbul Sözleşmesine imza atmaması eleştirilmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

Dış ve Güvenlik Politika alanında terörle mücadele kapsamında yeni ceza kanununun, çatışma bölgelerindeki yasadışı faaliyetlerin engellenmesi için uluslararası anlaşmalara uygun olarak düzenlendiği belirtilmiştir. Ayrıca Gürcistan'ın sınır yönetiminin AB'nin iyi uygulamalarıyla paralel ilerlediğinden bahsedilmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

Son olarak Gürcistan'ın Serbest Ticaret anlaşmasının getirdiği yükümlülükleri yerine getirdiği, eğitim alanında reformlar yaptığından takdirle bahsedilmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2016).

2016 yılındaki raporda Gürcistan'ın özellikle siyasi diyalog kapsamındaki yasal düzenlemelerinin AB ile uyumlu gittiği görülmektedir. Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformunu hazırladığı yıllık indekse göre, Gürcistan'ın siyasi diyalog alanında AB ile bağlantı oranı %66 olup, Moldova'nın ardından 2. sırada yer almaktadır. Sürdürülebilir demokrasi alanında AB'ye yakınlaşma oranı %71 olmasına rağmen, sürdürülebilir kalkınma ve enerji politikaları nedeniyle genel ortalamada Ukrayna, Moldova ve Ermenistan'ın arkasından %67 ile 4. sırada gelmektedir (Eastern Partnership Index 2015-2016, 2017). Bu veriler de dikkate alındığında Gürcistan'ın AB ile siyasi diyalog hedeflerinin 2015-2016 yılları arasında yüksek oranda karşılandığı, Avrupalılaşma oranının da yüksek seyrettiği görülmektedir. Avrupalılaşma, AB'nin normatif güç uygulamalarından beklenen çıktılardan bir tanesidir. Gürcistan'ın bu çerçevede anlatılan ilerlemedeki genel başarısına rağmen AB, Gürcistan'ı özellikle yargı alanındaki uygulamaları nedeniyle eleştirmektedir. Ancak diğer pek çok konuda normatif Avrupalılaşmanın etkinliği gözlemlenmektedir.

2017 Gürcistan Ortaklık Anlaşması Uygulama Raporu

2017 Gürcistan Ortaklık anlaşması uygulama raporunda, Gürcistan'ın koşulları yerine getirmesiyle birlikte vize serbestisinin uygulamaya geçirildiği görülmektedir. Vize Serbestisi Anlaşması için kurulan diyalog ortamının geniş çaplı reformlar yapılması açısından son derece yararlı olduğunun altı çizilmektedir. Gürcistan'ın AB ile siyasi ortaklık ve ekonomik iş birliği konularında yüksek gayretlerinin, Ekim 2016 seçimlerinde meyvelerini verdiği ve AB ile siyasi ortaklık konusunda ne kadar ileri gidildiğinden bahsedilmiştir (Association Implementation Report on Georgia , 2017).

Anayasa alanında Gürcistan'ın yaptığı reformların Venedik Komisyonu tarafından hukukun üstünlüğüne ve temel haklara saygılı olarak değerlendirildiğinden bahsedilmiştir. Eşit muamele, ayrımcılıkla mücadele konularında yasal düzenlemelere devam edildiği belirtilmiştir. Ancak basın özgürlüğü alanında çok seslilik hâkim olmasına karşın, kutuplaşmalar olduğu da belirtilmiştir (Association Implementation Report on Georgia , 2017).

Uygulama raporunda bir diğer dikkat çeken nokta ise Gürcistan'da bir Avrupa Doğu Ortaklığı Okulu açılması için çalışmalar yapılmasıyla ilgilidir (Association Implementation Report on Georgia , 2017). Böyle bir okulun açılacak olması, AB'nin eğitim alanında Gürcistan'a ve bölgeye gösterdiği özel ilginin bir göstergesi olarak sayılabilir. Öte yandan AB'nin normatif araçlarından olan aktarım aracının bu okul yardımıyla kullanılmasının söz konusu olduğu varsayılabilir.

2018 Gürcistan Ortaklık Anlaşması Uygulama Raporu

2018 yılı için hazırlanan rapor, Gürcistan'ın adalet ve hukukun üstünlüğü alanlarında mütevazı bir ilerleme kaydettiğinden bahsetmektedir. Anayasada cinsiyet eşitliği, ayrımcılık yasağı ve çocuk haklarına dair birtakım değişiklikler yapıldığı belirtilmektedir. Ortaklık Anlaşması çerçevesinde yolsuzluklarla mücadelenin başarılı bir şekilde devam ettiğine, aile içi şiddet konusunda Avrupa Konseyi standartlarında düzenlemeler yapıldığına yer verilmektedir. Kamu yönetimi reformlarının da AB ilkeleriyle paralel yapıldığı belirtilmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2019).

2018 yılına ait raporda Mayıs ve Haziran aylarında Gürcistan'da meydana gelen halk gösterilerine de yer verilmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2019). Mayıs ayında meydana gelen gösterilerin ardında Gürcistan basınında yer alan bilgilere göre uyuşturucu kullanımına karşı devletin yaptığı operasyonlar bulunmaktadır (Thousands Protest Georgian Nightclub Raids In Tbilisi, 2018). Haziran ayında meydana gelen gösteriler ise silahlı saldırı sonucu hayatını kaybeden iki gencin davasında delil karartıldığı iddiaları üzerine başlamıştır (Tbilisi Court of Appeals finds G.J. guilty of attempted gang murder of Davit Saralidze, 2019).

2018 uygulama raporunda Gürcistan'da sivil toplum temsilinin yeterli seviyede olmadığı da belirtilen önemli konulardan biridir. Diğer yandan medya sektöründe kutuplaşmanın olduğu ve medya organlarına siyasi müdahaleler yapıldığı iddialarına da yer verilmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2019).

Raporun dış ve güvenlik politikası başlığı altında, Gürcistan ile Rusya arasındaki sorunun 10. yılı vesilesiyle, Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne ve egemenlik haklarına saygı gösterildiğinin bir kez daha altı çizilmiştir. AB, Güney Kafkasya Özel Temsilcisi aracılığıyla sorunun çözülmesi için verdiği aktif desteğini yinelemiştir. Gürcistan'ın Abhazya ve Güney Osetya'ya yönelik eğitim ve ticaret alanında yaptığı düzenlemeler de ele alınmıştır. AB, Gürcistan'ın AB'ye entegrasyonu açısından bu düzenlemelerin oldukça önemli olduğunun altını çizmiştir (Association Implementation Report on Georgia, 2019).

Adalet alanında AB–Gürcistan iş birliği konusunda Eurojust (Avrupa Birliği Yargı İş Birliği Birimi) ile müzakerelerin tamamlandığı ve kurumlar arası süreçlerin 2019'da başlatılacağı belirtilmiştir. Ayrıca AB ile organize suçlarla mücadele alanında yürütülen proje çerçevesinde Europol (Avrupa Polis Teşkilatı) ile iş birliği yapıldığı belirtilmektedir (Association Implementation Report on Georgia, 2019).

Diğer yandan, 2017 yılı Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformu indeksine göre Gürcistan'ın AB ile ortalama entegrasyon oranı basın özgürlüğünün azalması ve sürdürülebilir kalkınma sağlanamaması nedeniyle, Ukrayna, Ermenistan ve Moldova'nın arkasına düşmüştür. Ancak bu verilere rağmen vize serbestisinin de etkisiyle, Gürcistan tüm Doğu Ortaklığı ülkeleri içerisinde AB ile bağlantısı en yüksek ülke olarak görünmektedir (Eastern Partnership Index, 2018).

2018 yılı raporu, geçmiş yıllara oranla Gürcistan'ın en çok eleştirildiği rapordur. 2016 yılında yargı alanında Gürcistan'a eleştirilerin devam ettiği görülmektedir. Bunun ardında Gürcistan'daki halk gösterileri bulunmaktadır. Bu noktada AB'nin hep daha çok ilkesiyle doğru orantılı olduğu söylenebilir. AB Gürcistan'da bugüne kadar gerçekleştirdiği ilerlemenin daha fazlasını beklemekte ve dolayısıyla Gürcistan'ın reformlarının daha da ilerlemesini istemektedir.

4.2 2017 Ermenistan Doğu Ortaklığı Anlaşması (Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması)

Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık anlaşması (KGOA), dibace kısmı ve 8 ana başlıktan oluşmaktadır. Bu başlıklar Gürcistan Ortaklık Anlaşmasıyla benzer şekilde; Hedefler ve Genel İlkeler; Siyasi Diyalog ve Reform ile Dış ve Güvenlik Politikası Alanında İşbirliği; Adalet, Özgürlük ve Güvenlik, Ekonomik İşbirliği; Diğer İşbirliği Politikaları; Ticaret ve Ticaretle ilgili Konular; Mali Yardım ile Dolandırıcılıkla Mücadele ve Kontrol Hükümleri; Kurumsal, Genel ve Son Hükümler şeklinde sıralanmaktadır.

Anlaşmanın dibace kısmı oldukça detaylıdır. Bu kısımda; tarafların arasında geçmişte kurulan bağlara atıfla, AKP ve Doğu Ortaklığı çerçevesinde, eşit bir ortaklığın kurulması isteğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Ancak Ermenistan'ın başka uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlülüklerine saygı gösterileceği de eklenmiştir. Taraflar arasındaki AKP Eylem Planının, siyasi ve ekonomik ortaklığının gelişmesinde önemli bir rol oynadığından bahsedilmiştir (2017/0238 (NLE), 2017).

Taraflar uluslararası barışın ve güvenliğin önemine vurgu yaparak, çatışmaların kararlaştırılan formatta çözülmesinden yana olduklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda sürdürülebilir barışın tesisi için Dağlık Karabağ sorununun en kısa sürede çözüme kavuşturulması temenni edilmiştir. Taraflar BM Şartına, AGİT Helsinki Nihai Belgesine bağlılıklarını ilan ederek, kuvvet kullanımından kaçınma, devletlerin toprak bütünlüğü ve eşit hakları ile self-determinasyon hakkına saygılarını ifade etmişlerdir. Ayrıca kitle imha silahlarının yaygınlaştırılmasıyla ilgili uluslararası yükümlülüklere bağlı olduklarını dile getirmişlerdir (2017/0238 (NLE), 2017).

AB için bölgesel çatışmaların, kendi güvenliği ile sürdürülebilir barış tehdidi olduğundan daha önce de bahsedilmiştir. Dibacede yer alan bu kısım AB'nin sürdürülebilir barış hedefinin bir sonucudur ancak AB'nin bu konuda Gürcistan'da olduğu gibi aktif bir politikası bulunmamaktadır.

Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise toprak bütünlüğü ilkesine duyulan saygının ifade edilmesidir. Ermenistan BMGK 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararlarına göre Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmektedir (Kazimirov, 2004). Dolayısıyla Anlaşmanın bu maddesi oldukça önemlidir. Buna rağmen Anlaşmada konuyla ilgili bir düzenleme olmaması AB'nin normatif gücü açısından zayıflatıcı bir durumdur.

Ermenistan ve AB temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, demokrasi, azınlık hakları ile iyi yönetişim gibi ilkelere bağlılıklarını dile getirmişlerdir. Ermenistan'da reformların demokrasi ve pazar ekonomisine katkıları olacağının altı çizilmiş, bu yolla Ermenistan'ın bölgede güven kazanacağı belirtilmiştir. Nitekim Ermenistan'ın bölgesel iş birliklerinin içerisinde yer almasının önemine de dikkat çekilmiştir (2017/0238 (NLE), 2017).

Diğer yandan, Ermenistan'ın siyasi, sosyo-ekonomik ve kurumsal gelişimini desteklemek için, sivil toplumun geliştirilmesi, kurum inşası, kamu yönetimi ve devlet hizmetleri gibi alanlarda tarafların yakın iş birliği yapacakları da belirtilmektedir. AB Ermenistan'ı pek çok alanda, uygun şartlar olması halinde, ekonomik olarak destekleyebilecektir (2017/0238 (NLE), 2017).

Yolsuzluklar ve terörle mücadele, insan kaçakçılığının önlenmesi, enerji güvenliği ve nükleer güvenlik gibi konularda ilgili uluslararası anlaşmalara göre iş birliği yapılacaktır (2017/0238 (NLE), 2017).

Halklar-arası etkileşim (people-to-people) desteklenecek; bu amaçla, bilim, teknoloji, eğitim, kültür, gençlik ve spor alanlarında değişim projeleri uygulanması sağlanacaktır (2017/0238 (NLE), 2017).

Bu noktaya kadar dikkati çeken en önemli unsur anlaşmanın dibace kısmının, Ermenistan'ın AEB'ye olan bağları göz önüne alınarak hazırlanmasıdır. Ermenistan'ın diğer yükümlülükleri tanınarak, mümkün olduğunca bu yükümlülüklere ters düşmemek

amaçlanmıştır (Grigoryan, 2017). Gürcistan Ortaklık Anlaşmasında Avrupa hedefi vurgulanırken, bu metinde Ermenistan'ın böyle bir gayesi olmadığı için AB ile yakınlaştırılmasına önem verilmiştir. Yine Gürcistan'ın anlaşmasından farklı olarak dibace kısmı oldukça uzun ve kapsamlı tutulmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, anlaşmaların dibace kısımları anlaşmanın ruhunu ortaya koyan metinlerdir. Bu durumda Ermenistan'ın ortaklık anlaşmasının, Ermenistan'a özel hedeflere yönelik iş birliği hükümler içerdiği varsayılabilir.

Dibace kısmıyla ilgili yapılabilecek bir başka varsayım ise insan hakları ve temel özgürlükler, hukukun üstünlüğü, demokrasi, azınlık hakları ile iyi yönetişim alanlarında reformlar istenmiş olmasının normatif güç uygulamalarına zemin hazırladığı olacaktır. Bu şekilde Ermenistan'ın Avrupa'ya yakınlaştırılması amaçlandığı düşünülebilir.

Dibace kısmının ardından madde 1 ve madde 2'de hedefler ve genel ilkelerin yer aldığı görülmektedir. Madde 1'de sayılan hedeflerde taraflar arası iş birliğinin ortak değerlere ve yakın bağlara dayanarak geliştirileceği; karşılıklı çıkarlara dayalı her alanda kurulacak siyasi diyaloğun güçlendirileceği; uluslararası barış ve bölgesel güvenliğin sağlanması için gerginliklerin çözümlenmesi; Ermenistan'ın ekonomik potansiyelini yükseltmek adına AB müktesebatına yakınlaştırılması gibi öncelikler yer almaktadır. Bu bölümde özgürlük, adalet, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygıya tekrar vurgu yapılması bu maddelerin anlaşma için temel unsurlardan olduğu şeklinde yorumlanabilir. Nitekim BM Şartı'nın, AGİT Helsinki Nihai Senedinin ve Paris Şartının ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin bu anlaşmanın olmazsa olmazları oldukları madde 2'de yer alan genel ilkeler bölümünde sayılmaktadır (2017/0238 (NLE), 2017).

Anlaşmanın bu çalışma açısından en önemli kısımları birinci başlık altında yer alan Siyasi Diyalog ve Reform ile Dış ve Güvenlik Politikası Alanında İş Birliği bölümü altında yer alan maddelerdir. Diğer bölümlere konu ile ilgili olduğu takdirde değinilecek, fazla detaya girilmeyecektir.

Siyasi Diyalog ve Reformlar ile Reform ile Dış ve Güvenlik Politikası başlığı altında taraflar arası siyasi diyaloğun temel hedeflerine değinilmiştir.

Madde 3:
• Ortak çıkara dayalı her alanda siyasi diyaloğun geliştirilmesi ve güçlendirilmesi
• Siyasi ortaklığın artırılması ile dış ve güvenlik politikası alanlarında etkin iş birliği sağlanması
• Uluslararası barışın istikrarın ve güvenliğin çok taraflılık temelli olarak desteklenmesi
• Uluslararası güvenlik ve kriz yönetimi konularında taraflar arası iş birliği ve diyaloğun artırılması
• Kitle imha silahlarının yaygınlaştırılması ve dağıtımıyla mücadele konusunda iş birliğinin artırılması
• Avrupa kıtasında barış, güvenlik ve istikrarın sağlanması için sonuç odaklı ve işlevsel ortak çözümler getirilmesi
• Demokratik ilkelere saygının güçlendirilmesi, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişim, azınlık hakları ve basın özgürlüğü gibi insan hakları ve temel özgürlük ilkelerine sadakatin sağlamlaştırılması ile iç politika reformlarının yapılmasına katkı sağlanması
• Güvenlik ve savunma alanında taraflar arası diyaloğun geliştirilmesi
• Çatışmaların barışçıl çözümünün desteklenmesi
• İlişkilerin, Birleşmiş Milletler Şartından doğan amaç ve ilkelerle, AGİT Helsinki Nihai Senedinde belirtilen şekilde desteklenmesi
• Bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi için birlikte çalışma ve sınırların açılması için adımlar atılması

Tablo 6 AB- Ermenistan KGOA'ya göre siyasi diyaloğun amaçları (2017/0238 (NLE), 2017)

Madde 3'te verilen siyasi diyaloğun amaçlarında, dibace ve madde 1'deki gibi ortak çıkar vurgusu yapılmaktadır. Ayrıca uluslararası barış, istikrar ve güvenlik vurgusunun sıkça yapıldığı görülmektedir. Buna paralel olarak taraflar arasında güvenlik ve savunma alanında diyaloğun geliştirilmesi, çatışmaların çözümünün desteklenmesi, kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önlenmesi için adımlar atılacağından bahsedildiği görülmektedir. Madde 8'de bölgesel güvenlik ve çatışmaların barışçıl çözümü için iyi komşuluk ilişkilerinin destekleneceğinden bahsedilmesi, bu hedefler ile doğrudan bağlantılıdır. Ayrıca aynı maddede silahlanma kontrolünün güvenlik inşasındaki önemine, 9. ve 10. maddelerde ise kitle imha silahları ve hafif silahlar konusunda alınacak

önlemlerin uluslararası barışa katkı sağlayacağına değinilmektedir. (2017/0238 (NLE), 2017)

Ancak dibace bölümü yorumlanırken bahsedildiği gibi, Dağlık Karabağ çatışmasıyla ilgili doğrudan bir hedef bulunmamaktadır. Oysa uluslararası barış ve istikrarın sağlanması ve Avrupa kıtasında güvenliğin korunması hedefleri gereğince Dağlık Karabağ sorununun çözülmesi gerekliliği vardır. AB burada normatif *puissance* olarak etkinliğini ortaya koymamaktadır.

İç reformlar başlığı taşıyan madde 4'te dibace ve madde 1'e uyumlu olarak hukukun üstünlüğü, demokratik kurumlar, insan hakları ve özgürlükler, yargının bağımsızlığının, kalitesinin ve etkinliğinin artırılması, kolluk güçlerinin idari kapasitelerinin ve tarafsızlıklarının artırılması, yolsuzluklarla mücadele gibi konular ele alınmıştır. Taraflar bu konularda iş birliği yapacaklardır (2017/0238 (NLE), 2017).

Anlaşmanın 3. başlığı olan Adalet, Özgürlük ve Güvenlik Başlığı altında, siyasi diyalog kısmında yer alan iç reformlar başlıklı madde ile aynı vurgular bulunmaktadır. Vize serbestisi, insanların hareketliliği ve geri kabul, sınır güvenliği, göç, yolsuzluk ve organize suçlarla mücadele gibi konular; bu anlaşma çerçevesinde ve söz konusu ilkelere uygun olarak AB ile işbirliği içinde yürütülecektir (2017/0238 (NLE), 2017).

Gürcistan'ın ortaklık anlaşmasıyla benzer bir şekilde Ermenistan anlaşmasının da önemli bir kısmı ticaret ve ticaretle ilgili meseleler ile ekonomik iş birliği hükümlerinden oluşmaktadır. Ermenistan'ın AB'nin norm ve standartlarına uygun bir şekilde ekonomik alanda hukuki düzenlemeler yapması ve ekonomisinin güçlendirilebilmesi için taraflar iş birliği yapacaklarını beyan etmişlerdir. Bu yüzden bu maddeler Gürcistan'ın anlaşması kadar detaylı hazırlanmamış, ancak benzer temeller üzerine inşa edilmiştir. Bu maddelerde normatif araçlar olarak göze çarpanlar, tecrübe aktarımı ile bilgi değişimidir. Bu araçların Ermenistan'ın AEB'ye bağlılığı olması nedeniyle seçildiği varsayımı yapılabilir (2017/0238 (NLE), 2017).

Anlaşmanın Diğer İş Birliği Alanları başlığı altında bir alt bölüm olan Enerji Alanında İşbirliği ve Nükleer Güvenlik konusunda, daha önce Ermenistan Eylem Planında da bahsedilen Metsamor Nükleer Enerji Santralinin kapatılmasına yönelik hükümler bulunmaktadır. Uluslararası Atom Enerjisi Kurumunun belirlediği standartlar ve AB

uygulamaları baz alınarak, iyi uygulamaların değişimi yapılacağı, nükleer atıkların güvenli yok edilmesi için eğitim ve teknoloji değişimleri yapılacağı belirtilmiştir. Bu konu düzenli diyalogların da temel konularından biri olarak nitelendirilmiştir (2017/0238 (NLE), 2017).

Son olarak Anlaşmanın kurduğu mekanizmalara değinmek gerekmektedir. Gürcistan ile aynı şekilde, Ortaklık Konseyi, Ortaklık Komitesi, Parlamento düzeyinde Ortaklık Komitesi ve Sivil Toplum Forumu olarak 4 mekanizma öngörülmektedir. Ortaklık Konseyinin kararları bağlayıcıdır. Ortaklık Komitesinin kararları bağlayıcı olabileceği gibi, bu yetkisi Ortaklık Konseyine devredebilir. Parlamento düzeyinde Ortaklık Komitesi Sivil Toplum platformu ise Ortaklık Konseyini gerekli gördüğü konularda bilgilendirebilir ve tavsiyeler verebilir (2017/0238 (NLE), 2017).

Ermenistan KGOA incelendiği zaman, Gürcistan'ın ortaklık anlaşmasıyla pek çok ortak özelliği bulunduğu görülmektedir. Her iki anlaşmada da normatif güç yaklaşımının temel aldığı ilkelere saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu ilkeler anlaşmaların temelini oluşturmaktadır ve ihlalleri durumunda anlaşmalar askıya alınabilir ya da feshedilebilir. Diğer yandan, anlaşmaların hükümlerine bakıldığında pek çok hükmün aynı ya da benzer olduğu görülmektedir. Ancak Ermenistan KGOA'sı, Ermenistan'ın AEB'ye ve diğer uluslararası yapılara olan bağlılığını dikkate alarak hazırlanmış, esnek bir anlaşmadır. Dolayısıyla, hükümlerin ifade ediliş şekilleri daha yumuşaktır. AB'nin Gürcistan'dan beklentileri, Gürcistan'ın Avrupa hedefiyle doğru orantılı olduğu gibi, Ermenistan'ın böyle bir iddiasının olmaması AB'nin Ermenistan'dan beklentilerini de düşürmektedir.

Anlaşmanın kurduğu izleme mekanizmaları Gürcistan ile aynıdır. Ortaklık Konseyinin bağlayıcı kararlar alabiliyor olması, bu yolla anlaşmanın hükümlerinin çerçevesinde olmak kaydıyla Ermenistan'dan başka değişiklikler yapılmasını isteyebileceği şeklinde değerlendirilebilir.

Anlaşma henüz onaylanma sürecini tamamlamadığı için tam olarak yürürlüğe girmemiştir. Ancak Anlaşma hükümleri çerçevesinde geçici yürürlük süreci işletilmektedir. Bu kapsamda AB Ermenistan hakkında 2018 yılı için bir uygulama raporu hazırlamıştır. Rapora kısaca göz atmanın, Anlaşmanın yarattığı etkileri anlamak açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

2018 Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması Uygulama Raporu

2018 yılı için Ermenistan KGOA'nın uygulamasının izlenmesi için hazırlanan raporda, Ermenistan'ın genel durumunun değerlendirmesi yapılmaktadır. 2018 yılının özellikle Nisan ayı Ermenistan için önemli gelişmelerin yaşandığı bir ay olmuştur. Ülke içerisinde başlayan halk hareketleri sonucu iktidarın değişmesi *Kadife Devrimi* olarak adlandırılmıştır (Demytrie, 2018).

AB, Ermenistan'da değişen konjonktürü uygulama raporu aracılığıyla izlemiştir. Nitekim raporun giriş kısmında, Kadife Devrimin Ermenistan'daki demokratik bir değişim olduğu belirtilmiştir. Yeni göreve gelen hükümetin, açık demokrasi inşasına inandığı, ülkenin modernizasyonu için bir dizi reform yapmak niyetinde olduğu söylenmiştir. Bu reformlar açısından Ermenistan KGOA'nın yol haritasının belirleyici rol oynadığına değinilmiştir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Yeni hükümetin gündeminde hukukun üstünlüğü, yolsuzluklarla mücadele, insan hakları ve temel özgürlüklerin garanti altına alınması gibi önemli konuların olduğuna yer verilmiştir. Bu bağlamda AB'nin Ermenistan'ın en büyük ortağı olacağı belirtilmiştir. Nitekim Haziran 2018'de toplanan ilk Ortaklık Konseyi'nin, adalet politikalarıyla ilgili reformları hükümetle istişare ettiği bilgisi verilmektedir. Örneğin Kamu yönetimi alanında yapılacak reformların kilit önemde olduğu vurgulanmıştır (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Hükümetin hazırladığı 1 yıllık plana göre demokratik sistemin geliştirilmesi için yeni reformlar yapılacaktır. Bu reformları desteklemek adına AB Ermenistan erken seçimlerinde 2 buçuk milyon Euro civarında yardımda bulunmuştur. Ayrıca teknik destek verildiği de beyan edilmektedir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Hükümetin 5 yıllık programında yolsuzluklarla mücadele ve ekonominin güçlendirilmesi gibi konular olduğu belirtilmiştir. AB, Ermenistan'ın sektörel stratejisini ve eylem planlarını daha detaylı hazırlaması gerektiğini belirtmiştir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Raporun İyi Yönetişim, Demokrasi, Hukukun Üstünlüğü ve İnsan Hakları başlıklı bölümü altında, ülkedeki insan hakları durumunun AB destekli projelerle desteklendiği görülmektedir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019). 2012 yılında AB tarafından eleştirilen (Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2013 and Recommendations for Action, 2014) İnsan Hakları Ulusal Stratejisine göre hazırlanan 2017-2019 Ulusal İnsan Hakları Eylem Planı ise şikâyet mekanizmalarından yoksun olması nedeniyle tekrar eleştirilmektedir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Geçmişte kötü muamele, işkence ve insanlık dışı davranışlar alanında hukuken düzenlemelerin yapıldığı belirtilen raporda, polis gözaltıları nedeniyle hala endişeler olduğu belirtilmiştir. (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019)

Kadife Devrimin başarısına dayanılarak, medyanın ve dijital aktivizmin önemine dikkat çekilmiştir. Bu kapsamda hükümetin kendi şeffaflığıyla yakından ilişkili olarak, meclis görüşmelerini canlı yayınlama kararının önemi vurgulanmıştır (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Aile içi şiddet konusunda Ermenistan'dan daha fazla ilerleme beklendiğine de değinilmiştir. Bu bağlamda Ermenistan'ın İstanbul Sözleşmesini onaylamadığı hatırlatılmış, parlamento bu sözleşmeyi onaylamaya davet edilmiştir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Dış ve Güvenlik Politikası alanında Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan'la sınırlarının hala kapalı olduğu, AB'nin 2013'ten bu yana insanlar arası birebir iletişimi (*people to people*) desteklediği belirtilmiştir. Ayrıca Dağlık Karabağ sorununun çözümü konusunda AGİT Minsk Grubuna verilen desteğin devam ettiği belirtilmiştir. Bu kapsamda Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları arasında 2018 yılı içerisinde düzenlenen toplantılar detaylı olarak ele alınmıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın Eylül 2018'de ikili görüşmeleri olduğu bilgisi de verilmiştir. Bu gelişmeler ışığında AB'nin uluslararası hukuk çerçevesinde sorunun siyasi çözümüne destek verdiği belirtilmiş, yeni gelişmelerin olumlu karşılandığından bahsedilmiştir. Son olarak AB'nin sorunun barışçıl çözümü için Doğu Ortaklığından yararlanacağı beyan edilmiştir (Partnership Implementation Report on Armenia, 2019).

Ermenistan hakkında AB tarafından hazırlanan uygulama raporu incelendiğinde AB'nin özellikle Kadife Devrim dolayısıyla Ermenistan'a olumlu yaklaştığı görülmektedir. Bu durum daha önce Gürcistan'ın Gül Devrimi sonrasında yaşadığı sürece benzetilebilir. Dolayısıyla Gürcistan örneğinden yola çıkılarak, yeni hükümetin hukukun üstünlüğü, adalet, yargı reformları, yolsuzluklarla mücadele konusunda AB değerlerine yakın bir tutum izleyeceği beklentisinin bulunduğu varsayılabilir. Nitekim yeni hükümetin AB ile ilişkilerini geliştirmeye dair güçlü bir isteği bulunmaktadır (Morgan, 2018).

Bu noktada raporla ilgili dikkat çekici bir noktadan bahsetmek gerekmektedir. Eylül 2018'de Başbakan Paşinyan ile Emniyet Müdürü Arthur Vanetsyan arasındaki internete sızdırılan görüşmeler hakkında herhangi bir yorum ya da değerlendirmenin yer almamasıdır. Oysaki bu görüşmeler yolsuzluk davaları çerçevesinde gözaltına alınan eski Cumhurbaşkanı Robert Koçaryan'ın salıverilmemesi konusunda yargı sürecine müdahale edilmesini içermesi açısından AB raporunu yakından ilgilendirmektedir (How Armenian Justice Really Works, 2018). Bu görüşmeler, Ermenistan'ın yargı alanında yapılan reformlara rağmen AB'nin istediği şekilde, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı ilkelerine sadık olunmadığını göstermektedir. Bu durum Baver'in normatif güç hakkındaki yorumuyla paralel bir durum oluşturmaktadır. Baver (2015), AB'nin normatif gücünün uygulamadaki çıktılarının zayıf kaldığını savunmaktadır. Dolayısıyla, Ermenistan iç hukukunda yapılan reformların uygulamada karşılığını bulamadığı değerlendirmesi yapılabilir. Bir diğer yandan AB'nin bu görüşmelere raporda yer vermemesi, tarafsız bir izleme yapmadığına dair şüphelere neden olmaktadır. Bu durum Skolimowska ve Cebeci'nin AB'nin normatif güç anlayışının sorunlu olduğu ve kendi çıkarları adına bazı durumları görmezden gelebileceği hatta otoriter rejimleri destekleyebileceği şeklindeki yorumunu doğrular niteliktedir.

5. SONUÇ: ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN'A KARŞI AVRUPA BİRLİĞİ POLİTİKALARININ KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

Avrupa Birliği, İkinci Dünya Savaşının yarattığı yıkımın ardından barış ortamının tesis edilebilmesi için Batı Avrupalı devletler tarafından kurulmuş uluslarüstü bir yapılanmadır. Başta yalnızca ekonomik bir örgütlenme olarak ortaya çıkmasına rağmen daha sonra genişleyip derinleşmiş ve *sui generis* bir yapı haline dönüşmüştür. Bugün AB karşımıza kurucu antlaşmaları ve kabul ettiği değerler dolayısıyla bir normlar bütünü olarak çıkmaktadır.

AB'nin bu gelişimi pek çok akademisyen tarafından incelenmiş ve AB hakkında birtakım kuramlar geliştirilmiştir. Bu çalışmanın temel aldığı normatif güç yaklaşımı da bunlardan bir tanesidir. Yaklaşımın kurucusu Ian Manners'a göre normatif güç, normali belirleme gücüdür. Bu normal meşruiyetini uluslararası ilkelerden almaktadır. Dolayısıyla, diğer yaklaşımlardan farklı olarak yalnızca AB'nin çıkarlarını maksimize etme amacı taşımaz, daha büyük bir iyiliğe hizmet ederler. Burada sözü geçen daha büyük iyilik kavramı, uluslararası sürdürülebilir barış ortamıdır. AB'nin bu yaklaşımı, normatif gücünü uyguladığı ülkelere sert güce dayalı dayatmacı politikalara nazaran daha cazip gelmektedir.

AB sürdürülebilir barış ortamını sağlayabilmek için, Ortak Dış ve Güvenlik Politikasını oluşturduktan sonra ciddi adımlar atmaya başlamıştır. Özellikle 5. Genişleme dalgası sonrasında karşılaştığı sorunlu çatışma alanları, AB'ye sürdürülebilir barışın sağlanması konusunda aktif rol alan bir aktör olma isteği getirmiştir. Avrupa Komşuluk Politikası bu çerçevede inşa edilerek AB'nin komşularıyla ilişkilerini düzenlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre AB etrafında AB değerlerini benimseyen ülkeler olması güvenlik inşası açısından önemlidir. Bu nedenle üyelikten az ortaklıktan fazla bir yaklaşım benimseyerek komşu ülkelerle iş birliği yapılmalıdır.

AB'nin komşu olduğu ülkelerin pek çoğu eski Sovyet ülkeleridir. Bu ülkelerin bazılarında Rusya Federasyonunun etkisi hala devam etmektedir. Diğer yandan Rusya'nın giderek sertleşen dış politikası, Ukrayna'yla yaşadığı kriz ve Kırım'ın ilhakı AB'nin sürdürülebilir barış ortamını garanti altına alma isteğini artırmış, Kafkasya bölgesine bakış açısını değiştirmesine yol açmıştır.

Bir diğer yandan, Çin'in 2013 yılında başlattığı ve Asya ile Avrupa'yı birleştirecek olan Kuşak ve Yol projesinin Güney Kafkasya üzerinden geçiyor olması, bu bölgeyi AB açısından son derece önemli bir konuma getirmiştir. Kuşak ve Yol projesi kapsamında Gürcistan'ın Anapa limanı önemli Karadeniz'e çıkış noktasını oluşturmaktadır. Ayrıca İran ile Rusya'yı bağlayacak olan Kuzey-Güney demiryolu hattı da önemli bir ulaşım ağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Avrupa'nın enerji ve ticaret yollarını güvene alınma açısından bölgeye olan ilgisi daha da artmıştır.

Bu çalışma konusu itibariyle AB'nin doğu komşularından olan Gürcistan ve Ermenistan üzerinde uyguladığı politikalara odaklanmaktadır. Uygulanan politikalar normatif güç yaklaşımı çerçevesinde incelenmiş ve her iki ülkedeki etkilerine odaklanılmıştır. Bu çerçevede AB ile Ermenistan arasındaki 1999 Ortaklık Anlaşmalarına kısaca değinilmiş, ülke ve eylem raporları değerlendirilmiştir. Daha sonra eylem raporlarına bağlı ilerleme raporları incelenerek, AB'nin Doğu Ortaklığı girişimine kadar Gürcistan ve Ermenistan'da uyguladığı politikalar üzerinde bir ön hazırlık yapılmıştır.

AB'nin Güney Kafkasya politikaları çerçevesinde incelenen ülke, eylem ve ilerleme raporları AB'nin Manners'ın iddia ettiği gibi demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklerin korunması ile barış kavramları çerçevesinde hareket ettiğini göstermiştir. İkincil normlar olarak adlandırılan sosyal ilerleme, sürdürülebilir kalkınma, ayrımcılıkla mücadele ve iyi yönetişim kavramları hem Gürcistan hem de Ermenistan raporlarında yer almaktadır. Manners'ın normatif araçlardan biri olarak adlandırdığı bilgisel yayılma aracı kullanılarak, bu ülkelerde birincil normların yerleştirilmesine uğraşılmıştır. Gürcistan ve Ermenistan iç hukuklarında AB müktesebatı, uluslararası antlaşmalar ve ilkeler çerçevesinde reform yapmaları beklenmiştir.

İlerleme raporları özellikle Gürcistan'da AB normlarının daha hızlı uygulamaya konulduğunu ortaya koymaktadır. Gürcistan 2006 Eylem Raporu çerçevesinde belirlenen öncelikli alanlarının pek çoğunda ilerleme kaydetmeyi başarmıştır. Bunun temel nedeni Gürcistan'ın Gül Devrimi sonrasında demokratikleşmek için başlattığı reform süreciyle AB'nin politikalarının paralel olmasıdır. Gürcistan'da güçler ayrılığı çerçevesinde anayasa ve yargı reformları yapılmış; azınlık hakları, basın özgürlüğü gibi alanlarda AB ile uyumlu yasalar çıkartılmıştır. Anayasa reformları sürecinde Avrupa Konseyi'nin aktif olarak sürece dâhil olduğu gözlemlenmiştir.

Ancak AB'nin ilerleme raporlarında da ortaya çıkan bazı önemli iddiaları dikkate almadığı görülmüştür. Gürcistan'da yolsuzlukla mücadele konusunda AB eylem planlarının ciddi teşviki bulunmasına rağmen, Saakaşvili ve Birleşik Ulusal Hareket hakkındaki yolsuzluk, otoriterleşme gibi iddiaları AB tarafından eleştirilmiş ancak buna rağmen Gürcistan'a yapılan yardımlarda ve destekte herhangi bir azalma olmadığı görülmüştür. Bu açıdan AB'nin normatif gücünü kullanırken, Skolimowska'nın iddia ettiği gibi ikircikli bir tutum izlediği söylenebilir. Ancak çıktılar açısından bakıldığında tam bir başarısızlıktan bahsetmek de mümkün değildir. Zira Birleşik Ulusal Hareket iktidarının getirdiği anayasal düzenlemeler sayesinde AB normlarının önemli bir kısmının yerleşmiş ve hatta seçim yolsuzluklarına rağmen parti iktidarı kaybetmiştir. AB, Gürcistan'dan pek çok alanda reform yapılmasına önayak olarak Gürcistan'ın Avrupalı değerleri benimsemesini sağlamıştır. Ancak yargı reformları ve otoriterleşme gibi konularda AB'nin göz ardı edici bir tutum takınması ve yargı alanında hükümete karşı ülkede yapılan protestolar, bazı normların yeterince oturmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu açıdan da bakıldığında Baver'in, normatif gücün çıktılarının zayıf kaldığı iddiası da doğrulanmaktadır.

İlerleme raporları, Ermenistan'daki reform durumunun Gürcistan kadar hızlı olmadığını göstermektedir. Ermenistan'ın 2014 yılından 2018 yılına kadar olan raporlarına bakıldığında, yasal düzenlemelerin Gürcistan'ın gerisinde kaldığı görülmektedir. AB'nin Ermenistan'daki bilgisel yayılması Gürcistan'a nazaran daha azdır. Demokrasi, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, yargı bağımsızlığı, seçim güvenliği, ayrımcılık gibi konularda AB ilkelerinin gerisinde kalınmıştır. Ermenistan'daki yolsuzluk oranı bölgedeki en yüksek ortalamalardan biridir.

Ermenistan'da AB'nin etkisinin zayıf kalmasının şu şekilde açıklanmaktadır: Manners, normatif güç meşruiyetinin bir kısmını diğer tarafın (bu örnekte Ermenistan kastedilmektedir) normları kabul etmesinden alır. Ermenistan, Gürcistan'dan farklı parametrelere sahiptir. Rusya'yla olan yakın ilişkileri nedeniyle, AB'ye daha mesafeli olma zorunluluğu vardır. Gürcistan'ın Rusya ile bozulan ilişkileri onu AB ile daha yakınlaştırmıştır. Ancak Ermenistan için Rusya temel ortak konumundadır. Keza 2013 yılındaki Doğu Ortaklığı zirvesinde Ermenistan, Rusya'dan yana bir seçim yapmış ve Rusya liderliğindeki AEB'ye üye olmayı tercih ederek Doğu Ortaklığı Anlaşmasını

imzalamamıştır. Tüm bu etkenlerden dolayı, Ermenistan Gürcistan kadar AB'nin ortaya koyduğu normları benimseyememektedir.

Bir diğer yandan AB Ermenistan'ın söz konusu reformları yapma konusundaki isteğini artırabilmek için maddi yardımları artırma yoluna gitmektedir. Hatta vize kolaylığı anlaşmasının imzalanması için eylem raporlarında belirtilen hususlarda reformlar yapması şart koşulması ve Ermenistan'ın bu reformları yapmamasına rağmen anlaşma imzalanmıştır. Dolayısıyla AB'nin normatif gücüne gölge düşüren bir durum ortaya çıkmıştır. AB'nin burada hem kendi güvenliğini göz önüne alarak hareket ettiği hem de Ermenistan'ın isteğini artırmak istediği düşünülmektedir.

Çalışmanın örneklem kısmını ise Doğu Ortaklığı kapsamında imzalanan Gürcistan Ortaklık Anlaşması ve Ermenistan Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması oluşturmaktadır. Bu anlaşmalar detaylıca incelenmiş ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır. Anlaşmalarda daha önceki eylem planlarına benzer şekilde normatif ilkelerin zorunlu esaslar olarak belirlendiği görülmüştür. Bu ilkelerin ihlal edilmesi her iki anlaşma için de ciddi ihlal olarak değerlendirilmektedir.

Gürcistan Ortaklık Anlaşması daha detaylı hazırlanmış bir metne sahipken, Ermenistan metni daha hedefe yönelik hazırlanmıştır. İki anlaşmada da pek çok aynı ve benzer madde bulunmaktadır. Ancak Ermenistan'ın anlaşmasında kullanılan dilin daha esnek olduğu görülmüştür. AB Ermenistan'ın AEB'yle olan anlaşmasını göz önüne alarak, Ermenistan'a kolaylık sağlamayı tercih ettiğini söylemek mümkündür.

Anlaşmalarda önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin Gürcistan Ortaklık Anlaşmasında Gürcistan'ın Avrupa hedefi göz önüne alındığı için AB müktesebatına uyumu daha detaylı düzenlenmiştir. İkili arasında Serbest Ticaret Anlaşması da imzalandığından dolayı ekonomik ve ticari konularda yapılacak hukuki düzenlemelere dair kapsamlı öngörülerde bulunulmuştur. Ermenistan ise AB ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamamıştır. Bu nedenle Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması metni içerisinde ekonomik ticari hükümler, Ermenistan'ın AEB'ye karşı yükümlülüklerini ihlal etmeyecek şekilde düzenlenmiştir.

Gürcistan Anlaşmasında göze çarpan bir diğer farklılık AB'nin Güney Osetya ve Abhazya sorunlarında Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne aktif destek vermesidir. Sorunun

barışçıl çözümü için AB Kafkasya Özel temsilcisi ve AB Sivil İzleme Misyonu aracılığıyla politikalar üretileceği belirtilmiştir. Bu kurumlar Manners'ın süreçsel yayılma olarak tanımladığı araçların kullanılması anlamına gelmektedir. AB Gürcistan'da fiziki varlığı yoluyla ayrılıkçı bölgeler sorununa müdahil olmaktadır. Ancak Ermenistan'ın Azerbaycan'la arasında bulunan Dağlık Karabağ sorununda AB'nin benzer bir tutum sergilediği söylenemez. KGOA'sında Dağlık Karabağ ile ilgili AGİT sürecinin desteklenmesi dışında aktif bir katılım durumundan bahsedilmemiş, bunun yerine normatif gücün aktarım araçlarından bahsedilmiştir. Halk diplomasisi aracılığıyla sorun olan bölgedeki insanlar arasında bir iletişim sağlanması ve bu yolla sorunun yarattığı semptomların ortadan kaldırılmasının amaçlandığı görülmüştür.

Ortaklık Anlaşmalarının etkileri, daha önce Eylem raporlarının ilerleme raporlarıyla izlenmesinde olduğu gibi, uygulama raporları aracılığıyla izlenmiştir. Uygulama raporları incelendiğinde Gürcistan'ın daha önceden yaptığı reformların derinleştirilmesi çalışmalarının devam ettiği görülmüştür. Gürcistan önceden yapılan reformlar aracılığıyla büyük ölçüde norm bazında Avrupalılaştırılmıştır. Ortaklık Anlaşması aracılığıyla kurulan örneğin Doğu Ortaklığı Okulu gibi kurumlar bu Avrupalılaşma sürecini daha da sağlamlaştıracaktır.

Ancak Gürcistan'ın AB'ye yakınlaşma indeksi son yıllarda düşme trendi içerisine girmiştir. Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformu verilerine göre özellikle 2017 yılından itibaren bir düşüş gözlemlenmiştir. Bunun nedeni Gürcistan'ın AB'ye olan yakınlaşmasının azalması değil, kalkınma ve sürdürülebilir ekonomi alanında Gürcistan'ın düşük verilere sahip olmasıdır. Öte yandan, Ermenistan verileri incelendiğinde 2018 yılı itibariyle ilerleme kaydedildiği görülmüştür. Bu ilerlemenin nedeni Ermenistan'da meydana gelen Kadife Devrim sonrası ülkenin demokratikleşmesi sürecinin AB normlarıyla paralel ilerlemesidir. Tıpkı Gül Devrimi sonrasında Gürcistan'ın kendi ilerlemesini AB ile paralel çizgide tuttuğu gibi, Ermenistan da 2018 Nisan'ından sonra çeşitli alanlarda reformlar yapmaya başlamıştır.

Nitekim AB bu reformları Ermenistan 2018 uygulama raporunda değerlendirme altına almıştır. İlerleme raporunda AB'nin Ermenistan'da yeni iktidara gelen hükümetten beklentilerinin olumlu yönde olduğu görülmektedir. Ülkede başlayan yolsuzluk karşıtı

reformlar ve demokratikleşme çalışmaları, AB'nin Ermenistan'ı 2006 eylem raporundan beri uyardığı konular arasındadır.

Ancak AB'nin Ermenistan uygulama raporunda Ermenistan'ın yeni hükümeti hakkında sosyal medyaya sızdırılan yargıya müdahale edildiği yönündeki iddiaları ilerleme raporunda izlememiş olması, AB'nin Gürcistan'da Birleşik Ulusal Hareket partisi hakkında ortaya atılan yolsuzluk iddialarına karşı takındığı Skolimowska'nın ikircikli tutum saptamasıyla benzer bir durumdur.. Bu iki durum değerlendirildiğinde AB'nin normatif gücünü kullanırken, daha büyük amaçlar uğruna bazı ilkeleri ihlal edebileceği iddiasında bulunulabilir ki, bu da Cebeci'nin "ilkeli pragmatizm" mantığı üzerinden saptadıklarını doğrular niteliktedir.

Avrupa Birliği'nin bu çalışmanın içerisinde anlatılan politikaları değerlendirildiğinde Avrupa Birliği'nin normatif güç aracılığıyla Güney Kafkasya'yı Avrupalılaştırdığı ve böylece kendi nüfuz alanını artırdığı savı doğrulanmaktadır. AB anlaşmalar yoluyla Güney Kafkasya'da normatif güç uygulamış ve bilgisel yayılma aracını sıklıkla kullanmıştır. Bunun yanı sıra, süreçsel yayılma, aktarım gibi araçlarının özellikle Gürcistan'da kullandığı görülmektedir. Dolasıyla çalışmanın başında sorulan normatif gücün farklı hedef ülkelere eşit uygulanması olup olmadığı sorusu cevabını bulmaktadır.

Örnek olarak seçilen Ermenistan ve Gürcistan üzerinden yapılan değerlendirmede AB'nin normatif gücünü eşit derecede kullanmadığı görülmektedir. Bunun en temel nedeninin Manners'ın ortaya koyduğu gibi isteklilik önkoşulundan kaynaklandığı görülmüştür. Gürcistan'ın AB hedefinin olması Gürcistan'ı AB'nin normatif gücünü uygulamasına açık bir hale getirmiştir. Bir diğer yandan 2018 yılına kadar Ermenistan'da normatif gücün etkili olamaması da Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağları dolayısıyla Avrupalılaşmaya uzak durmasından kaynaklanmaktadır. Ancak 2018 Nisan ayında gerçekleşen Kadife Devrim, Ermenistan'ın AB normlarına daha açık bir dönüşüm sürecine girmesine neden olmuştur. Bu durum ileride Gürcistan ile benzer sonuçlar alınmasına neden olabilir.

AB'nin normatif gücünü eşit uygulayıp uygulamadığı sorusuna yanıt aranırken bir sonuç daha ortaya çıkmıştır. Normatif güç yaklaşımında güç tanımı, hem bir aktörü yani *puissance'ı* hem de gücün uygulanma şekli olan *pouvoir'i* içerisinde barındırmaktadır. AB'nin normatif gücü bu açıdan incelendiğinde AB'nin Gürcistan'da hem normatif

puissance olarak var olduğunu hem de normatif *pouvoir* uyguladığını söylemek mümkündür. Ancak Ermenistan'da AB'nin varlığı normatif *puissance* olarak karşımıza çıkmamaktadır. Bunun yerine AB sadece göreceli olarak normatif *pouvoir* uygulayarak bir etkinlik elde ettiğini söylenebilir.

6. KAYNAKÇA

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007 (2008). Brüksel: Avrupa Toplulukları Komisyonu. 20 Ekim 2017 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/summary/ET/rx0004 adresinden alınmıştır.

AB Bölgesel ve Sınır Ötesi İşbirliği Programları. (15 Aralık 2015). T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. 25 Ekim 2017 tarihinde https://cbc.ab.gov.tr/sayfa/165/ab-bolgesel-ve-sinir-otesi-isbirligi-programlari adresinden alınmıştır.

AB Genişlemesi. (2017). 04 Kasım 2017 tarihinde İktisadi Kalkınma Vakfı: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=281 adresinden alınmıştır.

Akgül Açıkmeşe, S. (2004). Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi. *Uluslararası İlişkiler, 1*(1), 1-32.

Aksoy, M., & Uğur, Ö. (2016). Avrupa Birliği'nin Dış Politikadaki Aktörlüğüne Etki Eden Unsurlar. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12*(1), 213-228.

Aras, İ. (2017). Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Sorunundaki Rolü. *Avrasya Etüdleri, 51*(1), 95-122.

Armenia- ENP Country Report. (2005). European Neighbours. 12 Kasım 2017 tarihinde https://library.euneighbours.eu/sites/default/files/attachments/armenia_country_report_2005_en.pdf adresinden alınmıştır.

Association Implementation Report on Georgia (2017). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Association Implementation Report on Georgia. (2016). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Association Implementation Report on Georgia. (2019). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Assosiation Agreement between EU and Georgia. (30 Ağustos 2014). *Official Journal of the European Union, 57*. Brüksel: Avrupa Birliği. 16 Ocak 2017 tarihinde https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/PDF/?uri=CELEX:22014A0830(02) adresinden alınmıştır.

Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi. (2015). *Towards a New European Neighbourhood Policy.* Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/neighbourhood/consultation/consultation.pdf adresinden alınmıştır

Avrupa Komisyonu. (2004). *Communication from the Commission European Neigbourhood Strategy Paper.* Avrupa Parlamentosu: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf adresinden alınmıştır.

Avrupa Komisyonu. (2007). *ENPI Country Strategy Paper (Armenia) 2007-2013.* Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Avrupa Komisyonu. (2007). *ENPI Country Strategy Paper (Georgia) 2007-2013.* Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Avrupa Komisyonu. (2017). Myths about the Eastern Partnership. *5th Eastern Partnership (EaP) Summit in Brussels*. European Commission.

Avrupa Komisyonu. (2004). *TACIS*. Avrupa Komisyonu: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm adresinden alınmıştır.

Azerbaijan- ENP Country Report. (2005). European Neighbours: https://library.euneighbours.eu/sites/default/files/attachments/azerbaijan_country_report_2005_en.pdf adresinden alınmıştır

AzerNews. (20 Haziran 2018). *"TRACECA may be integrated with China's OBOR Initiative"*. AzerNews. 15 Kasım 2018 tarihinde https://www.azernews.az/business/135072.html adresinden alınmıştır.

Baver, P. (2015). The European Mediterranean Policy after the Arap Spring: Beyond Value and Interests. *Middle East Critique, 24*(1), 27-40.

Begaj, J. (2008). Avrupa Birliği'nin Ortaklık Anlaşmaları Karşılaştırmalı Değerlendirme. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu. (1993). *Security Council Resolution 822.* Birleşmiş Milletler Güvenlik Kurulu: http://unscr.com/en/resolutions/doc/822 adresinden alınmıştır.

Bolkvadze, K., & Lebanidze, B. (2016). Building Security Community in the EU's Neighbourhood: Experiences from Georgia. der. P. Rieker. *External Governance as Security Community Building* içinde, (s. 79-106). Oslo: Palgrave-MacMillan.

Britannica. (31 Ekim 2017). *Schuman Plan.* Encyclopedia Britannica: https://www.britannica.com/event/Schuman-Plan adresinden alınmıştır.

Brommesson, D. (2010). Normative Europeanization: The case of Swedish Foreign Policy Reorientation. *Cooperation and Conflict, 45*(2), 224-244.

Brzezinski, Z. (1998). *Büyük Satranç Tahtası* (1 b.). (E. Dikbaş, & E. Kocabıyık, Çev.), Ankara: İnklap Yayınevi.

Cebeci, M. (2018). AB'nin Güvenlik ve Savunma Politikalarında Güncel Tartışmalar. der. Baykal S., Akgül Açıkmeşe S., Akçay B. ve Erhan Ç. *Hukuki, Siyasi ve İktisadi Yönleriyle Avrupa Bütünleşmesinde Son Gelişmeler ve Türkiye-AB İlişkileri ATAUM 30. Yıl Armağanı* içinde. (s. 157-178) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement Between The European Unıon and The European Atomıc Energy Community and Their Member States, of The One Part,and İstanbul: Sabah Yayınları.

Çelikpala, M. (2005). Geçmişten Günümüze Vazgeçilmeyen Kavram: Ulusal Çıkar. *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(1), 439-461.

Delcour, L., & Duhot, H. (2011). *Bringing South Caucasus Closer to Achievements and Challenges in ENP Implementation.* Varşova: College of Europe Natolin Research Paper No. 2011/3.

Demir, S. (24 Şubat 2015). *Ermenistan'ın Avrasya seçiminin arkasında ne var?* Sputnik Türkiye: https://tr.sputniknews.com/analiz/201502241014148608/ adresinden alınmıştır.

Demytrie, R. (1 Mayıs 2018). *Why Armenia 'Velvet Revolution' won without a bullet fired*. BBC: https://www.bbc.com/news/world-europe-43948181 adresinden alınmıştır.

Diez, T. (2005). Constructing the Self and Changing Normative Power. *Millenium-Journal of International Studies, 33* (3), 613-636.

Diez, T., & Manners, I. (2007). Reflecting on Normative Power Europe. F. Berenskoetter, & M. Williams içinde, *Power in World Politics* (s. 173-188). New York: Routledge.

Diez, T., & Wiener, A. (2004). *European Integration Theory*. Oxford: Oxford University Press.

Dilaver, T. (2018). Bir Sorun Çözücü Olarak Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Çıkmazı. *Avrasya Dünyası*(2), 52-59.

Eastern Partnership. Avrupa Konseyi. 24 Kasım 2017 tarihinde https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eastern-partnership/ adresinden alınmıştır.

Eastern Partnership Civil Society Forum. (2019). *Eastern Partnership*. 05 Kasım 2019 tarihinde Eastern Partnership Civil Society Forum: https://eap-csf.eu/front-page-full-width/eastern-partnership/ adresinden alınmıştır.

Eastern Partnership Index 2015-2016. (2017). Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformu: https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2015-16.pdf adresinden alınmıştır.

Eastern Partnership Index. (Aralık 2018). Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Platformu.16 Mart 2017 tarihinde https://eap-csf.eu/wp-content/uploads/EaP-Index-2017.pdf adresinden alınmıştır.

Efe, H. (2012). Foreign Policy of the European Union Towards the South Caucasus. *International Journal of Business and Social Science, 3*(17), 187-199.

Eight Killed in Armenia Protests. (2 Mart 2008). BBC: http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7273497.stm adresinden alınmıştır.

Emerson, M. (2004). *European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo?* CEPS Working Document No.2015.

Emerson, M., & Kovziridze, T. (2016). *Deepening Eu–Georgian Relations:What, Why and How?* Londra: Rowman&Littlefield International.

ENP Country Progress Report 2012 – Georgia. (2013) Brüksel: Avrupa Komisyonu.

ENP Country Progress Report 2013 – Armenia. (2014) Brüksel: Avrupa Komisyonu.

ENP Progress Report 2011- Armenia (2012). Brüksel: European Union.

Erhan, Ç. (2007). *Avrupa Birliği Temel Konular.* Ankara: İmge Kitabevi.

EU Engagement with Civil Society. (15 Ekim 2012). Avrupa Komisyonu: https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/csoreport080517.pdf adresinden alınmıştır.

EU-Georgia Association Agreement fully comes into force on July 1. (24 Mayıs 2016). Agenda.ge: https://agenda.ge/en/news/2016/1248 adresinden alınmıştır.

EUROPEAID. (2014). *Programming of the European Neigbourhood Instrument (ENI) 2014-2020.* Brüksel: Avrupa Dış ilişkiler Servisi.

European Security Strategy: Secure Europe in a Better World. (2003). 13 Ekim 2018 tarihinde Avrupa Parlamentosu: https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world adresinden alınmıştır.

European Security Strategy: Secure Europe in a Better World. (2003). Avrupa Birliği: https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world. adresinden alınmıştır.

European Union. (1 Mayıs 2004). *EU - Georgia Action Plan.* European External Action Service: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/georgia_enp_ap_final_en_0.pdf adresinden alınmıştır.

European Union. (1 Mayıs 2004). *EU / Azerbaijan Action Plan.* European External Action Service: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/azerbaijan_enp_ap_final_en.pdf adresinden alınmıştır.

European Union. (1 Mayıs 2004). *EU Armenia action plan.* European External Action Service: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/armenia_enp_ap_final_en.pdf adresinden alınmıştır.

European Union External Action. (2019). *Eastern Partnership*. European Union: https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/eastern-partnership/419/eastern-partnership_en adresinden alınmıştır.

European Union Global Strategy. (2016). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/area/foreign-affairs_en adresinden alınmıştır.

European Union, Trade in goods with Georgia (2019). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

EUSR for the South Caucasus and the Crisis in Georgia (2016). EU Special Representatives: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_en/3606/EU%20Special%20Representatives adresinden alınmıştır.

Final Report Evaluation of the Phare and Tacis Democracy Programme 1992-1997 (1997). ISA Consult; European Institute of Sussex University; GJW Europe. Hamburg: ISA Consult.

Fix, L. (2014). *Georgia Knocking on Europe's Door: Russia, Georgia, and the EU Association Agreement.* Berlin: Forschungsinstitut der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik.

Funding Instruments (2017). Avrupa Komisyonu: https://ec.europa.eu/europeaid/funding/funding-instruments-programming/funding-instruments_en adresinden alınmıştır.

Georgia (2010). 12 Mart 2018 tarihinde Freedom House: https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/georgia adresinden alınmıştır.

Georgia- ENP Country Report (2005). European Neighbours: https://library.euneighbours.eu/sites/default/files/attachments/georgia_country_report_2005_en.pdf adresinden alınmıştır.

Ghazaryan, N. (2014). *The European Neighbourhood Policy and The Democratic Values of the EU: A legal Analysis.* Oxford: Hart Publishing.

Gökkuş, B. (12 Ağustos 2018). *Hazar Denizi'nin Statüsü 20 Yıllık Müzakereler Sonunda Belli Oldu*. EuroNews: https://tr.euronews.com/2018/08/12/hazar-denizi-nin-statusu-20-yillik-muzakereler-sonunda-belli-oldu adresinden alınmıştır.

Grigoryan, A. (4 Aralık 2017). *Armenia and EU Sign New Partnership Agreement.* Jamestown Foundation: https://jamestown.org/program/armenia-eu-sign-new-partnership-agreement/ adresinden alınmıştır.

Hafızoğlu, G. (2010). Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası (1993-2008). *(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Haukkala, H. (2011). The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy. R. G. Whitman içinde, *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives* (s. 45-63). Palgrave Macmillan.

High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. (09 Haziran 2017). *Eastern Partnership - 20 Deliverables for 2020 Focusing on Key Priorities and Tangible Results.* European External Action Service: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/swd_2017_300_f1_joint_staff_working_paper_en_v5_p1_940530.pdf adresinden alınmıştır.

Historical Overview of EU Cooperation and Aid. (31 Aralık 2019). Avrupa Komisyonu: https://ec.europa.eu/europeaid/historical-overview-eu-cooperation-and-aid_en adresinden alınmıştır.

History of Traceca . (2018). Transport Coridor Europe Caucasus Asia: http://www.traceca-org.org/en/traceca/history-of-traceca/ adresinden alınmıştır.

Hornat, J. (2019). *Transatlantic Democracy Assistance: Promoting Different Models of Democracy.* New York: Routledge.

How Armenian Justice Really Works. (5 Eylül 2018). Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=AZOc3HxZLLA adresinden alınmıştır.

İktisadi Kalkınma Vakfı. (2017). *"Tarihçe"*. 26 Ekim 2016 tarihinde İktisadi Kalkınma Vakfı: https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?id=28 adresinden alınmıştır.

Implementation of the European Neigbourhood Policy in 2010 Country Report: Armenia. (2011). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2007: Progress Report Georgia. (2008). Brüksel: Avrupa Birliği.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008 Progress Report Georgia. (2009). Brüksel: Avrupa Toplulukları Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2008: Progress Report Armenia. (2009). Brüksel: Avrupa Toplulukları Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009. (2010).Brüksel: Avrupa Toplulukları Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2009: Progress Report Georgia. (2010). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2010 Country report: Georgia. (2011). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in 2014. (2015). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia. (2013). Brüksel: European Commision.

Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2013 and Recommendations for Action. (2014). Brüksel: Avrupa Komisyonu..

Implementation of the European Neighbourhood Policy in Armenia Progress in 2014 and recommendations for actions. (2015). Brüksel: Avrupa Komisyonu..

Implementation of the European Neighbourhood Policy in Georgia Progress in 2011 and recommendations for action. (2012). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

İsmayıl, E. (12Nisan 2016). *Azerbaycan-Ermenistan Savaşı: Sonuçlar ve Öngörüler,.* Bilgesam: http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-66-20160412521311.pdf adresinden alınmıştır.

Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit . (7 Mayıs 2009,). Avrupa Konseyi: https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf adresinden alınmıştır.

Karakoç, E. (2011). A Brief Overview on Karabakh History from Past to Today. *International Journal of Human Sciences,* 1003-1026.

Karikmae, T. (2016). Dimensions and Implications of Eastern Partnership Policy: Introduction. T. Karekmae, & A. Chochia içinde, *Political and Legal Perspectives of the EU Eastern Partnership Policy* (s. 1-7). Switzerland: Springer.

Kavalski, E. (2013). The struggle for recognition of normative powers: Normative power Europe and normative power China in context. *Cooperation and Conflict, 48*(2), 247-267.

Kostanyan, H., & Giragosian, R. (14 Kasım 2017,). *EU-Armenian Relations: Charting a Fresh Course.* CEPS: https://www.ceps.eu/system/files/HKandRG_EU_Armenia.pdf adresinden alınmıştır.

Kutlu E. (2015) Avrupa Komşuluk Politikası Ekseninde Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Yönelik Politikaları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Kutlu, E., & Hürsoy, S. (2018). Yenilenen Avrupa Komşuluk Politikası Perspektifinden Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularına Bakışı. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9*(2).

Lovitt, J. (2015). *European Integration Index 2014 for Eastern Partnership Countries.* Doğu Ortaklığı Sivil Toplum Forumu.

Lynch, D. (2003). The EU towards a Strategy. P. Baev, B. Copieters, S. Cornell, D. Darchiashvili, A. Grigorian, D. Lynch, . . . A. Yunusov, & D. Lynch (Dü.) içinde, *The South Caucasus: A Challenge for EU* (s. 171-196). Paris: Institute for Security Studies.

Manners, I. (2002). Normative Power Europe. *JCMS, 40*(2), 235-258.

Manners, I. (2006). European Union as a Normative Power: A Response to Thomas Diez. *Millenium, 35*(1), 167-180.

Manners, I. (2006). Normative Power Reconsidered: Beyond the Crossroads. *Journal of European Public Policy, 13*(2), 182-184.

Manners, I. (2008). The Normative Ethics of European Union. *International Relations, 84*(1), 45-60.

Manners, I. (2010). As You Like It, The European Neighbourhood Policy in Perspective. R. Whitman, & S. Wolff içinde, *European Neighbourhood Policy* (s. 29-50). Palgrave Macmillan.

Manners, I. (2013). Assessing the Decennial, Reassessing the Global: Understanding European Union Normative Power in Global Politics. *Cooperation and Conflict, 48*(2), 304–329.

MEMO/10/172. (12 Mayıs 2010,). *ENP Country Progress Report 2009 – Armenia*. Brüksel: Avrupa Toplulukları Komisyonu.

Morgan, S. (2018). *Armenia's Revolutionary PM: 'Deepened Relations With Eu' on Agenda*. Euractiv: https://www.euractiv.com/section/armenia/news/armenias-revolutionary-pm-deepened-relations-with-eu-on-agenda/ adresinden alınmıştır.

Morgenthau, H. (1948). *Politics Among the Nations: The Struggle for Power and Peace.* New York: Alfred Knofp Inc.

New Agreement Signed Between the European Union And Armenia Set to Bring Tangible Benefits to Citizens. (24 Kasım 2017). Avrupa Birliği Dış ilişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/36141/new-agreement-signed-between-european-union-and-armenia-set-bring-tangible-benefits-citizens_en adresinden alınmıştır.

Nye Jr., J. S. (2004). *The Soft Power: The Means to Success in the World Politics.* New York: Public Affairs.

Opinion Survey 2018-Georgia. (07Temmuz 2018). EU Neighbours : https://www.euneighbours.eu/en/east/stay-informed/publications/opinion-survey-2018-georgia adresinden alınmıştır.

OSCE Minsk Group. (2017). Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı: https://www.osce.org/mg. adresinden alınmıştır

Özdaşlı, E. (2016). Avrupa Komşuluk politikası Çerçevesinde Avrupa Birliği Ermenistan İlişkileri. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 135-146.

Özdemir, H. (2015). *Avrupa Mantığı* (2 b.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Özen, Ç., & Bozdağlıoğlu, Y. (2004). Liberalizm'den Neoliberalizm'e Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık. *Uluslararası İlişkiler, 1*(4), 60-79.

Özerdem, F. (2012). AB'nin Doğu Ortaklığı Programı ve Program Ülkelerinin Algıları. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 14-34.

Özgündüz, S. (2012). Bir Normatif Güç Uygulaması Olarak Avrupa Komşuluk Politikası: Güney Kafkasya Ülkeleri Örneği. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Partnership Implementation Report on Armenia (2019). Brüksel: Avrupa Komisyonu.

PCA between EC and Armenia (1999). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu-armenia_partnership_and_cooperation_agreement_en.pdf adresinden alınmıştır.

PCA between EC and Azerbaijan (1999). Avrupa Birliği Dışilişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu-az_pca_full_text.pdf adresinden alınmıştır.

PCA between EC and Georgia (1999). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/eu-geo_pca_full_text.pdf adresinden alınmıştır.

Poghosyan, B. (03 Haziran 2018). *China's OBOR initiative: Opportunities for the South Caucasus*. Emerging Europe: https://emerging-europe.com/voices/chinas-obor-initiative-opportunities-for-the-south-caucasus/ adresinden alınmıştır.

Polish Aid. (2019). *Eastern Partnership*. Polish Aid: https://polskapomoc.gov.pl/Eastern,Partnership,1943.html adresinden alınmıştır.

Pollack, M. A. (2015). Living in a Material World: A Critique of 'Normative Power Europe. *SSRN Electronic Journal*, 1-10.

R. Whitman (2011) Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives. Palgrave Macmillan. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Samur, H. (2005). Avrupa Komşuluk Politikası ve Amaçları. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 10*(12-15), 163-196.

Sapmaz, A. (2008). *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sergunin, A. (2013). Bridging a (Mis)Perceptional Gap: the EU's Eastern Partnership and Russian Pollicies in Trans-caucasus. *Bilgi Strateji, 5*(8), 17-36.

Single Support for Armenia 2014-2017. (2014).Brüksel: Avrupa Dış ilişkiler Servisi.

Single Support for Georgia 2014-2017. (2014). Brüksel: Avrupa Birliği Dış ilişkiler Servisi.

Sjursen, H. (2006). The Eu as a Normative Power: How can this be? *Journal of Public Policy, 13*(2), 235-251.

Skolimowska, A. (2015). The European Union as Normative Power in International Relations. *The Yearbook of Polish European Studies, 18,* 115-122.

Sönmez, A. S. (2010). Avrupa Birliği'nin Komşu Bölgelere Yönelik Siyasal Açılımı: Avrupa Komşuluk Politikası. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(14), 113-122.

Stewart, E. J. (2011). Mind The Normative Gap? The EU in the South Caucasus. R. Whitman içinde, *Normative Power Europe: Empirical and Theoretical Perspectives* (s. 65-82). Hampshire: Palgrave Macmillan.

Stronski, P., & Vreeman, A. (25 Mayıs 2017). *Georgia at Twenty-Five: In a Difficult Spot*. Carnagie: https://carnegieendowment.org/2017/05/25/georgia-at-twenty-five-in-difficult-spot-pub-70074 adresinden alınmıştır.

Şahbazov, R. (2015). *Yeni Küresel Sistemde Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya.* Ankara: EkoAvrasya.

TACIS. (2018). Avrupa Komisyonu: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-92-54_en.htm adresinden alınmıştır.

Tavernise, S. (21 Şubat 2008). *Thousands in Armenia Protest Results of Presidential Election*. NewYork Times: https://www.nytimes.com/2008/02/21/world/europe/21armenia.html adresinden alınmıştır.

Tbilisi Court of Appeals finds G.J. guilty of attempted gang murder of Davit Saralidze. (3Haziran 2019). Georgian Journal: https://www.georgianjournal.ge/society/35874-tbilisi-court-of-appeals-finds-gj-guilty-of-attempted-gang-murder-of-davit-saralidze.html adresinden alınmıştır.

Terzyan, A. (2019). Bringing Armenia Closer to Europe? Challenges to the EU-Armenia CEPA Implementation. *Romanian Journal Of European Affairs, 1*(19), 97-110.

The ENP: Evolution and Review. (2016). Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi: https://eeas.europa.eu/diplomatic-network/european-neighbourhood-policy-enp/330/european-neighbourhood-policy-enp_en adresinden alınmıştır.

Thousands Protest Georgian Nightclub Raids In Tbilisi. (12 Mayıs 2018). Radio Free Europe/Radio Liberty: https://www.rferl.org/a/georgian-police-raid-on-clubs-triggers-protests-in-capital/29223031.html adresinden alınmıştır.

The Republic of Armenia, of The Other Part (25 Eylül 2017). Brüksel: Avrupa Birliği Konseyi.

Tocci, N. (2007). *Profiling Normative Foreign Policy: The European Union and Its Global Partners.* CEPS Working Documents No. 279.

Tocci, N. (2008). *The European Union as a Normative Foreign Policy Actor*. CEPS Working Document No. 281.

TRACECA may be integrated with China's OBOR Initiative. (2018, Temmuz 20). AzerNews: https://www.azernews.az/business/135072.html adresinden alınmıştır

Tran, M. (12 Ağustos 2008). *Enter Sarkozy the Peacemaker*. The Guardian: https://www.theguardian.com/world/2008/aug/12/georgia.russia4 adresinden alınmıştır.

Treaty of Amsterdam. (02 Ekim 1997). 30 Aralık 2016 tarihinde Avrupa Parlamentosu: http://www.europarl.europa.eu/topics/treaty/pdf/amst-en.pdf adresinden alınmıştır.

Treaty of European Union. (01 Kasım 1993). European Union: http://eur-lex.europa.eu/search.html?lang=en&text=maastricht&qid=1510185494718&type=quick&scope=EURLEX&FM_CODED=TREATY&sortOne=LEGAL_RELEVANCE_SORT&sortOneOrder=asc adresinden alınmıştır.

Treaty of Lisbon. (13 Aralık 2007). 21 Kasım 2017 tarihinde Avrupa Birliği: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT adresinden alınmıştır.

Valiyev, A. (24 Eylül 2019). *Azerbaycan'da 10 yıllık Doğu Ortaklığı: Hâlâ çok yolumuz var.* Helnrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği: https://tr.boell.org/tr/2019/09/24/azerbaycanda-10-yillik-dogu-ortakligi-hala-cok-yolumuz-var adresinden alınmıştır.

Vernygora, V., Troitino, D. R., & Vastra, S. (2016). The Eastern Partnership Programme: Is Pragmatic Regional Functionalism Working for a Comtemporary Political Empire? T. Kerikmae, & A. Chochia içinde, *Political and Legal Perspectives of the EU Eastern Partnership Policy* (s. 7-22). Switzerland: Springer.

Whitman ve Manners. (2013). Normative Power and the Future of the European Union Public. M. Cross, & J. Melissen içinde, *European Public Diplomacy* (1 b., s. 183-203). Palgrave Macmillan.

Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. (2003). 12Ocak 2019 tarihinde Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi Resmi İnternet Sitesi: http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf adresinden alınmıştır.

Yeni ve İddialı Komşuluk Politikası. (2011). Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: https://www.avrupa.info.tr/tr/news/yeni-ve-iddiali-bir-avrupa-komsuluk-politikasi-5176 adresinden alınmıştır.

Yazgan, H. (2012). Bir Kavramsal Çerçeve Olarak "Avrupalılaşma": Kapsam, Gereklilik ve Sınırlar. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 12*(4), 123-140.

Yepremyan, T., & Mkrtchyan, N. (2016). On Reasons Behind Armenia's Integration Choice:EU vis-A-vis Russia-Led EEU. C. E. Amaral, G. Gabrichidze, I. Horga, A. Kruglashov, E. Latoszek, M. Pachocka, & V. Cuceresсu içinde, *Eu Relations with Eastern Partnership: Strategy, Opportunities and Challenges* (s. 174-194). Kişinev: Print Caro.

Youngs, R. (2004). Normative Dynamics and Strategic Interests in the EU's External Identitiy. *JSMC, 42*(2), 415-435.

ÖZGEÇMİŞ	
KİŞİSEL BİLGİLER	
Adı Soyadı:	Tutku Dilaver
Doğum tarihi:	09.10.1989
Doğum yeri:	İstanbul
Medeni Hali:	Bekâr
Uyruğu:	T.C.
E-mail:	dilaver.tutku@gmail.com
EĞİTİM	
Lise:	Samsun Anadolu Lisesi/2007
Lisans:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi / 2015
Yüksek Lisans:	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / 2020
İŞ TECRÜBESİ:	Avrasya İncelemeleri Merkezi / Misafir Araştırmacı (2018-2019) Avrasya İncelemeleri Merkezi / Uzman (2019-)
YABANCI DİLLER:	İngilizce
YAYINLAR:	Dilaver, T. (2018). Bir Sorun Çözücü Olarak Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ Çıkmazı. *Avrasya Dünyası*(2), 52-59. Dilaver, T. (2019) "A Historical Overview of the Conflicts in the South Caucasus and Russian Policy in the Region." içinde *The Centennial of the Independence of the Three South Caucasus States: Historical Background, Contemporary Developments and Prospects of Peace and Prosperity* (s:17-25), Ankara: Terazi Yayıncılık,